

Булик Максим Володимирович

Гаврилова Ніна Василівна

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
КИТАЮ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ**

Маріуполь - 2019

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ
ГАВРИЛОВА НІНА ВАСИЛІВНА**

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ
ПОЛІТИКА КИТАЮ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ**

Навчальний посібник

**Маріуполь
МДУ
2019**

УДК 327(510)".../1949"(075)

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету
(Протокол № 9 від 20 березня 2019 р.)

Рецензенти:

Касьянова М. М., д.політ.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса

Тодоров І. Я., д.і.н., професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету

Фесенко М. В., д.політ.н., провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі : навчальний посібник / М. Булик, Н. Гаврилова. — Маріуполь : МДУ, 2019. — 233 с.

У навчальному посібнику розглянуто міжнародні відносини та зовнішню політику держав, що існували на території сучасного Китаю з II тис. до н.е. до 1949 р. — часу утворення Китайської Народної Республіки. Особливу увагу при цьому було приділено впливу державної традиції Китаю на засади та реалізацію зовнішньої політики країни. Призначено для студентів-міжнародників, істориків та тих, хто цікавить історією Китаю.

УДК 327(510)".../1949"(075)

© Маріупольський державний університет, 2019

© Булик М. В., Гаврилова Н. В., 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Міжнародні відносини та зовнішня політика Давнього Китаю: утворення імперії.....	7
Тема 2. Китай у міжнародних відносинах III – першої половини XVII ст.: династична мозаїка й монгольське панування.....	47
Тема 3. Китай у період правління династії Цин: маньчжурське піднесення та початок періоду «національного приниження».....	59
Тема 4. Китай між двома світовими війнами (1918 – 1937 рр.).....	118
Тема 5. Друга світова війна: китайський рахунок.....	163
Тема 6. Міжнародне становище Китаю в умовах громадянської війни (1946 – 1949 рр.).....	204
Історико-географічний словник.....	223
Історико-географічний покажчик.....	232

ВСТУП

Сучасний світ зазнає кардинальних змін, обумовлених політичними, економічними, культурними процесами, зростанням ролі інформаційного фактора у розвитку людського суспільства. Прагнення до поліцентричності визначає сьогодні й світову політику. Так, США зберігають глобальне лідерство, однак все більш помітним стає факт формування нових центрів сили. У першу чергу, це стосується Китаю, який стрімко сходить сходами впливу на глобальні процеси, переймаючи на себе відповідальність за розвиток світу.

На сьогодні Китай перетворився на провідну державу в економічному плані. Поступаючись США за обсягами ВВП в абсолютних показниках (так, у 2017 р. ВВП Китайської Народної Республіки склав 12,01 трлн. дол. США проти 19,39 трлн. дол. США у Сполучених Штатах Америки), Китай вже випереджає за даним показником відповідно до паритету купівельної спроможності. Зокрема, у 2017 р. ВВП КНР становив 23,16 трлн. дол. США проти 19,39 трлн. дол. США. Водночас Китай володіє найбільшими золотовалютними резервами, які нараховують понад 3 трлн. дол. США, одночасно займаючи перше у світі місце за обсягами торгівлі.

Китайська Народна Республіка активно нарощує військовий потенціал, здійснюючи глибоку модернізацію армії. Так, на сьогодні Народно-визвольна армія Китаю нараховує у своєму складі понад 2 млн. осіб, а видатки на сферу оборони становлять 3,5 % ВВП, або 228 млрд. дол. США.

Використовуючи свою економічну міць, Китай посилює свій вплив у державах Азії, Африки та Латинської Америки, відіграє провідну роль у торгівлі з США, державами-членами ЄС, РФ тощо. Все це актуалізує проблему дослідження зовнішньої політики КНР, що дозволить у повній мірі зрозуміти роль цієї держави у сучасному світі та майбутньому.

Водночас представляється важливим дослідити міжнародні відносини та зовнішню політику Китаю протягом віків, що дозволить більш об'єктивно зрозуміти передумови та причини тих процесів, що відбуваються у Китаї, визначити основні детермінанти, що визначають зовнішньополітичний курс країни. Даний посібник написаний із залученням широкого кола різнопланових джерел, а також матеріалу досліджень китайських та іноземних дослідників. Викладення матеріалу чітко структуровано відповідно до проблемно-хронологічного принципу. Визначені основні етапи становлення зовнішньої політики Китаю в історичній ретроспективі, водночас його дослідження відбувається у контексті тих процесів, що відбулися в Азії загалом. Це дозволяє комплексно проаналізувати особливості розвитку регіону, специфіку та характерні особливості міжнародних відносин за участі Китаю, визначити фактори, що обумовили пріоритети у реалізації зовнішньої політики країни.

Логічність викладення, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, обґрунтованість висновків, передбачають, що після вивчення курсу студенти зможуть зрозуміти причини та передумови становлення китайської державності, визначати фактори, що впливали на міжнародне становище Китаю протягом II тис. до н.е. – XX ст. н.е. Особливістю історичного розвитку Китаю є той факт, що традиція безперервності державної традиції одним з небагатьох прикладів у світовій історії. Попри розпад та зникнення окремих династій, тимчасовий розпад або прихід до влади іноземних правителів китайське суспільство зуміло зберегти єдність країни як запоруку її подальшого розвитку. За ці тисячоліття китайці не розчинилися у масах прибульців, а навпаки, поступово асимілювати їх в рамках своєї культури. Водночас слід зазначити, що історії Китаю властиві періоди як активної зовнішньої експансії, так і самоізоляції та відторгнення усього чужого. Час показав, що останнє приводило до послаблення країни, її відставання від провідних держав світу. Багато у чому, саме ізоляція стала причиною послаблення Китаю та перетворення його у другій половині XIX ст. на полу колонію західних держав. Важливим є і те,

що саме в цей час у Китаю зароджується національно-визвольний рух, спрямований на звільнення країни, її модернізацію. Особливу роль у вивченні міжнародних відносин Китаю відіграє період першої половини ХХ ст., коли складалися умови для подальшої трансформації країни у Китайську Народну Республіку з комуністичним режимом на чолі. Також студенти повинні вміти правильно оцінювати роль внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливали на зовнішню політику Китаю. Наслідком процесів, що відбувалися у першій половині ХХ ст. стало створення фактично «двох Китаїв», де, окрім КНР, існує і Китайська Республіка, яка базується на острові Тайвань.

Посібник розрахований на студентів спеціальностей «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» й «Історія та археологія», які вивчають дисципліни «Історія Китаю», «Історія міжнародних відносин», «Країнознавство», «Історія цивілізацій», «Історія держав Азії та Африки», «Зовнішня політика держав Азії та Африки». Окремі розділи посібника можуть бути використані при вивченні зовнішньої політики США, європейських держав, Росії та Японії. У той же час він може представляти інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться історією Китаю.

Вивчення історії міжнародних відносин та зовнішньої політики Китаю в II тис. до н.е. – першій половині ХХ ст. повинно сприяти формуванню у студентів навичок історичного аналізу, уміння бачити загальні закономірності розвитку держав. До переліку компетентностей, якими має оволодіти студент слід також віднести здатність до отримання інформації та її аналітичної обробки, критичного сприйняття джерел та наукової літератури з даної проблематики.

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАВНЬОГО КИТАЮ: УТВОРЕННЯ ІМПЕРІЇ

1.1. Зовнішня політика держави Шан-Інь

Держава виникає приблизно наприкінці XVIII (XIV) ст. до н.е. в долині річки Хуанхе. Її столицею було місто Шан, залишки якого знайдені в районі сучасного м. Аньян (сучасна провінція КНР Хенань). Основними джерелами з історії даного періоду є ворожильні надписи тамтешніх царів, що зверталися до богів із різними запитами стосовно, зокрема, зовнішньополітичних дій. Територія держави Шан розділялася на п'ять великих територій, навколо яких знаходилися землі напівзалежних племен. На період розквіту в першій половині XII ст. до н.е. територія Шан охоплювала не лише сучасну провінцію Хенань, але й Шаньсі, Шеньсі, Хебей. Таким чином, ареал її розповсюдження припадав, насамперед, на Північний та Центральний Китай. Водночас торговельні зв'язки шань-інців розповсюджувалися на населення узбережжя Тихого океану, Сибіру, Південного Китаю.

Протягом всього періоду існування Шан вона вела воєнні дії проти навколишніх племен, перетворюючи їх на рабів, або залежне населення. При цьому шан-інці намагалися не втручатися у внутрішні справи залежного населення, прагнучи лише тим чи іншим чином збирати данину.

У XII ст. до н.е. в період правління царя Сяо І із заходу на схід здійснило переселення плем'я чжоу, яке заселило територію сучасної провінції Шеньсі, на схід від Шан. На початковому етапі чжоу сплачували данину шан-інцям. Наприкінці XII ст. до н.е., укріпившись на нових землях, чжоу перейшли до завойовницьких походів, віддаючи частину данини правителям Шан. Однак вже в XI ст. до н.е., об'єднавши навколишні племена, чжоу почали війну проти Шан-Інь. Близько 1046 р. (1122 р., 1027 р.) до н.е. У-ван, вождь чжоу в битві при Муе розгромив останнього шанського царя Шоу Сіня, який покінчив життя самогубством. Таким чином, держава Шан-Інь припинила

своє існування, а новим володарем Китаю стала династія Чжоу.

1.2. Зовнішня політика держави Чжоу

Західне Чжоу (1046 (1122) р. до н.е. – 771 (770) р. до н.е.)

В 1046 р. до н.е. (1122 р. до н.е.) після завоювання Шан-Інь відбулося утворення так званої Західної Чжоу, яке проіснувало до 770 р. до н.е. зі столицею в м. Хао (долина р. Вейхе). Її історія простежується в таких працях, як «Чжоулі», «Шу-Цзін» («Книга історії»), «Ши-Цзін» («Книга пісень»), «І-Цзін» («Книга змін»), «Історичні записки» Сима Цяня (145 – 86 рр. до н.е.), а також деякі спеціалізовані, насамперед, військові трактати.

Засновником держава Чжоу став У-ван, однак невдовзі після перемоги над Шан-Інь він помер, залишивши свою державу братам. Між ними почалися міжусобиці, в які втрутилися залишки шан-інської аристократії. В цих умовах один з правителів Чжоу, Чжоу-гун, зумів розгромити заколотників та навіть запровадити нові методи посилення стабільності власної держави. Так, він, насамперед, став практикувати масове переселення підкорених народів, зокрема, аристократії; по-друге, останні були позбавлені своїх земель та майна і перетворені на звичайних селян та ремісників. Це дало змогу посилити владу Чжоу на завойованих землях.

Ще однією проблемою правителів Західного Чжоу були племена кочовиків, що нападали на їхні території. Серед таких номадів особливо виокремлювалися племена жунів та ді, через зіткнення з якими чжоу були змушені перенести свою столицю з Хаоцзіну до Цюаньцю та збудувати навколо нової столиці фортечні мури. На деякий час це зупинило вторгнення кочовиків, однак постійні війни проти них відіграли значну роль в кінцевому розпаді Західного Чжоу. Через внутрішні негаразди: поширення рабовласництва, посилення податкового тиску на ремісників та селян, тиранічне правління останніх царів Чжоу, народні повстання; а також через вторгнення жунів держава, започаткована У-ваном приблизно в 771 р. до н.е.,

розпалася. Замість неї утворилася низка невеликих самостійних держав, що раніше входили до Західного Чжоу.

Східне Чжоу (770 – 249 рр. до н.е.)

Даний період почався з правління Пін-вана (770 – 720 рр. до н.е.), який внаслідок постійної загрози з боку кочовиків був змушений перенести свою столицю на схід до м. Лої (суч. Лоян). Його правління – період постійних війн між державними утвореннями, що з'явилися на місці Західного Чжоу, а також активного зовнішнього втручання з боку кочових племен.

Період Чуньцю (Весни та осені) (722 – 481 рр. до н.е.)

В цей час відбувається послаблення влади ванів, які перетворюються лише на символ єдності держави, однак за своїм впливом та військово-політичною могутністю поступалися багатьом з представників провінційної аристократії. Серед держав давнього Китаю виокремлювалися, насамперед, ті, що знаходилися в долині р. Хуанхе та на Великій Китайській рівнині – т.зв. «серединні». Інші державні утворення та племена вважалися з точки зору Чжоу варварськими. При цьому хоча б формально «серединні» держави були змушені визнавати правителів Східного Чжоу як верховних можновладців країни, її, насамперед, релігійних лідерів. В цей період починає формуватися інститут визнання верховного правителя Китаю як «Сина Неба» з відповідним наділенням його певними рисами як мінімум божественного представника на землі. Не маючи часто відповідних військових можливостей правителі Чжоу прагнули відігравати роль арбітрів між різними аристократичними родами, нацьковуючи їх один на одного або укладаючи військово-політичні союзи з окремими з них. При вже в даний період значну роль починає відігравати розвідувальна діяльність, шпигунство та диверсії, зокрема, вбивства.

Наявність значної кількості держав, постійні війни між ними внаслідок боротьби за території та рабів стимулювали розвиток спеціальних знань про відповідні сфери управління, військове мистецтво, дипломатію тощо. Одним з основних джерел з історії даного періоду є праці Кун-цзи, або Конфуція (551 – 479 рр. до н.е.). Саме його авторству

приписують рукопис «Чуньцю», який дав назву і всьому періоду історії Китаю з 722 по 481 рр. до н.е. Розробивши власне етико-філософське вчення, він разом із тим приділяв значну увагу практичним аспектам реалізації державної політики. В основу поглядів Конфуція лягла ідея про запрограмовану зверхність китайців з «серединних» царств щодо всіх інших народів. Непідкорення Китаю сприймалося як відмова від одного з основних принципів життєвого устрою. Держава мала поділятися, на думку Конфуція, на 5, або 9 квадратів, вписаних один в одного, в центрі якого мало знаходитися Чжоу. Ступінь підкорення держав та племен від Чжоу мав залежати від географічної віддаленості щодо центру. Правителі таких царств, або племен мали з'являтися з дарами до вана Чжоу раз на 100 років. Ближчі до Чжоу царства вважалися спорідненими з центром та мали більш значні зобов'язання щодо «Сина Неба» зобов'язання. Зокрема регулярність відвідування ними резиденції вана складалася від кількох разів на рік до одного разу на кілька років; з іншого боку, вони мали дарувати підношення, які, можливо, не відігравали матеріальної ролі, але мали означати збереження союзних або васальних відносин. Відмова від виконання подібних ритуальних дій мала привести до покарання, брати участь в якому мали всі «серединні» держави. На практиці ці настанови Конфуція виконувалися далеко не завжди й залежали скоріше від реальної політичної ситуації, ніж від теоретичних розробок філософа.

До джерел цього періоду відносять також суто військові трактати, в яких разом із тим, можна віднайти як рекомендації зі здійснення зовнішньої політики, так і фактичні дані щодо її реалізації. Серед них насамперед слід згадати про працю Сунь Цзи (544 – 496 рр. до н.е.) «Мистецтво війни».

Серед положень книги особливу увагу слід приділити прагненню перемогти ворога, не доводячи ситуацію до реальних воєнних дій шляхом дипломатії, руйнування стратегічних задумів та планів суперника, активного використання шпигунів тощо. Останнє знайшло окремий відбиток у поглядах автора «Мистецтва війни», зокрема він

поділив всіх шпигунів на 5 категорій: місцевих, внутрішніх, зворотних, шпигунів смерті та життя.

Крім «Мистецтва війни» слід згадати про працю «Вей Ляо Цзі», названу на честь автора – Вей Ляо, військового теоретика, який жив в IV ст. до н.е. В ньому зображено моменти, пов'язані з цілями воєнних дій, зокрема, зосереджено увагу на необхідності захоплення у полон якомога значної кількості полонених. Можливо саме в цьому на той момент полягала основна мета війни за умов наявності значних територій та відносно невеликої кількості населення. Крім того, активний розвиток рабства та работоргівлі також вимагав подібних дій. З іншого боку, на думку дослідників, Вей Ляо міг і не мати практичного досвіду ведення війни, а тому зосередившись на власних розмірковуваннях щодо воєнної проблематики.

Крім вищеперерахованих трактатів слід згадати також про трактат «Закони війни шановного У», написаний давньокитайським полководцем У Ці та, вірогідно, доповненого його учнями в IV ст. до н.е.

Період Цуньцю став часом посилення провінційних князів, які утворили систему відносин, відому як «п'ять гегемонів»: Цінь, Цзінь, Ці, Чу, Юе, або Сун. Частина з них, як, наприклад, Чу, Юе, Цінь, на початковому етапі розвитку вважалися «варварськими» і протиставлялися «серединним» китайським державам. Однак з посиленням своєї могутності вони переходили у ранг провідних князівств і починали активно впливати на міждержавні відносини в тодішньому Китаї. Цьому сприяло і загальне послаблення влади вана. Присвоюючи собі титул гегемона («У ба»), вони намагалися не стільки перейняти всі привілеї статусу вана Чжоу, скільки не допустити монопольного посилення інших царств. Саме тому, держава Чжоу спромоглася, хоча б і у формальному вигляді проіснувати ще кілька століть. Розширивши територію серединних царств внаслідок міжусобної боротьби, гегемони водночас скорочували їх чисельність, завдавали значних збитків економіці країни та, водночас, зменшували чисельність населення. Взаємне послаблення, що відбулося внаслідок цього призвело врешті-решт і до зникнення більшості з гегемонів.

Першим, хто проголосив себе гегемоном, став правитель царства Ці, яке заходилося на сході Чжоу (суч. провінція Шаньдун, столиця Ліньцзи) Хуань-гун (685 – 643 рр. до н.е). Спільно зі своїм радником Гуань Чжуном Хуань-Гун провів низку реформ в адміністративній, військовій, податковій сферах, що дало змогу сформувати потужну армію. Зокрема, армія складалася як селян, які на період воєнних дій перетворювалися як на рядових солдатів, так і служивих людей, які ставали командирами нижчої ланки та формували важкоозброєну піхоту. Армія поділялася на п'ятірки, «сяожун» – 50 осіб, «цзу» – 200 осіб, «люй» – 2000 осіб, «цзюнь» – 10000 осіб. В царстві налічувалося три армії, таким чином, приблизна кількість вояків складала 30000 осіб. Водночас їхня чисельність могла змінюватися відповідно до реальної ситуації. Разом з тим, навіть такої, відносно невеликої, армії цілком вистачало, щоб перемагати сусідів Ці. У своїй діяльності Хуань-гун поєднував політику відсторонення вана Чжоу від прийняття реальних політичних рішень та ритуального поклоніння «Сину Неба». Багато в чому це стало можливим завдяки діяльності Гуань Чжуна, який відмовляв правителя Ці від ліквідації Чжоу.

Вже в 681 р. до н.е. Хуань-гун скликав нараду приятелів серединних царств, на якій була створена коаліція, на чолі якої находився гегемон. Була запроваджена традиція регулярних з'їздів правителів східнокитайських царств, де мали розглядатися питання зовнішньополітичного характеру, розроблятися воєнні кампанії, вирішуватися питання ритуального характеру, як, наприклад, відносини з ваном Чжоу. Важливо, що дані події вперше відбулися без згоди останнього і правитель Чжоу лише згодом був змушений підтримати рішення Хуань-гуна, чим фактично визнав право гегемона на самостійну зовнішню політику, військові походи тощо. Хуань-гун впродовж майже 40 років утримував під своїм контролем територію Східного Чжоу, пов'язуючи місцевих правителів священною клятвою єднання («мен»), яка передбачала спільність дій та відмову від непідкорення гегемону.

Прикладом спільного ворога для серединних держав стало царство Чу, яке знаходилося в середній течії р. Янцзи зі столицею в місті Ін. Період розквіту Чу припав VII – VI ст. до н.е., коли воно приєднало до себе понад 45 навколишніх володінь. Особливістю цієї держави був високий рівень мілітаризації та войовничості місцевого населення. Однією з його традицій було проведення постійних військових походів проти сусідів, на рідше, ніж раз на 5 років. У протилежному випадку жителям Чу могло загрожувати прокляття з боку предків. Водночас, подібна войовничість не забезпечила процвітання та безпеки Чу, оскільки наприкінці VI ст. до н.е. (506 р. до н.е.) війська царства У, що знаходилося на південному сході Чжоу зуміли розгромити армію Чу та захопити столицю – Ін.

Ще в 704 р. до н.е. правитель Чу – Мі Сюнтун проголосив себе ваном, тим самим відмовившись навіть формально визнавати зверхність Чжоу. Подібні дії не могли не викликати занепокоєння інших східнокитайських держав, яке до того ж посилювалося ще й у зв'язку з агресивною політикою Чу, спрямованою проти сусідів. Тому в 656 р. до н.е. Хуань-гун спільно з союзниками – правителями Сун, Вей, Лу, Чань, Сюй, Цао, Чжен здійснив похід проти Чу, наслідком якого стало укладення мирного договору на умовах коаліції.

Важливим елементом діяльності Хуань-гуна стала боротьба проти зовнішньої експансії, зокрема з боку племен ді, жунів тощо. Зокрема, він фактично взяв на себе зобов'язання із захисту держав Вей і Сін від племен ді. В 663 р. до н.е. правитель Ці здійснив похід на північний захід Китаю проти гірських жунів, які напали на царство Янь.

Нестабільність системи, запропонованої Хуань-гуном була доведена вже за останніх років його правління, зокрема, коли він вступив у протиборство з правителем держави Чжен. Над деякий час було досягнуто перемир'я, однак фактично одразу ж після його смерті Чжен поновила воєнні дії проти сусідніх держав. В цих умовах новий гегемон правитель держави Сун Сян-гун (650 – 637 рр. до н.е.) здійснив вторгнення до держави Чжен, яке завершилося поразкою через допомогу, надану царством

Чу. Спільна загроза з боку периферійних держав призвела до створення античуської коаліції на чолі з правителем держави Цзінь Вень-гуном (636 – 628 рр. до н.е.). Спільними зусиллями союзу Цзінь, Ці, Цінь та Сун в 632 (631) р. до н.е. у битві при Ченпу (півострів Шаньдун) Вень-гун розгромив Чу і був проголошений новим гегемоном.

Держава Цзінь існувала на території, що охоплювала долину річки Феньхі та південний берег Хуанхе, зі столицею у місті Цзян. Реформи з централізації системи управління, проведені Вень-гуном, приєднання понад 20 сусідніх володінь дозволили його правителям вважатися гегемонами з 632 до 546 рр. до н.е., хоча при цьому їхній статус визнавався далеко не усіма тогочасними китайськими правителями.

Після смерті Вень-гуна правитель Цінь Му-гун (659 – 621 рр. до н.е.), проголосивши себе новим гегемоном, почав воєнні дії проти держави Цзінь. Однак походи 627 та 624 рр. до н.е. завершилися поразками, а вже після його смерті в 615 р. до н.е. ціньці в битві під Хецюй (суч. провінція Шаньсі) програли, що значно зменшило їхній військовий потенціал та політичний вплив в Китаї. Протистояння двох серединних держав дозволило Чжуанвану (613 – 591 рр. до н.е.), правителю царства Чу, відновити раніше втрачену могутність та почати новий етап зовнішніх завоювань. Спочатку чусці розгромили та захопили територію держави Чжен, а пізніше в битві під Бі (суч. провінція Хенань) в 597 р. до н.е. вперше завдати значної поразки армії Цзінь. Це дало змогу Чжуанвану створити антицзіньський союз у складі Чу, Чжен, Лу, Сун та Чень і розпочати війну, що продовжувалася до 577 р. до н.е., коли за посередництва держави Сун було укладено перемир'я, яке протрималося три роки. В 574 р. до н.е. в битві біля міста Яньлін армія Цзінь розгромила чусців. Таким чином правителі Цзінь підтвердили свою могутність та права на титул гегемонів. Разом із тим, згодом ці виключні права були втрачені в 546 (544) р. до н.е. під час мирної конференції правителів Чу, Цзінь, Ці, Цінь та інших китайських держав, що відбулася у царстві Сун. На ній було прийнято рішення відмовитися від військових методів

вирішення міждержавних конфліктів та нападів один на одного. Важливим моментом було те, що була досягнута згода щодо визнання гегемонами одночасно правителів двох держав – Цзінь та Чу. Однак дані рішення були явно запізними, як з точки зору досягнення стабільності в тодішньому Китаї. Послаблення могутності Цзінь призвело до відтоку його союзників: Вей, Чжен та Лу, які перейшли на бік царства Ці, яке стрімко посилювалося. За правління Цзін-гуна (547 – 490 рр. до н.е.) відбулося розірвання мирного договору, укладеного на конференції у царстві Сун, та почалася війна між коаліцією на чолі з Ці й державою Цзінь, яка вірогідно завершилася поразкою останньої. У будь-якому разі, в середині V ст. до н.е. відбувся розпад цього царства на кілька держав.

Одночасно з цими подіями на півдні значно погіршилося становище непримиренного ворога Цзінь – царства Чу. Воно стало об'єктом експансії з боку царства У, що знаходилося на території сучасної провінції Чжецзян в нижній течії річки Янцзи. Не визнаючи монопольного права представників династії Чжоу на титул вана, правителі У приблизно з 585 р. до н.е. привласнили його собі. Водночас держава У не вважалася такою, що належить до серединних і в офіційних документах останніх називалася варварською. Своєї могутності вона досягла за правління Хе Люя (514 – 496 рр. до н.е.), який проголосив себе гегемоном та почав наступ на Чу. В 506 р. до н.е. військо У на чолі зі знаменитим полководцем та військовим теоретиком Сунь Цзи в битві під Боцзюй (сучасна провінція Хубей) розгромила чусців та захопила їхню столицю Ін. Приєднання території Чу до держави Хе Люя призвело б до утворення могутньої держави, що змінила б політичну карту тодішнього Китаю, тому незабаром на царство У почався одночасний наступ військ держав Цинь та Юе. Особливо гострим було протистояння У з Юе, яка також знаходилася на території сучасної китайської провінції Чжецзян зі столицею у місті Гоцзі. Воєнні дії між двома царствами тривали з 496 до 478 рр. до н.е. В 496 р. до н.е., після смерті царя Юньчана, Хе Люй здійснив вторгнення до Юе, яке завершилося поразкою У в битві при Цзуй Лі від військ нового царя – Гоуцзяня. В 494 р. до н.е. син Хе Люя,

Фу Ча (495 – 473 рр. до н.е.), намагаючись помститися за смерть батька, здійснив новий похід в Юе, під час якого Гоуцзянь був розгромлений, а його столиця захоплена. В цих умовах правитель Юе зумів не лише зберегти собі життя, підкупивши радників та міністрів Фу Ча, але й залишити за собою царство, визнавши себе васалом У. Скориставшись тим, що Фу Ча почав територіальні захоплення на півночі, де розгромив війська Ці, Лу та Сун, Гоуцзянь відновив армію і в 482 р. до н.е. несподівано напав на У. Поступово Гоуцзянь завоював всі землі У, а в 478 р. до н.е. захопив і столицю царства, що і знаменувало завершення війни. Водночас постійні війни гегемонів, боротьба проти навколишніх племен, внутрішня політична нестабільність, династичні чвари, соціально-економічний занепад та народні виступи призвели до загального послаблення китайських царств та знаменували завершення періоду Чуньцю правління Східного Чжоу.

В даний період в Китаї розвивалася і традиційна дипломатія. Відбувалося вдосконалення юридичного оформлення міждержавних відносин, договори писалися за чітко визначеними формулюваннями та з додержанням особливих ритуалів, їх тексти зберігалися в особливих місцях - мінфу; було розроблено єдині норми ставлення до послів та гінців, зокрема, забезпечення їх особистої недоторканості; визнано право надання притулку. З'явився кодекс поведінки армій після оголошення війни. Вперше на офіційному, хоча і декларативному рівні, було засуджено агресію та визнано необхідність відмови від війни як засобу зовнішньої політики.

Період Чжаньго (Царств, що воюють), або Цисюн (Сім найсильніших) (початок V ст. до н.е. (481, 403 р. до н.е.) – 221 р. до н.е.)

Одним з основних джерел з вивчення історії даного періоду є так звані «Стратегії царств, що воюють» («Чжаньгоце»), присвячена війнам між провідними державами тодішнього Китаю. Початок нового етапу пов'язують або з 481 р. до н.е, коли було припинено викладення подій у літописі «Чуньцю», або 403 р. до н.е., коли офіційно розпалося царство Цзінь на три самостійних держави: Чжао, Вей, Хань (хоча реально це відбулося ще у

453 р. до н.е.). Ще одне трактування початку періоду Чжаньго пов'язують з 475 р. до н.е. – приблизною датою смерті Конфуція. Подібні трактування хронології є доволі умовними й такими, що потребують більшого уточнення надалі. Назви періоду пов'язані, насамперед, з регулярними воєнними діями, що відбувалися між державами Китаю, а також тим, що в країні на той час виокремлювали 7 провідних царств: Цінь, Чу, Янь, Ці, Вей, Чжао, Хань. При цьому останні три царства мали одну спільну назву – Сань Цзінь – Три Цзінь через те, що на початковому етапі свого самостійного існування намагалися координувати свою зовнішню політику. Крім 7 гегемонів слід згадати також про такі потужні царства, як Шу, Сун, Юе. До загальних характеристик цього періоду слід віднести перехід до використання залізних знарядь, зокрема, зброї. Це спричинило підвищення ефективності праці та дало змогу створити набагато численніші армії з мобілізованих селян тощо.

Спільні дії Сань Цзінь на початку періоду Чжаньго дали свої результати – в 405 р. до н.е. спільними зусиллями Вей, Чжао та Хань спромоглися перемогти царство Ці. Тим самим вони дали змогу чжоуському вану визнати їх рівноправними серед серединних держав. Більш того, не заспокоївшись на досягнутому, нові гегемони перейшли до зовнішніх завоювань, створивши загрозу територіального вторгнення для царств Сун, Чжен та Чу. Водночас союз трьох Цзінь протримався недовго і вже незабаром колишні союзники почали воєнні дії один проти одного. При цьому найбільш активну роль відігравало царство Вей, яке свого часу змусило Чу передати йому потужне торговельно-ремісничє місто Далян.

В 354 р. до н.е. армія Вей під командуванням Хуей-вана почала воєнні дії проти Чжао, сподіваючись помститися за вторгнення армії чжоуського вана до цієї держави. Момент було обрано досить сприятливий і вже в 353 р. до н.е. вейці захопили столицю Чжао Ханьдань (суч. провінція Хубей). В цих умовах на боці Чжао виступила армія Ці, якою керував полководець Сунь Бінь, нащадок Сунь Цзи, виходець з царства Вей, який свого часу був змушений втекти з нього. Побудувавши свою стратегію на

принципі асиметричного удару, він здійснив вторгнення до Вей, що змусило Хуей-вана відступити з Чжао на власну територію. Більш того, в битві під Гуйліном (суч. провінція Хенань) вейська армія була розгромлена військами Ці під командуванням Сунь Біня. Таким чином, претензії Хуей-вана на гегемонію в Китаю на деякий час були відкинуті. Поразкою Вей вирішили скористатися Цінь та Чжао, намагаючись відновити свою могутність. Однак, в 350 р. до н.е. Хуей-ван розгромив царство Цінь та відновив експансіоністську політику щодо Чжао. Так, зокрема, в 344 р. до н.е. за ініціативи вейців відбулася конференція 12-и китайських правителів, на якій Хуей-ван проголосив себе ваном і здійснив ритуальні заходи, що відповідали рангу «Сина Неба». Цей демонстративний крок мав показати не лише силу та вплив Вей, але й затвердити реальну політичну ситуацію, що існувала на той час і полягала у практично повному зникненні авторитету вана Чжоу. Однак подібні зміни викликали негативну реакцію інших 6-и найсильніших царств Китаю, які об'єдналися проти Вей. В 343 р. до н.е. Хуей-ван спробував розгромити царство Хань, на боці якого виступила армія Ці. В тому ж році, або в 341 р. до н.е. в битві при Малін Сунь Бінь практично повністю знищив 100000-у вейську армію. Скориставшись цим, в 340 р. до н.е. Чжао та Цінь відновили воєнні дії проти Вей, напавши з півдня та заходу. Опинившись під загрозою повного знищення, держава Вей була змушена спочатку піти на мир з царством Ці, уклавши в 334 р. до н.е. договір про визнання за правителем останнього титулу вана; а в 328 р. до н.е. і з царством Цінь, передавши йому прикордонні землі, відомі як Шанцзюнь. Більш того, в 321 (325) р. до н.е. правитель Цінь офіційно проголосив себе ваном. Після цього правителі інших китайських держав також поспішили проголосити себе ванами, зокрема, в 323 р. до н.е. – цар Хань, 318 р. – князь Сун і у 299 р. до н.е. – монарх Чжао.

Посилення Ці викликало занепокоєння з боку сусідніх держав, зокрема, Чу та Юе. Остання в 334 р. до н.е. почала похід проти Ці, який тим не менш, завдяки дипломатичним талантам ціського царя Сюань-вана (342 – 324 р. до н.е.) був переорієнтований на розгром Чу. Однак, в тому ж 334 р.

до н.е. чусці зуміли розгромити Юе, і більш того почали вторгнення до Ці, офіційно звинувативши Сюянь-вана в узурпації титулу вана. Водночас, попри вдалий результат цього походу, що завершився розгромом цісців в битві під Сюйчжоу (суч. провінція Шаньдун), скасувати договір Ці та Вей не вдалося. Водночас вдалі воєнні дії проти Юе дозволили Чу приєднати практично всі землі суперника.

На рубежі IV – III ст. до н.е. відбувається переосмислення ролі та місця окремих держав в тодішньому Китаї. Наявність кількох приблизно рівних за силою царств, постійні війни, в які втручалися практично всі армії китайських держав, боротьба з будь-яким правителем, що міг претендувати на одноосібну гегемонію в країні, змусили політиків та військових перейти до практики утворення міждержавних союзів, які мали на меті не лише розгром противника, але й за нагоди повне його знищення. Цей період дає багато для розробки теоретичних засад державного управління, дипломатії, військового мистецтва.

В період Чжаньго отримали розповсюдження ідеї, що розвивалися в рамках школи «цзун хен», яку пов'язують з ім'ям Гуй Гуцзи (IV – III ст. до н.е.). Зокрема, в рамках цієї школи з'являються трактати («Плани царств, що воюють»), які мали обґрунтувати різновиди військово-політичних союзів: цзун – «по вертикалі» або «союз Північ – Південь»; хен – «по горизонталі» або «союз Схід – Захід»; «союзи далеких країн проти ближніх». Намагаючись підготувати радників для китайських монархів, послідовники школи «цзун хен» прагнули уникати відсторонених розмірковувань та філософських роздумів, поставивши на перший план практичну необхідність ідеологічного обґрунтування подібних союзів. В цьому відношенні цікавим є вислів одного з послідовників легістської філософської школи Хань Фейцзи: «Союз цзун об'єднує багато з малих держав для удару по одному сильному, а союз хен служить одній сильній державі для удару по багатьох слабких».

На практиці союз по вертикалі виник як антиціньський, створений з держав, що простягалися з півночі на південь. Він передбачав рівноправну участь в

об'єднанні проти Цінь. Перший такий союз виник вже в 318 р. до н.е. і складався з Чу, Вей, Чжао, Хань та Янь, але проіснував відносно недовго. Незабаром виник новий союз у складі Ці, Вей та Хань, армії якого у 298 р. до н.е. зуміли розгромити Цінь. Однак ціньцям вдалося розколоти його шляхом привернення на свій бік наймогутнішого члена союзу – Ці, що призвело до автоматичного послаблення Вей та Хань. У 293 р. до н.е. в битві під Іцює союзники були розгромлені ціньцями, які знищили за даними «Чжаньгоце» понад 240000 ворогів. В період Чжаньго були вироблені теоретичні основи подібного союзного утворення, в основі яких лежали ідеї політичного діяча царства Чжао Лі Дуя та царства Ці Су Ціня. Останній особливо доклад зусиль до формування антиціньської коаліції, переконуючи монархів провідних держав Китаю в існуванні спільних інтересів та необхідності єдиних дій проти агресора. При цьому особливу увагу Су Цінь звертав на пошук слабких та сильних сторін Цінь, і, відповідно, використання перших та нівелювання других.

У свою чергу, «союз по горизонталі» передбачав утворення проціньської коаліції, яка мала б об'єднати держави із заходу на схід. Такий союз не передбачав рівноправності учасників, а лише підпорядкування Цінь всіх інших членів. Він також мав слугувати меті підкорення Китаю царством Цінь. Одним з тих, хто забезпечував теоретичну та практичну сторону формування союзу став чиновник на ім'я Чжан І, який намагався переконати китайські держави залишити коаліцію з Ці та приєднати до союзу на чолі з Цінь.

Складні за своєю структурою міждержавні союзи, постійні зміни їх учасників, укладення сепаратних мирних договорів потребували особливих знань, які можна було запропонувати численним монархам тодішнього Китаю. Існування кількох значних і приблизно рівних за своєю могутністю держав звісно сприяло розширенню потреби в подібних «дипломатах», здатних завдяки своєму ораторському таланту, знанню церемоніалу, вмінню аналізувати та використовувати слабкі сторони співбесідника домагатися необхідних результатів. Більш того, провідні філософські школи Китаю також приділяли

значну увагу мистецтву дипломатії. Так, Конфуцій вважав, що вміння представляти інтереси правителя на міждержавній арені, знаходиться на другому місці за своєю важливістю після державного управління. Більш того, він сам неодноразово брав участь у переговорах, зокрема, в 499 р. до н.е. під час зустрічі дипломатів царств Ці та Лу. Характерним є ставлення Конфуція до війни, яку він засуджує як невинуватену форму зовнішньої політики.

На відміну від конфуціанців послідовники Мо Ді (Мо Цзи) (приблизно 470 – 391 рр. до н.е.) вважали, що війна має право на існування, але лише у формі оборонно-визвольної. Вчитель Мо захищав ідеали любові та поваги, намагався довести згубність війн, що велися в період Чжаньго. Він вважав, що подібні війни цікаві лише представникам аристократії, які прагнуть ще більше розбагатіти, що необхідно посилити оборонні укріплення китайських міст, зробити фактично недосяжними для польових армій. Цікаво, що Мо Ді уславився не лише як філософ, але й теоретик та практик тактики оборонних, зокрема, фортечних укріплень. Висуваючи власне бачення сутності міждержавних відносин, Мо Ді вважав, що вони мають базуватися на рівності та моральності. Цікаво, що Мо Ді, як і Конфуцій мав можливість на практиці реалізувати свої погляди. Зокрема, він очолив посольство царства Сун, якому загрожував напад з боку Чу і домогся відмови правителя останнього від початку війни. Слід також зазначити, що свою роль відіграли й укріплення, що були побудовані на вимогу Мо Ді в державі Сун.

Наявність кількох сильних та відносно стабільних у своєму розвитку держав сприяла також і розвитку суто дипломатичної сфери. Не зважаючи на відсутність офіційної практики надання дипломатичної недоторканості, послы користувалися досить широкими правами при дворах монархів, що їх приймали. Цікаво, що за періоду Чжаньго китайський церемоніальний протокол не ніс у собі принизливого ставлення стосовно посланців інших держав, зокрема, таких, що не належали до серединних. Ще однією особливістю була свідомо відмова від використання письмових інструкцій, характерних, зокрема, для європейської дипломатії. Більше уваги

приділялося ораторському мистецтву посла, вмінню в бесіді з монархами довести не лише свою вченість, але й високий рівень культури свого повелителя та держави в цілому. Посли мали під час переговорів уникати крайнощів, за необхідності йти на компроміси, які, втім, не мали зашкодити інтересам своєї держави. Вже в цей період при дворах китайських правителів формується спеціалізований бюрократичний апарат, в обов'язки якого входило не лише приймати та відправляти дипломатичну пошту, але й займатися підготовчою роботою для забезпечення майбутніх переговорів. Подібних чиновників називали «юйші», однак остаточного виокремлення таких дипломатичних працівників в період Чжаньго не відбулося, надто сфера державного управління була пов'язана з відправленням релігійних ритуалів та обмеженістю людей, що мали освіту.

Остання частина періоду Чжаньго ознаменувалася посиленням Цінь і поступовим приєднанням цим царством інших китайських держав. Початок цього процесу припав ще на часи Шан Яна (390 – 338 рр. до н.е.), філософа та політичного діяча, що здійснив державну реформу в Цінь та змусив інші царства рахуватися із зовнішньополітичними планами своєї держави. Прагнучи посилити владу правителя, Шан Ян боровся проти свавілля родоплемінної аристократії, позбавляючи її спадкових чиновницьких посад, запровадив приватну власність на землю, тим самим не лише послаблюючи великих землевласників, але й руйнуючи громаду. В основу політики було покладено принцип особистих заслуг перед правителем, самоцінності армії та забезпечення держави зерном. Держава була поділена на 41 (31) область – сян, кордони яких не збігалися з межами проживання племен та родів, що населяли Цінь. Сян, у свою чергу, були поділені на менші територіальні утворення, які повністю підкорялися центральному уряду. Найменша територіальна одиниця – 5, або 10 сімей, які були пов'язані круговою порукою і мали спільно відповідати за виплату податків, обробку землі чи відправлення рекрутів до війська. Порушення зобов'язань вело до суворого покарання, яке мало покращувати моральність населення.

Зміни в Цінь особливо торкнулися місцевої армії. Зокрема, замість колісниць, що були привілеєм аристократії й забезпечували їй визнання з боку царів, була запроваджена кавалерія, цінність якої Шан Ян зрозумів під час війн проти кочових північних племен. Відбулася заміна бронзової зброї на залізну та було запроваджено принцип кругової поруки та колективної відповідальності у військових підрозділах. Намагаючись ліквідувати могутність родової аристократії, Шан Ян підтримував військову та торговельну знать, яка мали стати базою для подальших завоювань Цінь.

Перші територіальні завоювання царство Цінь здійснило ще за життя Шан Яна, який виявився не лише державним реформатором, але й доволі вмілим полководцем. Об'єктом цих завоювань стали віддалені території царства Вей. Згодом, вже після смерті Шан Яна, який за іронією долі загинув, воюючи проти нового царя Хуейвень-вана (338 – 325 рр. до н.е.), війська Цінь в 316 р. до н.е. захопили території периферійних царств Ба і Шу (суч. провінція Сичуань). На рубежі IV – III ст. до н.е. держава Цінь опинилася перед необхідністю протидії союзу Ці, Вей та Хань, боротьба з якими завершилася поразкою армій двох останніх у битві під Іцює в 293 р. до н.е. Наслідком цієї поразки стало укладення в 290 р. до н.е. мирного договору, за яким Вей та Хань були змушені передати Цінь значну частину своїх земель.

Таким чином, на початку III ст. до н.е. проти Цінь діяли дві коаліції на чолі з Ці та Чжао, перед якими стояло завдання об'єднатися. Намагаючись не допустити цього, у 288 р. до н.е. цар Цінь Чжао-ван запропонував ціському правителю Мін-вану поділити Китай на дві частини, а самі монархи б отримали титул «ді» (предок, що був наділений божественними рисами). Однак подібна пропозиція цінзького вана, що мала на меті надати тому нові повноваження, не викликала підтримки з боку Мін-вана і призвела лише до того, що останній доклав значних зусиль для утворення за допомоги Су Цінзя антицінзької коаліції у складі 5 з 7 провідних держав Китаю. На кілька років ця коаліція спромоглася пригальмувати активну експансіоністську політику Цінь, однак вже незабаром

правитель Чжао-ван зумів розколоти її, привернувши на свій бік практично всіх колишніх союзників Ці. Лише ціною значних територіальних втрат Ці зуміла зберегти свою незалежність, але втратила при цьому будь які надії на подальшу активну участь в політичному житті Китаю.

Наступним об'єктом експансії Цінь стало царство Чу, війна з яким почалася в 280 р. до н.е. Намагаючись врятуватися, ван Чу уклав союзню угоду з царством Ці та намагався повторити це і з деякими іншими державами. Завдяки вмілій дипломатії ціньці спромоглися не лише розколоти коаліцію, але домогтися повної політичної ізоляції суперника. У 278 р. до н.е. армія Цінь захопила столицю Чу – Ін, після чого чусці були змушені перенести її до м. Шоучунь. На 276 р. до н.е. Цінь відібрала у Чу третину території, значно послабивши її потенціал. Лише через півстоліття чусці спромоглися відновити свою могутність та знов загрожувати гегемонії Цінь.

У 260 р. до н.е. Цінь вдерлася до держави Хань, яка була союзником потужного у військовому плані царства Чжао. Незадовго перед тим ціньці зазнали поразки від чжаоського полководця Чжао Ше, тому союзники сподівалися, що спільними зусиллями остаточно розгромлять армію Цінь. На допомогу ханьцям було відправлено 400000-у чжаоську армію, яка зустрілася з військами Цінь під Чанпіном (суч. провінція Шаньсі). Битва, за даними історичних хронік тривала 46 днів і завершилася поразкою Чжао та Хань. Фактично вся армія Чжао загинула, полонених за наказом Бань Ці було закопано живими у землю, після чого ціньці ледве не захопили столицю свого основного противника Ханьдань. Не зважаючи на це, чжаосці продовжували опір і в 246 р. до н.е. за їхньої ініціативи було утворено нову антиціньську коаліцію, до якої приєдналися Хань, Вей, Чу та Янь. Наступне десятиліття союзники спільними зусиллями стримували агресію Цінь, завдавши йому, зокрема, кілька тяжких поразок. У свою чергу, ціньці докладали багатьох зусиль до розколу коаліції аж поки, нарешті, в 236 р. до н.е. домоглися початку війни між Чжао та Янь, внаслідок чого обидві держави лише послабили один одного. Ціньський ван Ін Чжен (майбутній імператор Цінь Ши Хуан-Ді)

втрутившись в цю суперечку змусив суперників передати собі найважливіші території обох держав. Після цього планам цінців щодо остаточного захоплення території китайських держав нічого завадити не могло.

Першою жертвою стало царство Хань, найслабкіше серед серединних держав. У 234 р. до н.е. держава Цінь почала війну проти правителя Хань Ань-вана, який не спромігся фактично на жодну дію щодо захисту свого царства. У 231 – 230 рр. до н.е. армія Цінь остаточно окупувала територію царства Хань, яке перестало існувати.

В тому ж таки 234 р. до н.е., намагаючись не допустити приходу на допомогу Хань військ держави Чжао, Ін Чжен відправив проти неї армію на чолі з полководцем Хуань І. В першій же битві, яка відбулася під м. Пін'ян цінці розгромили війська Чжао, вирізавши понад 100000 осіб. Попри цю поразку царство Чжао продовжувало боротьбу і навіть спромоглося у 232 р. до н.е. під Фаньу розгромити Хуань І. Ця перемога мала б зупинити наступ цінців, однак природні катаклізми, що викликали посуху та голод в Чжао, призвели до послаблення цієї держави та дали змогу військам Ін Чжена у 229 р. до н.е. здійснити нове вторгнення. Його наслідком стало захоплення у 228 р. до н.е. практично всієї території царства Чжао військами Цінь. Залишки чжаосців продовжували боротьбу на півночі, однак приблизно у 222 р. до н.е. були остаточно розгромлені.

Наступною жертвою стала держава Вей, яка впродовж III ст. до н.е. неодноразово воюючи з Цінь, втратила значну частину територій та навіть була змушена перенести свою столицю в місто Далян (суч. провінція Хенань). Вже в 242 р. до н.е. цінці захопили близько 20-и вейських міст. У 225 р. до н.е. було здійснено похід 600000-ї армії під командуванням цінського полководця Ван Беня, який розгромив війська Вей та захопив столицю держави – Далян.

Іншим шляхом вирішив піти правитель держави Янь на ім'я Дань, який підіслав до Цінь свого шпигуна з наказом вбити Ін Чжена. Цей замах не вдався, однак був використаний для нападу на Янь, що стався в 226 р. до н.е. Яньці були розгромлені й відступили на північний схід у

провінцію Ляодун. Там Даня було вбито, а вже в 222 р. до н.е. Янь остаточно було знищено.

У 224 р. до н.е. почалася війна Цінь проти царства Чу. На початковому етапі чусці спромоглися відбити ціньську армію під командуванням Лі Сінся, однак після передачі командування Ван Цзяню ситуація змінилася. В битві при Цікань чусці були розгромлені й у 223 р. до н.е. армія Цінь захопила більшу частину царства Чу зі столицею на чолі, що стало фактичним кінцем колишнього гегемона давнього Китаю.

Останнім, у 221 р. до н.е. було захоплено царство Ці, правитель якого, Цзянь-ван довгий час вважався союзником Цінь. Свого часу цісці відмовилися надавати допомогу Чжао. Згодом, у 237 р. до н.е., Цзянь-ван здійснив візит до Цінь, під час якого отримав царські почесті. Однак у 221 р. до н.е. Ін Чжень все одно наказав захопити територію Ці, яке фактично здалося без бою.

Таким чином, на 221 р. до н.е. припадає остаточне завершення боротьби за об'єднання Китаю, що призвело до утворення імперії Цінь на чолі з Ін Чженем, який прийняв нове тронне ім'я Цінь Ши Хуан-ді (221 – 210 рр. до н.е.).

1.3. Зовнішня політика імперії Цінь

Прихід до влади Цінь Ши Хуан-ді мав знаменувати початок нової епохи, що мала тривати понад 10000 поколінь. Воєнні дії, що передували об'єднанню держави разом із тим, не призвели до їх ескалації після утвердження нового імператора. Цінь Ши Хуан-ді зосередився скоріше на захисті власних земель, ніж на захопленні нових. Саме за його правління починає утверджуватися концепція природних кордонів Китаю, які мали бути захищені за допомоги географічних та штучних перепон. Цінь Ши Хуан-ді, намагаючись посилити централізаторські тенденції в управлінні державою і користуючись порадами своїх міністрів, визначне місце серед яких належить Люй Бувею та Лі Си, прагнув уніфікувати систему управління провінціями, міри ваг, фінансову систему; за його наказом було ліквідовано внутрішні прикордонні укріплення між колишніми царствами, водночас було розширено та модернізовано захисні мури на півночі. Вони відомі як

«Велика китайська стіна» і мали стати захистом від північних кочових народів, зокрема, сунну (хунну). Водночас для підвищення ефективності дій армії було посилено кавалерійський компонент в структурі армії. Ціньському полководцю Мін Тяню після низки битв вдалося розгромити племена хунну та витіснити їх за межі Ордосу – пустельної території, що знаходиться в межах сучасного автономного округу Внутрішня Монголія КНР. По його південним кордонам і простягнулася Велика китайська стіна, тим самим встановлюючи межі імперії Цінь. В будівництві брали участь понад 2000000 осіб, як солдатів, так і військовополонених, злочинців та звичайних китайців. Її довжина дорівнювала майже 4000 км, на відстані 60 – 100 км було побудовано захисні вежі, що мали слугувати й сигнальними баштами. Висота стін досягала 10-и метрів, а ширина на деяких ділянках дозволяла вільно пересуватися 5-и вершникам.

Намагаючись захистити свою державу від набігів кочовиків, Цінь Ши Хуань-ді не гребував і новими територіальними захопленнями. Зокрема, в Південному Китаї було завойовано країну Юе, яка частково охоплювала територію сучасного В'єтнаму і складалася з трьох держав: Дунхай, Міньюе, Наньюе. Внаслідок тривалих воєнних дій та значних втрат дані території було завойовано, однак фактично одразу ж після смерті першого імператора Цінь держави Юе звільнилися.

У 210 р. до н.е. після смерті Цінь Ши Хуан-ді в державі почалися внутрішні міжусобиці та повстання. Перші виступи почалися вже у 209 р. до н.е. під проводом Чень Ше (Шень) та У Гуана. Згодом до постання приєднався дрібний чиновник Лю Бан, якому вдалося об'єднати всі сили повстанців та стати засновником нової династії – Хань. У 207 р. до н.е. йому вдалося захопити ціньську столицю Сяньян, яку, між тим, він був змушений передати іншому повстанському воєначальнику – Сян Юю. Незабаром між ними почалася боротьба за владу, що завершилася у 202 р. до н.е. перемогою Лю Бана, який проголосив себе імператором Гао-цзу, першим з династії Хань.

1.4. Зовнішня політика імперії Хань

На думку Т. Степугіної, саме за правління династії Хань вперше китайська зовнішня політика отримала дійсно міжнародний характер. Дослідниця сформувала основні напрями міждержавної взаємодії Китайської імперії: відносини з племінними союзами юечжі та сюнну (хунну) на півночі, тибетсько-бірманськими племенами на заході, давньов'єтськими ранньодержавними утвореннями та давньокорейськими народами на сході. Більш того держава Хань спромоглася встановити відносини з більш дальніми народами, що населяли Центральну та Передню Азію і навіть Європу.

У даний період отримала подальший розвиток офіційна зовнішньополітична доктрина, що полягала у визнанні Сина Неба правителем всього світу – Піднебесної (Тянься), а навколишні народи – варварами та потенційними рабами китайського імператора. Дана концепція відповідала основним конфуціанським положенням щодо положення Китаю у світі та дозволяла пояснювати будь-які кроки у напрямку завоювання сусідніх територій.

Початок правління Гао-цзу (202 – 195 рр. до н.е) збігся з активізацією хуннської експансії на територію Китаю. Племена хунну проживали на північ від Давнього Китаю, у степах Південного Сибіру та на територіях східніше озера Байкал. Приблизно у V ст. до н.е. внаслідок процесів централізації племен відбулися перші напади хунну на територію Північного Китаю, що призвело до необхідності будувати перші захисні укріплення, пізніше об'єднані у Велику китайську стіну. Певним чином можна вважати, що вона знизила активність нападів, але не припинила їх. Більш того за правління шаньюя (правителя) хунну Моду (Моде) (209 – 174 рр. до н.е.) відбулося об'єднання хуннських племен в єдину державу, в рамках чого було проведено внутрішні реформи, що зачепили, зокрема, і армію. Раніше вона складалася з легкої кавалерії, яка дозволяла здійснювати напади на прикордонні території Китаю та за своїми можливостями тактично переважала колісниці «серединних» держав. Фактично лише у відповідь на тактику хунну китайські полководці були

змушені почати активно розвивати власну кавалерію. Тривалий час кочовики-хунну не мали можливості дієво протистояти їй в бою і лише після того, як Моду створив власну важкоозброєну кінноту, він спромігся на перемоги над китайською армією. Підкоривши територію на північ від Китаю, що включала до себе землі між ріками Орхон на півночі, Ляохе на сході, Тарім на заході та Хуанхе на півдні, він зібрав за історичними переказами військо, що налічувало понад 300000 вершників, з якими почав здійснювати напади на імперію Хань. Тим самим було почато період хуннсько-китайських війн, який припав приблизно на 201 р. до н.е. — 181 р. н.е. з перервами.

У 201 р. до н.е. Моду вдерся на територію імперії, захопивши кілька прикордонних фортець та повернувши на свій бік деяких китайських полководців. Взимку 200 р. до н.е. в провінції Шаньсі поблизу міста Пінчен відбулася битва, в якій війська Лю Бана були оточені хунну. Фактично китайський імператор опинився перед загрозою полону, однак недовіра Моду до власного оточення призвела до того, що він не лише дозволив китайцям вийти з оточення, але й і погодився на укладення мирної угоди в 198 р. до н.е., відомої в китайських джерелах, як «Договір миру та спорідненості» («хе цінг юе»). Відповідно до нього китайський імператор був змушений зобов'язатися відправити до шаньюя принцесу з дому Хань разом зі щедрими дарами. Відповідно до історичних хронік насправді принцесу замінили на дівчину зі звичайної сім'ї, але, можливо, це лише прагнення виправдатися за поразку перед нащадками. Тим паче, що факт видачі принцеси за варварського вождя, як і виплати щорічної контрибуції однозначно сприймався в китайській історичній традиції як принизливе виключення з чинних правил, що самим фактом свого існування суперечить сенсу життя. Договір, дія якого тривала понад 60 років, важким тягарем ліг на плечі китайської держави, однак, разом із тим, дав стимул для подальшої концентрації сил в боротьбі проти хунну.

Перші ж кроки Моду після укладення мирної угоди показали справжню сутність його подальшої стратегії щодо Китаю. Вже в 192 р. до н.е. він направив посольство до китайської імператриці Люй-хоу з принизливою

пропозицією вийти за нього заміж. Фактично тим самим шаньюй хунну виходив за межі укладеного в 198 р. до н.е. договору та порушував династичні порядки, оскільки за раніше укладеним шлюбом вважався близьким родичем китайської імператорської сім'ї. З іншого боку, завдяки неточностям в тексті договору (сюн ді «відношення старшого та молодшого братів») шаньюй отримував право на укладення шлюбу зі вдовою Лю Бана. Тим не менш дослідники вважають, що вождь хунну чітко розумів скандальність своєї пропозиції з точки зору китайської імператорської династичної традиції.

В цій ситуації Люй-хоу поводи́ла себе дипломатично, відмовившись від негайного оголошення війни хунну і розуміючи безперспективність її на тому етапі. Відправивши багаті подарунки, вона водночас надіслала листа, в якому тактовно пояснила, чому не може вийти заміж за шаньюя. Тим самим, вона дала можливість Моду вдовольнитися подарунками й, водночас, не починати новий воєнний конфлікт.

За правління імператора Вень-ді (180 – 157 рр. до н.е.) тенденція до збереження миру з хунну зберігалася. Уклавши одразу ж після приходу до влади мир з кочовиками, імператор надав Моду титул «найвеличнішого ставленика Неба» («ченці гуду шаньюй»), тим самим фактично визнаючи його рівним собі. Водночас сам договір мало вплинув на ставлення хунну до питання недоторканості кордонів імперії. Вже в 177 р. до н.е. один з хуннських племінних вождів – Чжукі-князь здійснив напад на прикордонні землі Китаю, який, втім, завершився відносною поразкою, оскільки 85000-а китайська армія примусила його покинути землі імперії. Водночас сам Моду, не вважаючи за потрібне починати війну проти Вень-ді, заявив про самочинний характер дій свого полководця і про те, що на знак покарання його буде відправлено воювати проти племен юечжі. Цікаво, що тим самим Моду ставив китайських можновладців у скрутне становище, оскільки останні розглядали західних сусідів хунну як можливих союзників Хань в боротьбі проти «північних варварів». Крім того шаньюй попередив про недопустимість можливого союзу між своїми ворогами, тим

більше, що в війні проти юечжі Чжукі-князь досяг успіхів, підкоривши Східний Туркестан.

Після смерті Моду титул шаньюя прийняв його син Лаошан (174 – 161 рр. до н.е.), який значно посилив управлінську та податкову системи країни, прийнявши на службу колишніх китайських чиновників на чолі з євнухом Чжунсін Юе. В 166 р. до н.е. Лаошан очолив похід 140000 кочовиків, приводом до якого стала відмова ханьського уряду дозволити пряму торгівлю між хунну та прикордонними провінціями Китаю. Впродовж місяця армія степовиків розоряла північні території імперії, спаливши, зокрема, літній палац Вень-ді поблизу від Чан'ані. Фактично не втративши жодного воїна, з багатою здобиччю Лаошан відступив на північ. Ця перемога надала сміливості хунну, і вже в наступні кілька років племена почали переселятися на територію імперії та здійснювати напади на центральні провінції. Таким чином, для китайського імператора не залишилося іншого варіанту, ніж піти на переговори та через данину і політичні поступки припинити воєнні дії між двома державами.

В 162 р. до н.е. Вень-ді запропонував поновити договір «про мир та спорідненість»; визнати, що імперія Хань та держава хунну є рівними та незалежними; надавати щорічну данину у вигляді продовольства, одєжі, ювелірних виробів тощо. Водночас він обіцяв не піднімати питання про покарання китайських втікачів, однак встановлював смертну кару щодо тих, хто без дозволу перетинав кордон. На таких умовах новий договір було підписано, що призвело до подальшого розвитку комплексу приниження від необхідності визнати невідповідність офіційних канонів щодо структури світу та політичних реалій.

Пік могутності хунну припав на початок правління наступного шаньюя – Цзюньчєня (161 – 126 рр. до н.е.). Не зважаючи на пропозицію Вень-ді продовжити дію мирного договору, хунну вже в 158 р. до н.е. вдерлися на територію імперії й, діючи у своїй традиційній блискавичній манері, здійснили пограбування північних та, частково, центральних провінцій Китаю і, не очікуючи на прихід китайської армії, повернулися назад. Разом із тим, потужність та маневровість армії Хань значно посилювалися і

вже незабаром, під час заколоту провінційних китайських князів проти нового імператора Хань – Цзін-ді (156 – 141 рр. до н.е.) Цзюньчень відмовився їх підтримати та, навпаки, в 152 р. до н.е. уклав нову угоду «про мир та спорідненість». За її умовами Цзюньчень одружувався з «принцесою», яка, звісно, насправді не належала до династії Хань, а хунну отримали, нарешті, право на вільну прикордонну торгівлю з навколишніми провінціями.

Реформа китайської армії, що почалася за Вень-ді, остаточно була завершена вже під час правління нового імператора – У-ді (141 – 87 рр. до н.е.). за цей час було значно збільшено державні пасовиська, що стали запорукою розвитку табунів, які, у свою чергу, дозволили створити важкоозброєну кавалерію. Разом із нею було збільшено кількість легкої кінноти, створено інженерні частини, завданням яких було здійснювати облогу фортець, а також озброєно потужними самострілами (арбалетами) піхоту, яка отримала можливість ефективно протистояти кавалерії хунну.

Поклавши за мету розгромити хунну, У-ді разом із тим на початку правління волів зберегти мирні відносини, зокрема, підтвердивши право на вільну торгівлю між хунну та прикордонними жителями китайських провінцій, а також надіславши багаті дарунки Цзюньченю. Після завершення реформи війська в 133 р. до н.е. мирна угода з хунну була розірвана, після чого китайська армія перейшла у наступ, що призвело до витіснення кочовиків в 127 р. до н.е. із західної частини внутрішньої Монголії (Ордосу). На берегах Хуанхе були побудовані дві фортеці – Шофан та Уюань, завдяки яким вдалося надійно перекрити можливі шляхи вторгнення хунну. В 127 р. до н.е. китайський полководець Вей Цін зумів розгромити хуннську армію, захопивши у полон понад 15000 воїнів, а вже в 123 р. до н.е. його племінник – Хо Цюйбін ще раз розгромив кочовиків, остаточно змусивши шаньюя перенести свою резиденцію у північну частину Гобі. Фактично тим самим у відносинах хунну та Хань було досягнуто стан паритету, що порушувався лише за соціально-економічної та політичної дестабілізації в Китаї.

Важливим елементом зовнішньої політики У-ді стало формування союзу проти хунну з сусідніми тим кочовими племенами. В 138 р. до н.е. було відправлено посольство на чолі з дипломатом Чжан Цянем (? – 114 р. до н.е.) до племен юечжі. Свого часу ці племена кочували по території сучасної провінції Ганьсу (на півночі центральної частини КНР), однак пізніше під ударами шаньюїв Моду та Лаошана були змушені відкочувати далеко на захід в регіон Середньої Азії. Попри те, що Чжан Цянь потрапив у полон та пробув там близька 10 років, йому вдалося встановити дипломатичні контакти з юечжі, хоча і не домогшись укладення союзу проти хунну. Посольство Чжан Цяня хоча і не досягло своєї безпосередньої мети, однак значно розширило знання китайців про західні держави та народи, зокрема: Давань (Фергана, Коканд), Кандзюй (Кангюй – середня та нижня течія Сирдар'ї), Да Ся (Бактрія) тощо. Фактично ця мандрівка дала поштовх до зміни в концептуальному баченні всієї північної та західної політики імперії Хань. Зокрема, обопільне зацікавлення у торгівлі призвело до того, що головна увага у здійсненні цієї політики була звернута на встановлення та утримання контролю над торговельними шляхами зі сходу на захід, що згодом отримали назву «Великий шовковий шлях». Впевненості у правильності такого вибору додавало і розуміння того, що встановити військовий контроль над всією територією Центральної Азії було б надзвичайно важко, хоча час від часу імператори Хань здійснювали подібні авантюри.

Меті встановлення контролю над торговельними шляхами на захід тепер були підпорядковані й воєнні дії проти хунну, які разом з союзниками контролювали території на північний захід від Китаю, та укладення мирних договорів з племенами, що виступали природними ворогами кочових сусідів Хань. Таким чином, вже в 121 р. до н.е. Хо Цюйбін відновив війну проти хунну, відтіснивши їх на північ та змусивши залишити територію провінції Ганьсу. Вона стала плацдармом Хань на півночі, що забезпечив подальшу експансію у Східний Туркестан та Середню Азію. Наступним кроком стало укладення союзу з племенами усунів, що проживали на території Семиріччя та

Тянь-Шаню. Посольство, ініціатором та керівником якого став Чжан Цянь, в 115 р. до н.е. уклало угоду з усунями, за якою ті зобов'язувалися надавати допомогу у боротьбі з хунну та забезпечувати охорону китайських торговельних караванів під час перебування на їхній території.

Наслідком успішних воєнних та дипломатичних дій у північно-західному напрямку стало відкриття Великого шовкового шляху, що мав поєднати Китай з державами Центральної Азії, а в перспективі, з більш віддаленими західними країнами. В 121 р. до н.е. почав діяти так званий Північний шлях, який проходив від столиці Хань Чан'ані, проходив через територію Ганьсу до Дуньхуана і далі через Хамі, Турфанську впадину Кучу (Гуйцзи) та Аксу (Гумо). Таким чином китайські каравани виходили в район Фергани й вже далі в Індію, Бактрію та Середземномор'я. Основним товаром, що цікавив іноземців став шовк, невідомий на захід від Китаю. Крім того, вивозили метали та витвори з нього, дзеркала, ювелірні прикраси тощо. У свою чергу, імперія Хань імпортувала сільськогосподарську продукцію, дорогоцінну деревину, прянощі, рабів та ін. Певного занепаду Великий шовковий шлях пережив під час внутрішньополітичних потрясінь в Китаї, пов'язаних із повстанням «червонобрових» в 17 – 27 рр. н.е., однак пізніше, після його придушення, відбулося відновлення функціонування торговельного шляху, який тепер проходив за так званим Південним маршрутом – озеро Лоб-Нор, південна частина пустелі Такла-Макан, Яркенд та південний Памір.

Великий шовковий шлях став важливим елементом міжкультурного обміну держав Азії та Африки, взаємопроникнення традицій різних народів, розвитку географічних, історичних знань. Саме завдяки цьому шляху встановилися торговельні та, певним чином, дипломатичні відносини між імперією Хань та Римською імперією. Зокрема, китайці називали Давній Рим як Дацінь (Великий Цінь). У свою чергу, римські історики називають Китай Серес, що мало значило «країна шовку». Контакти між обома імперіями в силу географічної віддаленості буди швидше за все епізодичними, однак відомо про кілька посольств, якими обмінялися правителі на рубежі I тис.

до н.е. – I тис. н.е. Зокрема, римський історик Луцій Анней Флор повідомляє про китайське посольство, що прибуло до двору імператора Октавіана Августа, у свою чергу, в китайській хроніці «Хоу Ханьшу» згадується про римських послів, що побували в імперії Хань в 161, 230-х та 284 рр. В I ст. н.е. морський торговий шлях між Римом та Індією, який проходив через Червоне море та північні води Індійського океану, було подовжено до території Південно-Східної Азії та Китаю. На підтвердження історики наводять той факт, що у дельті р. Меконг було знайдено скарб, що складався з давньоримських монет. Також зазначається, що на узбережжі сучасного В'єтнаму або Південного Китаю знаходився порт Каттігара, який служив перевальним пунктом для торговців.

Боротьба з хунну та захист Великого шовкового шляху вимагали значних витрат на армію, зокрема, забезпечення її конями. На той час своєю витривалістю та красою виділялися коні так званої даваньської породи, яку пов'язують із сучасною Ахалтекінською породою. Вперше вони були описані Чжан Цянем, який назвав їх «небесними конями». У-ді неодноразово відправляв посольства до даваньців з пропозицією поставляти йому цих коней. Держава даваньців знаходилася в центральній та східній частині Ферганської долини. Сам термін «давань» має китайське походження й означає «дуже красиве, мальовниче місце», в парфянських джерелах ця держава згадується як «Паргана» або «Паркана». Країна налічувала понад 500000 осіб та близько 70 міст. Не бажаючи погіршувати відносини з хунну, даваньці відмовлялися від продажу коней, що стало однією з причин початку воєнних дій між їхньою державою та імперією Хань. Перед цим, У-ді здійснив в 108 р. до н.е. успішний похід проти держав Лулань (Шаньшань) та Чеши (Гуши), які знаходилися на території Сіньцзяну, займаючи стратегічно важливі позиції в контексті функціонування Великого шовкового шляху. Більш того, їхні правителі неодноразово втручалися в торгівлю, грабуючи китайських кіпців або вимагаючи від них виплати високих мит. Разом з тим, цей похід мав на меті залякати держави так званого Західного краю,

зокрема, усунів, даваньців та інших і змусити їх підкоритися У-ді.

В 105 р. до н.е. У-ді відправив до даваньців нове посольство на чолі з Че Лінем зі старою вимогою надання «небесних коней». Китайці сподівалися, що налякані успішним походом 108 р. до н.е., правителі Давань будуть змушені підкоритися. Однак, навпаки, даваньці відмовили посольству Хань в його вимогах і більш того, через зверхню та образливу поведінку Че Ліна щодо правителів, вбили того. Таким чином, У-ді отримав привід для проведення карального походу проти даної держави. В 104 р. до н.е. почався похід китайського війська, що налічувало близька 6000 осіб і знаходилося під командуванням Лі Гуанлі, який вже напередодні походу отримав титул «Переможець Ерші» (столиці держави Давань). Таким чином, китайський імператор не ставив під сумнів швидкий розгром даваньців. Однак похід розтягнувся на два роки, призвів до значних втрат у складі китайського війська і завершився фактичною поразкою китайців, які буди змушені повернутися назад. При цьому вцілило лише 10 – 20 % від загальної кількості війська.

Наступний похід проти Давань був підготовлений у надзвичайно короткі терміни, вже в 102 р. до н.е. на захід виступило 60000-е військо на чолі з тим же самим Лі Гуанлі. Однак на цей раз воно було забезпечене всім, що було необхідно для автономного перебування на ворожій території. Китайцям також нарешті вдалося досягнути Ерші та оточити її. Планом передбачалося відвести воду від столиці Давань та змусити її жителів здатися. Місто витримало 40-денну облогу, під час якої загинув правитель держави Мугуа, однак не зважаючи на це, воно так і не капітулювало. Разом із тим частина Ферганської долини була захоплена імператорською армією, що дало змогу відібрати необхідних для китайської армії коней. В цілому, похід завершився формальним встановленням китайського протекторату над державами Східного Туркестану, які у сукупності почали називатися як «Західний край». Боротьба за нього з місцевими державами та племенами хунну продовжувалася до середини I ст. до н.е., в 58 р. до н.е. в м. Улей було запроваджене офіційне

представництво імператора, що дає можливість трактувати це, як включення до складу імперії Хань (Т. Степугіна).

За правління У-ді активізувалася експансія в південному напрямку, об'єктом якої стали південнокитайські та давньов'єтські держави. Причини такої зацікавленості полягали як у наявності значних корисних копалин, дорогоцінних та рідких товарів, що вироблялися в даних землях, так і у вигідному географічному положенні цих держав.

На території Південного Китаю та В'єтнаму в III – II ст. до н.е. існували держави Наньюе (кит.) або Нам В'єт (в'єтн.), Дуньюе, Міньюе. Утворення їх стало можливим завдяки розпаду імперії Цінь. Впродовж II ст. до н.е. давньов'єтські держави так чи інакше зберігали свою незалежність щодо Китаю. Держава Наньюе була утворена у 207 – 205 р. до н.е. китайським полководцем Чжао То (Чьєу Да), який розгромив в'єтську державу Аулак та об'єднав землі південного сходу Китаю (суч. провінції Гуандун та Гуансі) й Північного В'єтнаму. Центром нової держави стало місто Паньюй (в'єтнам. Фьєннгунг, суч. м. Гуанчжоу) – великий торговельно-ремісничий центр та транзитний порт, з якого морські комунікації сягали території Індокитаю та Індії. Чжао То оголосив себе вионгом (правителем) нової держави та розпочав повномасштабне витіснення китайців з даних земель. Прийнявши в'єтські традиції та культуру, Чжао То заснував нову династію Чьєу, водночас зумівши укласти в 196 р. до н.е. мирну угоду з імператором Хань Гао-цзу та домовившись про вільні торговельні відносини. В 185 р. до н.е. імператриця Люй-хоу заборонила торгівлю з Наньюе, що призвело до розриву дипломатичних відносин та початку війни між двома державами. Однак китайська армія виявилася нездатною подолати навіть шлях до в'єтської держави, через що китайські дипломати були змушені почати шукати шляхи до примирення. Ситуація ускладнилася тим, що Чжао То необачно вирішив прийняти титул імператора, прагнучи об'єднати в'єтські держави проти Хань. На деякий час йому навіть вдалося це, однак мирні переговори з китайцями призвели до падіння авторитету Наньюе та активізації міжв'єтських усобиць, активну участь в яких брали китайці.

У 180 р. до н.е. мирна угода між Хань та Нам В'єт було укладено, зокрема, відновлено дипломатичні та торговельні відносини. Однак стратегічних планів щодо захоплення цих земель китайські імператори не полишили, лише очікуючи на слушну нагоду. Така нагода випала за правління У-ді.

В 138 р. до н.е. внаслідок військового походу було захоплено давньов'єтську державу Дуньое. Водночас завдяки дипломатичним талантам китайських розвідників було укладено союзні угоди з племенами, що проживали на кордонах Наньое. В 135 р. до н.е. під час війни Наньое та Міньюе, китайські війська надали військову допомогу правителю першої – Чьєу Вану (136 – 124 рр. до н.е.). Ця подія стала початком посилення китайського впливу в Наньое, що збільшився за правління Чьєу Минь Вионга (124 – 113 рр. до н.е), який довгий час виховувався при дворі імператора У-ді та був одружений на китаянці. Після ж його смерті саме дружина Ку Тхі стала регентшею при 6-річному Чьєу Ан Вионзі. Допомога, що буда надана регентші китайцями, викликала загальне повстання, внаслідок якого обидва правителі Наньое були страчені. Цей факт став приводом до вторгнення армії У-ді, який завоював територію в'єтської держави та приєднав її до імперії Хань. Землі Наньое були поділені на 9 округів та отримали загальну назву Цзяочжі. Завдяки багатим корисним копалинам, розвиненій торгівлі та ремеслу, мистецтву мореплавства китайці спромоглися значно посилити свою присутність в Південно-Східній та Південній Азії. Водночас китайські історичні хроніки зазначають, що через постійні утиски місцевого населення відбувалися щорічні повстання проти китайців, і тому через це на території колишньої Наньое постійно знаходилися значні китайські військові контингенти.

Наступним напрямом зовнішньої експансії У-ді стала північнокорейська держава Чосон (кит. Чаосянь), яка за легендою виникла у 2333 р. до н.е., а в історичних літописах сусідніх держав вперше згадується в VII ст. до н.е. В IV ст. до н.е. Чосон, який до того був містом-державою, поступово почав приєднувати сусідні території, захопивши більшу частину території ріки Ляохе. Близько 300 р. до н.е. відбулася війна між державами Чосон та Янь, внаслідок

якої були втрачені території на заході корейського королівства. В період правління Цінь Ши Хуан-ді відбулося прийняття протекторату з боку Китайської імперії, однак форма державності Чосон не змінилася, та й короткотермінове існування імперії Цінь також не дало можливості китайцям посилити політичну присутність на Корейському півострові. Разом із тим продовжувалася демографічна експансія китайського населення в Чосон, внаслідок чого в 194 р. до н.е. полководець з царства Янь на ім'я Віман, який знаходився на службі у короля Чосон, захопив престол та заснував нову династію Чосон Віман. Своєю столицею новий король проголосив Гочосон, який знаходився на місці сучасного Пхеньяну. В 192 – 191 рр. до н.е. внаслідок слабкості держави Хань було укладено мирну угоду між Лю Баном та Віманом, за якою кордоном між їхніми володіннями ставала річка Пхесу. Крім того, сторони домовилися про невтручання у внутрішні справи один одного, торгівлю та мир. Формально було встановлено васалітет Чосон щодо Хань, і Віман брав на себе зобов'язання захищати північно-східні землі Китаю від варварських племен. В I половині II ст. до н.е. відбувалося певне посилення Чосон, внаслідок чого Віман значно розширив свої володіння завдяки приєднанню інших давньокорейських держав – Чінбону та Імдуну. Разом із тим, вже за правління онука Вімана – Уго відносини між державами почали погіршуватися. Уго відмовлявся з'являтися при дворі імператора У-ді, підтримував тісні зв'язки з ворожими Хань племенами хунну, знаходячи в них можливих союзників на випадок війни з китайцями. Водночас він заважав китайським купцям здійснювати торгівлю з південнокорейськими племенами. В 109 р. до н.е. У-ді направив посольство до Уго з вимогою відновити васальні відносини, однак той відмовився. Тоді китайський посол Ше Хе здійснив провокацію з метою створити прецедент для нападу на корейську державу. Було вбито начальника корейського ескорту китайського посольства, у нагороду за що Ше Хе отримав посаду намісника півострову Ляодуну. Уго у відповідь здійснив похід проти Ше Хе, під час якого той був вбитий. Таким чином У-ді отримав можливість розпочати воєнні дії. В 109

– 108 рр. до н.е. відбувалася війна Чосон та Хань, яка, не зважаючи на низку поразок китайської армії, завершилася облогою столиці Чосон – Вангомсона, загибеллю Уго та поразкою корейців. Завойована територія була поділена на 4 округи: Лелан, Ліньтун, Сюаньту, Чженьфань. Корейці не змирилися із завойовниками, і вже у 82 р. до н.е. більша частина колишнього царства Чосон була звільнена від влади Хань.

Зі смертю У-ді зовнішня експансія імперії Хань поступово згорталася, причини цього полягали, насамперед, у розоренні населення, значних людських втратах, нездатності захистити нові кордони держави, народних повстаннях, які охопили значну частину території Давнього Китаю.

На середину I ст. до н.е. припало і послаблення традиційного ворога Китаю – племен хунну. Воно було пов'язане з розколом хунну на дві частини: перша на чолі з шаньюєм Чжічжі відкотилася на захід в регіон Центральної Азії, друга частина, очолювана Хуханьє продовжувала кочувати на територіях північніше Китайської імперії. При цьому якщо перший з шаньюїв продовжував займати ворожі позиції щодо Китаю, то інший вирішив навпаки укласти союз з імператором. В 51 р. до н.е. Хуханьє явився до двору імператора Сюаньді, де було укладено нову угоду «про мир та спорідненість», за якою хунну приймали протекторат з боку Китаю. В 47 р. до н.е. договір з хунну було подовжено, при цьому зберігався пункт про відправлення до двору імператора сина шаньюя у якості заручника. Інша стаття договору передбачала підтримку імперії Хань з боку Хуханьє в боротьбі проти Чжічжі. Таким чином, офіційно було закріплено політичну роздробленість хунну. Поява хунну в Таримському басейні викликала геополітичні зміни в регіоні. Чжічжі уклав союз з Кангюєм та почав вимагати данину з держав, що контролювали Великий шовковий шлях. В даних умовах один з китайських полководців, що служив в апараті намісника Західного краю, Чен Тан, самовільно здійснив похід проти Чжічжі, розгромивши його у битві р. Талас. Фактично похід Чен Тана був самовільною акцією, яка викликала невдоволення при дворі імператора. В цілому

імператорський уряд не був зацікавлений в активізації своєї політики на заході через обмаль військових та фінансових ресурсів. Більш того, хунну спромоглися відновити свою могутність і вже на початку I ст. н.е. відновити контроль над Західним краєм. Це призвело до фактичного припинення дії Великого шовкового шляху та, в цілому, згортання на деякий час контактів з західними державами. Більш того, позиції Китаю на початку нашої ери були підірвані й внаслідок династичних міжусобиць та приходу до влади побічного родича династії Хань Ван Мана, який відсторонив від влади Жуцзи та проголосив себе імператором та засновником нової династії Сінь (9 – 23 рр.). Його правління стало періодом невдалих походів проти хунну, внаслідок яких було втрачено західні території, а також внутрішніх потрясінь та народних повстань. Після його смерті було відновлено династію Хань, яку офіційно називали Східною чи Пізньою (25 – 220 рр.).

Відновлення могутності Східної Хань відбулося вже за правління першого правителя нової династії Гуан У-ді (25 – 57 рр.). Йому вдалося відновити контроль над землями в'єтів, придушивши повстання сестер Чинг (39 – 43 рр.). У свою чергу, це дало змогу відновити торговельні маршрути на південь до моря і далі, в Індію. Саме за його правління відбулося встановлення зв'язків між Китаєм та Японією, яка згадується в китайських літописах того часу як «Країна Во». У 57 р. до двору імператора прибуло японське посольство, яке піднесло Гуан У-ді дари та, у свою чергу, отримало золоту печатку імператора. Продовжуючи політику розколу хунну, імператор уклав договір з шаньюєм південнохуннських племен Хуханьє II на умовах протекторату з боку правителя Східної Хань. До його двору як заручник був відправлений син шаньюя, південні хунну зобов'язувалися утримувати гарнізони у фортецях на півночі Китаю, водночас почалося їхнє переселення на землі імперії (суч. провінції Шеньсі та Шаньсі). Набагато складнішими були відносини з племенами північних хунну, які королювали частину Західного краю і, відповідно, Великий шовковий шлях. З одного боку, імператор намагався задобрити їхнього шаньюя подарунками, з іншого, готувався до війни проти північних хунну. Ситуацію

ускладнював той факт, що частина міст-держав басейну р. Тарим підтримувала хунну.

Активна ж боротьба між Китаєм та північними хунну почалася за правління імператора Мін-ді (58 – 75 рр.) та продовжувалася за Чжан-ді (76 – 88 рр.) та Хе-ді (89 – 105 рр.). Початок війни припав на 73 р., коли полководець Доу Гу розгромив армію північних хунну, захопивши при цьому фортецю Іу, що знаходилася на північній гілці Великого шовкового шляху. Таким чином, було вирішено питання нападів хунну на північно-західні кордони Східної Хань і водночас створено умови для експансії в Таримський басейн. При цьому наголос було зроблено на активній дипломатії щодо місцевих міст-держав, які мали перейти на бік Китаю. Виконання цього завдання було покладено на Бань Чао (32 – 102 рр.), дипломата та полководця, що відзначився під час війни 73 р.

Свою діяльність Бань Чао почав з підкорення міст-держав, що знаходилися на південній гілці Великого шовкового шляху. Зокрема, активно поєднуючи переговори, підкупи, шантаж, вбивства та відкриті воєнні дії, йому вдалося змусити підкоритися правителів Шаньшаня, Хотана (Юйтяня) з васальними землями та інших місцевих держав. При цьому китайський посол не зупинявся перед вбивствами місцевих високопосадовців чи іноземних послів. Таким чином, в середині 70-х рр. І ст. Хань вдалося встановити контроль над південною дорогою Великого шовкового шляху, що практично одразу ж призвело до відновлення економічних та політичних контактів з державами західніше Китаю.

Боротьба за північну гілку Великого шовкового шляху була набагато запеклішою. Спершу, під впливом перемог Бань Чао, свою залежність від Хань визнали держави Кашгар (Суле) та Куча (Гуйцзи), направивши до метрополії своїх заручників. Однак пізніше за сприяння північних хунну в цих містах відбувалися перевороти, що привели до влади ворогів Хань. Активні дії китайської армії в Західному краї дозволили відновити контроль над північними територіями. Більш того, в 74 р. офіційно було поновлено посаду намісника краю. Однак вже в 75 р. союз північних хунну, Кучі та Карашара (Яньці) зумів не лише

розгромити місцеві китайські гарнізони, але й вбити самого намісника.

Невдача на півночі збіглася зі зміною імператора в самому Китаї. Чжан-діна момент приходу до влади знаходився під впливом придворної групи, що виступала проти активної зовнішньої політики на західному напрямі, прагнучи обмежитися лише оборонними діями. Бань Чао було відправлено наказ, згідно з яким пропонувалося припинити воєнні дії та ліквідувати посаду намісника Західного краю. Не зважаючи на прямий наказ, Бань Чао вирішив продовжити свою місію, спираючись на союз місцевих держав, які виступили проти хунну та визнали свою залежність від Хань. Центром нового союзу стала держава Кашгар, що контролювала шлях в Середню Азію, до того, Бань Чао вдалося привернути на свій бік середньоазійську державу Кангюй. Спільними зусиллями союзники в 78 р. розгромили союзника хунну державу Аксу, яка знаходилася між Кашгаром та Кучею. Ця перемога дала можливість Бань Чао у 80 р. звернутися до імператора з пропозицією відновити активну військову діяльність в Таримському басейні. Зокрема, він запропонував надіслати в регіон сина колишнього правителя Кучі, скиненого за підтримку Хань. Бо Ба з 1000 китайських воїнів був відправлений до Бань Чао, що знаменувало поворот у ставленні імператорського двору до проблеми Західного краю. Завдяки зусиллям Бань Чао в 83 р. було відновлено союз між Хань та державою усунів, які проживали на схід від озера Іссик-Куль та традиційно вороже ставилися до хунну.

Допомога з боку імператора, поява нових союзників та придушення будь-яких опозиційних виступів всередині самого прокитайського союзу міст-держав Таримського басейну дозволили Бань Чао активізувати свою політику щодо завоювання регіону. У 85 р. завдяки союзникам з місцевих держав та племен вдалося завдати північним хунну першої значної поразки безпосередньо на їхній території. При цьому Бань Чао навіть не вводив свої війська у битву. У 88 р. було розгромлено державу Яркенд, що знаходилася на південній дорозі Великого шовкового шляху і де з 80 р. правив ставленик хунну. Після смерті

Чжан-ді до влади в Хань прийшов Хе-ді (89 – 105 рр.), який підтримував стратегію експансії на захід. Завдяки цьому в 89 р. та 91 р. було проведено два походи під командуванням Доу Сяня та Ген Біна, які завершилися поразкою хунну. Завдяки цій перемозі відбувся розкол північних хунну. Частина з них відступила на захід, в Середню Азію; частина підкорилася Хань і була переселена на її територію як васали; третя частина залишилася на власних землях і, відновивши сили, в II ст. почала нові напади на територію імперії.

Поразка хунну призвела до змін у відносинах між союзниками. Ще в першій половині 80-х рр. від союзу на чолі з Хань відколовся Кангюй, невдоволений посиленням позицій Китаю. Більш того, кангюйці почали надавати військову допомогу союзникам хунну в Таримському басейні. Бань Чао довелося через це у 85 р. відправляти посольство до племен юечжі (кушан), які водночас були і його, і кангюйськими союзниками. Завдяки багатим дарам китайському дипломату вдалося вмовити правителя юечжі вплинути на царя Кангюя в питанні відведення військ із Західного краю. Перемога над хунну, у свою чергу, лише загострила двосторонні суперечки. У 88 р. кушани відправили до Бань Чао посольство з пропозицією розв'язати спірні питання та укріпити відносини шлюбом між китайською принцесою та правителем юечжі. Однак Бань Чао відмовився прийняти дари та вести переговори, внаслідок чого в 90 р. проти нього була відправлена 70000-а армія на чолі з полководцем юечжі Се. Воєнні дії для кушан були невдалими, і вони були змушені укласти мирну угоду та залишити Таримський басейн.

Перемога над кушанами фактично не залишила шансів іншим противникам Хань в Західному краї. В 91 р. була завойована Куча, правителем якої офіційно був призначений Бо Ба. Там же знаходилася резиденція Бань Чао, який в тому ж 91 р. став намісником Західного краю. Пізніше були завойовані Карашар, Вейлі, Вейсюй, які були найбільш вороже налаштовані до імперії Хань. Таким чином, на кінець I ст. Хань вдалося відновити свій контроль за Західним краєм. Це забезпечило сприятливі умови для

торгівлі з державами Центральної та Західної Азії та Європи.

Початок II ст. ознаменувався поступовим згортанням активної зовнішньої політики Східної Хань. Причини цього мали різний характер: з одного боку, всередині двору розгорнулася боротьба між прибічниками та противниками експансії, в якій перемогли останні; з другого – економіка країни переживала не найкращі часи, тим паче ситуація поглиблювалася значними витратами на війни проти хунну; з третього – всередині суспільства назрівало протистояння основних соціальних груп. Вже в 101 р. Бань Чао був відкликаний із Західного краю, а в 107 р. посада намісника регіону взагалі була ліквідована. Держави Таримського басейну одна за одною оголошували про свою незалежність щодо Хань, водночас північні хунну швидко повертали контроль за цією територією. Приблизно до 125 р. син Бань Чао Бань Юн намагався зберегти залишки впливу Хань в Західному краї, однак без фактичної підтримки з боку метрополії це було неможливим. Таким чином вже у 20-і рр. II ст. територія Таримського басейну була втрачена для китайців. Це, у свою чергу, призвело до згортання активної торгівлі Великим шовковим шляхом.

Правління останніх імператорів Східної Хань було ознаменовано внутрішньодинастичним протистоянням, посиленням впливу представників провінційних аристократичних сімейств, які створили власні армії та досить швидко почали протиставляти себе центральному уряду. Більш того при дворі розгорнулася активна боротьба між угрупованнями євнухів та «вчених», які сперечалися за контроль над імператорами. Проблеми Китаю поглибилися ще й у зв'язку з повстанням «жовтих пов'язок», яке тривало з 184 до 205 рр. Цікавим моментом є те, що у даному повстанні брали активну участь племена північних та південних хунну, що проживали на території імперії. З іншого боку, хунну служили й у військах, що боролися проти посталих. Поразка повстання стала можливою, насамперед, завдяки загонам великих аристократів та окремих полководців імператорської армії. Відчувши слабкість центральної влади, вони перестали коритися уряду і почали створювати власні держави. Один з них, Цао

Пей, змусив зректися останнього імператора з династії Хань, заснувавши на півночі Китаю царство Вей. На південному сході полководцем Сунь Цзяном буда заснована держава У, а в регіоні Сичуані царство Шу, яке очолив Лю Бей. Даний період історії Китаю отримав назву – Епоха Трьох царств (Саньго).

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте зовнішню політику Давнього Китаю в період династії Цинь (221 — 206 рр. до н.е.).
2. Визначте особливості зовнішньої політики Давнього Китаю в період династії Хань (206 — 220 рр. н.е.).
3. Дослідіть теоретичні засади зовнішньої політики Китаю в працях китайських філософів.

Список рекомендованої літератури

1. *История Востока: В 2-х т. М. : Высш. шк., 1994.*
2. *Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу: Підручник. К. : Либідь, 2000. 592 с.*
3. *Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке. Отв. ред. И. А. Стучевский. М. : Наука, 1987. 312 с.*
4. *Очерки истории международных отношений: Учебное пособие. Под общей ред. О. А. Колобова. Москва : ИМЭМО РАН ; Нижний Новгород : ИФ ННГУ, 2001.*
5. *Хрестоматия по истории международных отношений. Сост. Д. В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 1. Древний Мир. Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. 476 с. URL: http://kuznetsov.ucoz.org/khrestomatija_po_istorii_mokniga_1-drevnij_mir.pdf.*

ТЕМА 2.**КИТАЙ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ III – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ДИНАСТИЧНА МОЗАІКА Й МОНГОЛЬСЬКЕ ПАНУВАННЯ****2.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в III – XII ст.**

Падіння династії Хань призвело до періоду міжусобиць в середньовічному Китаї, протистояння між різними державами, що утворилися на уламках імперії та активної експансії варварських племен на північ країни. Останній імператор був змушений зректися влади на користь Цао Пея, який оголосив про створення нової імперії Вей (220 – 265 (266) рр.) та проголошення себе імператором. Нова держава займала північ Китаю і межувала з володіннями хунну і інших некитайських племен Маньчжурії, Монголії тощо. У свою чергу, інший воєначальник Лю Бей захопив південно-західні землі Китаю та заснував царство Шу (221 – 263 рр.). Ще один полководець Сунь Цюань став правителем царства У (222 – 280 рр.), яке знаходилося на південному сході Китаю. Таким чином, наступила епоха Саньго (Трьох царств), яка охопила 220 – 280 рр. н.е.

Управлінська, соціально-економічна та культурна кризи, постійні напади варварських племен значно послабили країну. Нові правителі фактично перетворилися на військових диктаторів, що спиралися на армії, не управлінський апарат. Постійні міжусобні війни послаблювали всі три держави, і коли у Вей посилювалася влада воєначальника Сима І, який зумів відсторонити імператорів від влади, ніхто з інших правителів Китаю не зміг йому протистояти. Вже у 263 р. його онук Сима Чжао розгромив царство Шу, приєднавши його територію до імперії Вей. В 265 р. у Вей відбувся державний переворот, внаслідок якого останній імператор Цао Хуань зрікся престолу. Була утворена нова династія Цзінь (265 – 420 рр.), засновником якої став Сима Янь, син Сима Чжао, який взяв собі тронне ім'я У-ді (266 – 290 рр.). Процес об'єднання Китаю завершився у 280 р. приєднанням царства У. Певна стабілізація внутрішньополітичного

становища за правління У-ді дозволила активізувати зовнішні зв'язки. У 270 р. до його двору прибули посольства від середньоазійських держав Кашгар та Фергана, в 284 р. – з Римської імперії. Смерть У-ді викликала новий сплеск внутрішньодинастичних усобиць, що отримав назву «Війна восьми ванів (князів)», яка тривала з 290 до 306 рр. В ці війни активно втручалися хунну та інші некитайські племена, які навіть зуміли створити власні держави на півночі Китаю. Нашестя варварських племен, яке можна порівняти з так званим «Великим переселенням народів» в Європі, та війни князів нанесли значних збитків державі Цзінь та послабили її. Втікши на південь частина династії проголосила держава Східна Цзінь, яка проіснувала до 420 р., однак також постійно перебувала у стадії внутрішньо та зовнішньої кризи. З цього часу протягом понад двох століть Китай був поділений на два великі регіони – південний та північний, які розвивалися окремо. На півночі у різні часи з 304 до 439 рр. існувало до 16 варварських держав, де переважав некитайський елемент. У свою чергу, на півдні зберігалася держава Східна Цзінь, де відбувалася боротьба між окремими аристократичними угрупованнями, які активно залучали армію до розв'язання своїх проблем.

На початку V ст. постійні народні повстання, сепаратистські виступи аристократії та воєначальників остаточно знищили престиж імператорської влади в державі Цзінь. Вже в 420 р. генерал Лю Юй змусив імператора Гун-ді відмовитися від престолу на його користь та заснував нову династію – Лю Сун (420 – 479 рр.), яку послідовно змінювали Ці (479 – 502 рр.), Лян (502 – 557 рр.), Пізня Лян (555 – 587 рр.), Чень (557 – 589 рр.). Всі вони за китайською традицією вважалися Південними династіями, у свою чергу, до Північних відносилися Північна Вей (386 – 534 рр.), Східна Вей (534 – 550 рр.), Північна Ці (550 – 577 рр.), Північна Чжоу (557 – 581 рр.). Загалом період Північних та південних династій тривав з 420 до 589 рр. і закінчився заколотом китайської та тюркської аристократії в державі Північна Чжоу, внаслідок чого утворилася нова держава Суї (581 – 618 рр.) на чолі з імператором Вен-ді (власне ім'я – Ян Цзянь) (581 – 604 рр.). Об'єднавши північні території, в 589 р. війська Суї здійснили успішний

похід проти держави Чень, внаслідок чого Китай на деякий час знову було об'єднано. Стабілізація внутрішньополітичного положення дозволила Вень-ді відновити зовнішню експансію Китайської імперії. Було проведено походи проти племен Маньчжурії, Монголії та В'єтнаму. Було здійснено кілька походів проти корейської держави Когурьо, які завершилися невдачею. Водночас головним противником Суї залишався Тюркський каганат, землі якого знаходилися на захід від Китаю в Середній Азії. Тюркські кагани намагалися розширити свої володіння за рахунок земель Північного Китаю та Монголії, тому війни з імперією Суї стали одним з основних напрямів їхньої зовнішньої політики.

Відновивши єдність країни, династія Суї перейшла до активної зовнішньої політики, водночас, намагаючись проводити грандіозні реформи всередині імперії. Все це потребувало значних фінансових коштів, що, у свою чергу, привело до збільшення податків і примушення населення до виконання різноманітних повинностей. Постійні військові дії знекровили Китай і стрили передумови до розпаду держави на низку регіональних державних утворень, що вели боротьбу між собою. Серед правителів цих держав виокремився Лі Юань, який в 618 р. проголосив себе імператором Гао-цзу (618 – 626 рр.) та заснував нову династію – Тан, яка правила до 907 р. Подальша війна з іншими китайськими правителями тривала до 620 р., коли єдність країни було відновлено. Реформи, що були започатковані за правління династії Суї і продовжені імператорами Тан, дозволили реанімувати систему управління та економіку імперії. Була створена система військової мобілізації, яка дозволяла у найкоротші терміни зібрати армію у 400000 – 800000 чоловік. Її базою виступали землероби, які призивалися на воєнний час і мали самі себе забезпечувати. Заради припинення народних повстань та відновлення сільського господарства було проведено земельну реформу, яка дещо покращила становище селян.

Наступник Гао-цзу, його син Лі Шимін, який взяв собі тронне ім'я Тай-цзун (627 – 649 рр.) зумів за короткий час відновити могутність Китайської імперії у Східній Азії. В

630 р. за підтримки уйгурів було розгромлено Східно-тюркський каганат, який було поділено на дві провінції. Вже наприкінці 30-х рр. VII ст. китайці зуміли повернути собі контроль за Великим шовковим шляхом, захопивши території на північний захід від імперії, включно зі східною частиною Середньої Азії. В 657 р. в союзі з уйгурами було розгромлено і Західний тюркський каганат. Слід зазначити, що тюрки не змирилися з поразкою, піднявши повстання в 679 р., яке тривало до 744 – 745 рр. і завершилося повною поразкою.

Наступною ціллю стала корейська держава Когурьо. В 645 р. 40000-а китайська армія почала наступ на Когурьо з півночі. Водночас флот імперії мав діяти вздовж західного узбережжя Корейського півострову. Військові дії мали сезонний характер і продовжувалися до 668 р. Внаслідок їх держава Когурьо була розгромлена та завойована танцями. Вся держава була поділена на 9 намісництв на чолі з китайськими генералами. Ця перемога надихнула імперію Тан на розгром свого недавнього союзника корейську державу Сілла, яка знаходилася на сході півострова. Військові дії, що тримали з 670 до 676 рр., завершилися перемогою корейців, які зуміли не лише відкинути китайські війська, але й захопити більшу частину півострову. Була утворена нова держава – Об'єднане Сілла, що проіснувало до 935 р.

В VIII ст. у державі Тан почали розвиватися кризові явища, пов'язані з поширенням корупції, боротьбою аристократичних угруповань за владу, занепадом системи землеволодіння та народними повстаннями. В результаті зовнішньополітична активність імперії згорнулася, більш того, вона поступово втрачала свої прикордонні території під тиском сусідніх племен. Зокрема, біло втрачено Тибет та Середню Азію, частину північних територій, остаточно визнано незалежність корейців. Останній період існування Тан ознаменувався фактичним розпадом єдиного централізованого управління імперією. Імператори були змушені передати значну частину повноважень військовим губернаторам провінцій – цзедуші, які невдовзі почали правити фактично незалежно від центрального уряду, або, навпаки намагались встановити контроль над ним.

Зокрема, останні два імператори Тан стали жертвою канцлера держави Чжу Веня, який в 907 р. відсторонив від влади імператора Ай-ді та проголосив утворення власної держави – Пізня Лян (907 – 923 рр.).

Ліквідація Тан дала початок періоду усобиць та громадянських війн, що тривав з 907 до 960 рр. і отримав назву «Епоха п'яти династій та десяти царств». Боротьба між правителями невеликих держав значно послабила країну і негативно відбилася на її зовнішній політиці. Лише у 960 р. після заснування династії Сун (960 – 1279 рр.) внаслідок державного перевороту в державі Пізня Чжоу, почався період поступового об'єднання Китаю.

Прийшовши до влади новий імператор Тай-цзу (960 – 976 рр.) зосередив зусилля на приборканні військових губернаторів та провінційних правителів. Зокрема, цзедуші були позбавлені реального командування, оскільки воно перейшло під контроль безпосередньо імператорського уряду. Водночас сунська армія зуміла розгромити більшість південнокитайських держав та приєднати їх територію. Внутрішня стабілізація дозволила відновити активну зовнішню політику. Зокрема, імператори Сун вели тривалу боротьбу з державою киданів Ляо, що утворилася в 907 р. у Північно-східному Китаї. Ці війни не виявили явного переможця, але поступово послаблювали обидві імперії. В 1104 р. за договором, підписаним в Шаньюані, імператори визнавали один одного рівним за умови виплати китайцями щорічної данини киданям. Пізніше, за договором 1042 р. величина данина було збільшено, водночас киданський правитель визнавав себе молодшим братом китайського імператора. В 1125 р. одне з васальних киданям племен – чжурчжені зуміли їх розгромити та відкинути на захід, до Середньої Азії.

На північному заході, на території сучасних китайських провінцій Шеньсі та Ганьсу, в 982 р. підняли повстання племена тангутів. Внаслідок тривалих військових дій у 1006 р. тангути домоглися незалежності від династії Сун. Правитель тангутів Юань-хао в 1038 р. проголосив про утворення нової імперії Сі Ся (Західна Ся) і в 1044 р. змусив державу Сункласти мирну угоду, яка визначала кордони

між ними та величину «подарунків», які щорічно мали сплачуватися китайцями.

На початку XII ст. визначилася ще одна загроза імперії Сун, яка спочатку не отримала відповідної оцінки з боку китайського уряду. В 1115 р. вождь племені чжурчженів Агуда оголосив про утворення нової імперії – Цзінь. Спираючись на підтримку Сун, він зумів розгромити киданів. Вже в 1125 р. чжурчжені перейшли до військових дій проти Сун і в 1127 р. захопили столицю імперії – Кайфен. Імператор Цинь-цзун опинився у полоні разом із більшістю родичів. Один з братів імператора, Чжао Гоу, зумів уникнути полону і був проголошений правителем Південної Сун зі столицею в місті Линьань (суч. Ханчжоу). Військові дії проти чжурчженів продовжувалися до 1041 р. і закінчилися з підписанням Шаосінського договору, який передавав Цзінь всі китайські землі на північ від ріки Хуанхе. Китайці мали сплачувати щорічну данину чжурчженням, величина якої час від часу змінювалася. Надалі відбулися ще чотири війни між Сун та Цзінь (1161 – 1164 рр., 1206 – 1207 рр., 1216 – 1224 рр., 1233 – 1234 рр.), які в цілому зафіксували статус-кво у відносинах між ними. Лише спільними зусиллями монголів та Сун в 1234 р. чжурчжені остаточно були розгромлені.

2.2. Міжнародне положення Китаю в період правління династій Юань (1271 - 1368 рр.) та Мін (1368 – 1644 рр.)

В 1234 р. спільними зусиллями армії Монгольської держави та імперії Сун зуміли остаточно розгромити династію Цзінь. Ця перемога водночас стала початком протистояння між колишніми союзниками, що розтягнулося на понад сорок років. Військові дії мали різний характер інтенсивності у різні роки в залежності, насамперед, від внутрішніх уособиць в монгольській імперії. Закріпивши свою владу серед монголів, Великий хан Хубілай у 1271 р. оголосив про створення імператорської династії Юань, влада якої мала охопити територію всього Китаю. Таким чином, активізація військових дій проти Сун стала неминучою. Війна тривала до 1279 р. і завершилася повним розгромом держави Сун в битві при Гуанчжоу.

Необхідно відзначити, що на той час відбулася значна китаїзація монгольських завойовників, було перейнято систему управління, законодавства, податкового регулювання тощо. Монгольські імператори виховувалися в китайському оточенні, сприймаючи себе не лише як спадкоємців Чингісхана, але й носіїв китайської імператорської традиції. Вже наприкінці XIII ст. китайський бюрократичний апарат відновив свій вплив в імперії Юань. Сприймавши китайську доктрину про всесвітній характер влади імператора, монгольські правителі відповідно будували свої відносини з сусідніми державами, що викликало додаткові проблеми.

Зовнішня політика династії Юань не надто відрізнялася від попередніх китайських династій. Було зроблено наголос на необхідності підкорення Корейського півострову, держав Південно-східної Азії та Японії. Слід зазначити, що в більшій мірі ці завдання виконанні не були, за виключенням Кореї. Перші зіткнення між монголами та державою Корьо відбулися в 1218 р. і закінчились укладенням миру з одночасним визнанням васальної залежності корейським правителем, яку було відкинуто вже в 1225 р. З 1231 р. почався період монгольського завоювання Корьо, який тривав до 1259 р. і включав до себе шість великих походів. Їхнім наслідком стало визнання правителем (ваном) Корьо своєї залежності від Монгольської держави, яка розтягнулася до 1350 р. У свою чергу, завоювання держав Південно-східної Азії, що знаходилися на території сучасного В'єтнаму, М'янми, Індонезії, Малайзії, тривало у часі на всю другу половину XIII ст. Більш того, в'єтські держави Дайв'єт та Тямпа (Чампа) зуміли організувати опір монголам. Так, зокрема, в 1282 – 1283 рр. армія Тямпи зуміла завдати значних втрат інтервентам і змусити монголів укласти мир на вигідних для себе умовах. У 1284 – 1288 рр. монгольсько-китайська армія здійснила напад на державу Дайв'єт. Не зважаючи на втрату значної частини території, в'єтська армія та місцеве ополчення вигнали юанську армію з території держави. За умовами мирного договору в'єтські держави формально визнали протекторат з боку монголів та зобов'язувалися сплачувати данину. Аналогічно розвивалися події, пов'язані

з захопленням держави Паган, що знаходилася на території сучасної М'янми. Почавши завоювання в 1273 р., монголи домоглися підкорення країни лише в 1287 – 1289 рр., утворивши на її території провінцію Мянчжун. Однак вже в 1303 р. монгольські війська залишили територію сучасної М'янми. Останні спроби експансії в Південно-східній Азії було здійснено стосовно невеликих держав, що знаходилися на островах Балі та Ява в 1292 – 1293 рр. Військово-морська експедиція зуміла захопити їх, але втримати не змогла.

Після цього активні завоювальницькі дії за межами держави імператори династії Юань практично припинили. Династія Юань була змушена зосередитися на внутрішніх проблемах, традиційно пов'язаних з неефективністю систем державного управління та оподаткування, зниженням боєздатності імператорської армії, поширенням корупції, народними повстаннями, протистоянням придворних угруповань. Один з керівників повстання у центральній та південній частинах Китаю, Чжу Юаньчжан в 1368 р. захопив столицю імперії Даду (Пекін) та проголосив створення нової династії Мін.

Зовнішня політика Мін спиралася як і раніше на концепції всемогутності імператора, влада якого мала охоплювати весь світ. Всі іноземні держави продовжували сприйматися як васали, які мали сплачувати данину правителю Китаю. На практиці імперія Мін в першу чергу зосередилася на військових діях проти монголів. При цьому не ставилося завдання захопити їхню територію, а лише не допустити нової експансії на територію Китаю. Остання чверть XIV ст. – I половина XV ст. пройшла у постійних війнах проти монголів. Лише в 1488 р. між ворожими сторонами було укладено мирну угоду, яка з деякими порушенням все ж продовжувала діяти. На початку XVI ст. Даян-хан зумів відновити єдність Монголії й вже з 1513 р. набіги на Китай відновилися. Пізніше в 1532, 1546, 1550 рр. походи на територію імперії Мін повторилися, більш того, під час останнього облозі було піддано столицю – Пекін. Зумівши перегрупувати війська, китайці домоглися певних успіхів у війні проти монголів і укласти в 1570 р. новий мирний договір, який визначав кордони між державами.

З початку XV ст. відновилася експансія Китаю у країни Південно-східної Азії. Так, зокрема, в 1406 р. відбулася окупація В'єтнаму, яка продовжувалася до 1427 р.

Важливою віхою в розвитку держави Мін стали морські експедиції, що відбувалися в 1405 – 1433 рр. з метою встановлення дипломатичних відносин з країнами Південно-Східної та Південної Азії, розвиток торговельних відносин, встановлення офіційних відносин васалітету з правителями цих держав. Ідеологом експедицій став імператор Чжу Ді (Юнле), який розгорнув активну дипломатичну діяльність з метою підвищення авторитету нової династії та пошуку нових союзників. Структурним елементом цієї стратегії стали експедиції, що відбувалися на чолі з Чжен Хе. Слід зазначити, що для флоту було створено гігантську судноверф, де було побудовано не менш 250 кораблів. Під час експедицій китайські моряки дісталися території сучасних: В'єтнаму, Індонезії, Малайзії, Таїланду, Індії, Мальдівських островів, узбережжя Перської затоки та Аравійського півострова, східного узбережжя Африки. Внаслідок морських походів імперія Юань зуміла встановити торгові відносини й навіть домогтися визнання протекторату Китаю з боку правителів окремих держав. Разом із тим, великі фінансові затрати на проведення експедицій, скрутна економічна ситуація в самому Китаї та посилення впливу конфуціанських чиновників на політику імператора спровокували скорочення, а потім і припинення походів. Цьому сприяла і смерть Чжен Хе, яка, вірогідно, відбулася під час повернення з останньої, сьомої, експедиції. В подальшому політико-економічні контакти між Китаєм та державами Південно-Східної і Південної Азії поступово занепали вже в другій половині XV ст. До того ж офіційна ідеологія Мін почала робити наголос на ізоляції щодо інших держав та народів, необхідності повернення до джерел китайської цивілізації та опори на традиційне сільське господарство, а не зовнішню торгівлю. Показовим проявом нової політики стало знищення в 1479 р. всіх документів, що стосувалися експедицій Чжен Хе. Водночас було встановлено сурове регламентування торгівлі з іншими державами, її ведення дозволялося лише в окремих портах не частіше ніж один раз на кілька років. Згортання

будівництва військових кораблів та заборона на активну зовнішню торгівлю привела до розквіту контрабанди та піратства в першій половині XVI ст.

На перші десятиріччя XVI ст. припав початок португальської експансії в регіоні Індійського океану та Південних морів. Вже в 1516 р. португальський мандрівник та торговець Рафаель Перестрелло висадився в порту Гуанчжоу з метою заснування факторії. Більш того, в 1517 р. португальська ескадра під командуванням Фернана д'Анраде досягла берегів Китаю з офіційною місією встановлення дипломатичних відносин з імперією Мін. Посольство успіху не мало, але не зважаючи на це, португальці продовжили політику закріплення своєї присутності в Китаї шляхом підкупу місцевої влади. У 40-і рр. XVI ст. їм вдалося заснувати свою факторію поблизу міста Нінбо на сході Китаю, і лише в 1549 р. вони були витіснені звідтіля. В 1557 р., підкупивши китайських чиновників, португальці отримали контроль за містом Аоминь (Макао). Слід зазначити, що європейці вивозили з Китаю в першу чергу шовк та фарфор, а ввозили дорогоцінні метали, зброю тощо. У 20-і рр. XVII ст. португальців поступово витіснили голландці, які зуміли захопити частину острова Тайвань та перетворити його на свою військову і торговельну базу.

В першій половині XVII ст. головною загрозою для імперії Мін стали племена маньчжурів, що проживали на північному сході від неї. Хан Нурхаци зумів об'єднати навколо себе більшість маньчжурських племен і вже в 1609 р. перестав сплачувати данину Мін. На фоні поглиблення внутрішньої кризи в імперії йому вдалося створити велике боєздатне військо, яке в 1618 р. почало війну проти династії Мін, що тривала до 1644 р. Вже перші зіткнення між маньчжурами та китайцями показали військову перевагу перших, завдяки цьому було відвойовано північну частину мінської імперії. Надалі війни проти маньчжурів для імператорського уряду поєдналися з необхідністю придушення внутрішніх повстань, які почалися в 1628 р. через негативні наслідки війни с маньчжурами для населення країни. В 40-і рр. XVII ст. імперія Мін переживала настільки глибоку кризу, що

фактично не змогла протистояти повсталим. Останній імператор з династії Мін Чжу Юцзянь (храмове ім'я Мін Сіцзун) був змушений покінчити життя самогубством в 1644 р., після чого повсталі захопили Пекін. В цих умовах мінські воєначальники на чолі з генералом У Саньгуєм запропонували маньчжурам провести спільний похід проти повстанців, який завершився повною перемогою. Новим імператором Китаю став неповнолітній імператор маньчжурської династії Цін Айсінгьоро Фулін (1644 – 1661 рр.). Таким чином, Китай в черговий раз було завойовано іноземцями, які утримували владу як династія Цін до 1912 р. Поразка Мін, в першу чергу, стала можливою завдяки внутрішньому економічній та політичній кризі, боротьбі владних угруповань за владу в оточенні імператорів, народним повстанням, які послаблювали імперію на фоні зростання зовнішніх загроз. В певній мірі це стало можливим і завдяки політиці ізоляції Китайської імперії, що реалізовувалася з кінця XV ст.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте основні напрями зовнішньої політики Китаю у період династій Тан та Сун.
2. Визначте причини поразки Китаю у війні проти монголів та охарактеризуйте зовнішню політику династії Юань.
3. Дослідіть зовнішню політику династії Мін.

Список рекомендованої літератури

1. Bielenstein H. *Diplomacy and Trade in the Chinese World, 589 – 1276. Handbook of Oriental Studies (Handbuch der Orientalistik). Leiden : E.J. Brill, 2005. 726 pp.*
2. Барінова Е. Генезис отношений Китая с Центральной Азией в домонгольское время. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия международные отношения.* 2013. № 1. С. 54–62.
3. Барінова Е. *Китайско-центральноазиатские контакты в домонгольское время. Формирование и развитие. Saarbrücken : AV Akademikerver-lag GmbH & Co, 2012. 87 с.*

4. *Баринова Е. Этнокультурные контакты Китая с народами Центральной Азии в древности и средневековье. М. : ИЭА РАН. 2013. 419 с.*
5. *Очерки истории международных отношений: Учебное пособие. Под общей ред. О. Колобова. Москва : ИМЭМО РАН ; Нижний Новгород : ИФ ННГУ, 2001.*
6. *Рубель В. Історія середньовічного Сходу : Підручник. К. : Либідь, 2002. 736 с.*
7. *Рубель В. Історія середньовічного Сходу. Тематична хрестоматія. К. : Либідь, 2011. 792 с.*
8. *Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 2. Средние Века. Благовещенск, 2013. – 1260 с. URL: http://kuznetsov.ucoz.org/news/khrestomatija_po_istorii_mezhdunarodnykh_otnoshenij_kniga_2_srednie_veka/2013-07-19-21.*

ТЕМА 3.

КИТАЙ У ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЦИН: МАНЬЧЖУРСЬКЕ ПІДНЕСЕННЯ ТА ПОЧАТОК ПЕРІОДУ «НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИНИЖЕННЯ»

3.1. Встановлення маньчжурського панування в Китаї. Міжнародні відносини та зовнішня політика імперії Цін у другій половині XVII – XVIII ст.

Економічні та екологічні негаразди, корупція й війна з маньчжурами, що тривала у 1618 – 1644 рр., призвели до кризи Китаю періоду династії Мін. Вже в 1628 р. селяни почали повстання, яке переросло у повномасштабну війну й тривало до 1647 р., призвівши до захоплення Пекіну та самогубства імператора Чунчжєня. Скориставшись повстанням, свій тиск на імперію посилили племена маньчжурів на чолі з правителем Абахаєм, який, у 1629 р. зумів підійти під стіни столиці імперії, захопивши при цьому багату здобич на півночі Китайської держави. В 1637 р. Абахай розгромив корейську державу Чосон, зробивши її своїм данником. В 1644 р. маньчжури ще раз вдерлися у Китай, у союзі з залишками імперської армії зумівши розгромити поставців. Після цього настала черга мінських князівств, які намагалися опиратися вторгненню, однак у другій половині XVII ст. їхні території були підкорені маньчжурами. Пік могутності імперії Цін припав на XVIII ст. і супроводжувався економічним піднесенням та приєднанням нових територій, зокрема, Приамур'я, Джунгарії та Монголії.

Одним з успішних для Цін прикордонних конфліктів стала так звана Албазинська кампанія проти Московського царства, що тривала з 1649 до 1689 рр. В першій половині XVII ст. маньчжури вели військові дії проти місцевих племен даурів, дючерів, тунгусів тощо. В 1643 р. нарешті вони були розгромлені та обкладені ясаком, що виплачувалася хутром. У свою чергу, московські воєводи паралельно почали освоювати долину річки Амур, обкладаючи місцеве населення даниною, що також переважно складалася з хутра та продовольства. Так, в 1649 – 1650 рр. у верхів'ях

Амура з'явився загін на чолі з Єрофієм Хабаровим, який почав воєнні дії проти племен даурів та дюченів. Маньчжури, що виступили на захист своїх північних кордонів, вимагали від росіян залишити цю територію. Низка воєнних зіткнень відбувалася з перемінним успіхом і переривалася переговорами в 1656, 1660, 1670, 1676 та 1686 рр. Намагаючись закріпитися на Далекому Сході, московський уряд в 1682 р. утворили Албазинське воєводство, яке проіснувало до 1689 р. Двічі, в 1685 – 1687 рр. маньчжури нападали на Албазин, піддаючи його облогам, які завершилися невдачею. Але наслідком цих облог стало укладення 27 серпня 1689 р. Нерчинського договору, за яким встановлювався кордон по річках Аргунь та Горбиця, а також по Становому хребту до річки Уда. Албазин мав бути зруйнований. Заборонялося надавати притулок втікачам, дозволялася торгівля між країнами. Територія на схід від Амуру залишалася нейтральною буферною зоною. В цілому можна говорити про те, що ці землі фактично довгий час не освоювалися жодною з держав, аж до середини ХІХ ст. Історики по різному оцінювали наслідки цього договору, доводячи як рівноправний його характер, так і несправедливий щодо Московського царства. Водночас серед передумов його укладення слід враховувати війну проти Османської Порти, що відбувалася у даний період та надзвичайно велика відстань до Приамур'я, що не дозволяла швидко перекинути війська з європейської частини царства. Цікаво, що маньчжури прекрасно знали про ці складнощі московитів та вказували на них під час переговорів. Згодом, у 1725 – 1728 рр. відбулося посольство Російської імперії до Китаю під керівництвом Сави Рагузинського-Владиславича, яке мало узгодити відносини з Цін та остаточно визначити кордони. Посольство стало відповіддю на прагнення маньчжурського імператора Іньчженя (1722 – 1735 рр.) встановити вічний мир з Росією. Внаслідок тривалих переговорів 20 серпня 1727 р. було підписано Буринський трактат, а згодом, 21 жовтня 1727 р. – Кяхтинський договір, які визначили кордони між двома імперіями на понад століття. Так, зокрема, російсько-китайські володіння розмежувалися по річці Аргунь до перевалу Шабін-Дабат,

що знаходиться у гірській системі Західні Саяни. Було також підтверджено кордони, встановлені за Нерчинським договором 1689 р. Було полегшено умови двосторонньої торгівлі, зокрема, дозволено вона не обкладалася митами у прикордонних фортецях: Кяхті та Цурухайтуї. Також було дозволено відкрити Російську духовну місію у Пекіні у складі 10 осіб. Приязні відносини між двома імперіями зберігалися до 50-х рр. XVII ст. і були перервані через завоювання маньчжурами Джунгарії. Ойрати-монголи часто знаходили захист на території Російської держави, що викликало невдоволення Цін. Водночас самі маньчжури часто порушували Кяхтинського договору, втручаючись у справи племен, що були данниками Росії. В цих умовах обидві сторони прагнули до насичення регіону військами. Лише в 1792 р. між ними було підписано акт, який підтверджував раніше укладені договори та надавав право карати порушників кордону за власними законами.

З середини XVII ст. почався процес завоювання Східної Монголії, який було завершено у 1691 р. завдяки розколу серед місцевої знаті, частина з якої підтримувалася Джунгарським ханством, а інша – Цін. Так, було підкорено останню незалежну монгольську область Халху. Надалі монгольські війська активно використовувалися для придушення повстань у самому Китаї та війн проти сусідів Цін.

Наступним великим суперником для імперії Цін стало Джунгарське ханство західних ойратів-монголів, утворене в 1635 р. у Центральній Азії на території сучасних Монголії, Росії, Киргизстану, Китаю та Казахстану. Своєю метою його засновники проголосили відновлення держави Чингісхана, що вступало у суперечність з офіційною ідеологією династії Цін, яка також претендували на спадок Великого хана. Перманентні військові дії між цими державами тривали до 1759 р., коли було розгромлено останніх прибічників незалежності Джунгарії. Країна була піддана жорстким репресіям, що супроводжувалися масовим знищенням монгольського населення.

В 1757 – 1760 р. було приєднано уйгурську державу Кашгарія, яка разом з Джунгарією була об'єднана в китайську провінцію Сіньцзян (з кит. «Нові кордони»).

Також у XVIII ст. до імперії Цін було приєднано Тибет, де було розміщено військові гарнізони маньчжурів. Продовжуючи політику експансії на захід, в 1792 р. цінська армія розгромила непальських гуркхів, які здійснювали напади на Тибет.

Епоха правління імператора Кансі (власне ім'я Сюаньє, 1661 – 1722 рр.) відзначилася активним проникненням католицьких місіонерів до Китаю. Підтримуючи неоконфуціанство та змушуючи маньчжурів приймати китайський образ життя, правитель тим не менш надав в 1692 р. єзуїтам можливість наvertати місцеве населення до католицизму. Однак зусилля ченців зіткнулися з особливостями релігійної свідомості китайців, які прагнули до синкретизму, зберігаючи вшанування предків. Всі спроби єзуїтів скасувати подібну практику обернулися проти них, оскільки імператор наказав покарати європейських місіонерів. Разом із тим, саме проповідування християнських цінностей заборонено не було. Більш того, у великих містах імперії було відкрито церкви та місії. Було відкрито також торговельні факторії у портових містах: Гуанчжоу, Макао, Нінбо.

Таким чином XVIII ст. стало піком могутності династії Цін, яка зуміла об'єднати Китай під своєю владою та змусити сусідів визнати нові кордони імперії. Разом із тим, невдачею для маньчжурів закінчилася спроба завоювання Бірми, здійснена у 1768 р. Бірманці завдали двох поразок імперській армії й змусили Цін визнати свою незалежність. Через деякий час вони все ж визнали протекторат Китаю, але він мав формальний характер і не передбачав знаходження на території Бірми іноземних військ та сплати значної данини. Також невдачею завершилася спроба завоювання території сучасного В'єтнаму, формальний імператор якого Ле Тьієу Тхонг в 1788 р. звернувся за допомогою до Цін у війні проти повстанської армії тейшонів. 200000-а китайська армія була розгромлена та змушена відступити з території В'єтнаму. Водночас в'єтський імператор Нгуен Ван Хює був змушений прийняти протекторат Цін та сплачувати їй формальну данину. Згодом в'єтнамські правителі продовжили практику визнання імператорів Китаю своїми сюзеренами,

однак знову ж таки цей факт мав скоріш формальний характер, ніж реальний.

Вже наприкінці століття в Китаї проявилися кризові явища, пов'язані як з феодальним характером державного устрою імперії, так і з запровадженими владою обмеженнями на зовнішню торгівлю, що призвели до занепаду традиційних галузей економіки, орієнтованих на експорт. Ці процеси посилювалися в першій половині XIX ст., супроводжуючись відмовою багатьох маньчжурів від традиційного для них образу життя і прагненням перейняти китайську культуру. До того ж відбувалося зубожіння місцевого та прийшого населення, збільшення витрат на утримання імператорського двору та бюрократичного апарату. Заходи імператорського уряду з запобігання цим процесам не увінчалися успіхом та до того ж призвели до подальшого опору з боку населення. В країні активізувалися таємні товариства, що ставили за мету скинення влади династії Цін. Час від часу в імперії відбувалися повстання, що охоплювали значні території. Не зважаючи на придушення, вони повторювалися раз за разом. Більш того, до традиційних учасників цих соціальних протестів – селян почали приєднуватися міські жителі – ремісники та торговці, окремі чиновники тощо. Таким чином, підіривалася внутрішня стабільність імперії, що вкупі із зовнішнім тиском створили сприятливі умови для початку експансії європейських держав в Китай.

3.2. Проникнення європейських країн у Китай наприкінці XVIII – початку XIX ст. «Опіумні війни».

Перші англійські факторії з'явилися в Китаї ще за правління династії Мін. Маньчжури під час своїх завоювань заборонили торгувати з іноземцями і лише в 1684 р. цінські імператори скасували свій наказ. Було відкрито чотири кілька митниць у південно-східних провінціях, порти яких могли використовуватися іноземними судами. Головним з них став Гуанчжоу, де активно діяли англійці. Водночас підданам імперії було заборонено торгувати за межами Китаю, більш того, не допускалося будівництво кораблів, здатних здійснювати плавання у відкритому океані. Таким

чином, закладалися засади ізоляціоністської політики імперії Цін, що стала однією з передумов її послаблення.

В 1792 р. британський уряд відправив до Китаю посольство на чолі з лордом Джорджем Макартні. Завдання місії полягало у встановленні дипломатичних відносин між країнами, відкритті для британських торговців портів Чжоушань, Нінбо, Тяньцзінь, Гуанчжоу, дозволі на проживання та пересування англійців в Китаї. Незнання специфіки дипломатичної сфери в імперії Цін та небажання правителя Цянь Луна скасувати режим самоізоляції привели до невдачі посольства і водночас заохотили британців до більш рішучих кроків щодо проникнення в Китай. Вже в I половині XIX ст. в країну почали активно проникати англійські місіонери, мандрівники, купці. Єдиним відкритим для європейців містом залишалися Гуанчжоу, яке перетворилося на центр посередницької торгівлі. Основними статтями імпорту з Китаю в той час були: чай, шовкові тканини, фарфор та інші дорогоцінні товари. При цьому самі китайці були не надто зацікавлені в англійських товарах, зокрема, сукні. Таким чином, встановився негативний баланс в торгівлі для британських підприємців, який їх абсолютно не влаштовував. Становище змінилося після того, як в Китай почали завозити опіум, що масово вирощувався в британських колоніях в Індії. Пристрасть китайців до цього наркотику одразу збільшила прибутки Ост-Індської компанії та створила сприятливі умови для поширення її економічного впливу в Китаї. На опіум припадало до 20 % всього імпорту в імперію. Центром торгівлі був Гуанчжоу, не зважаючи на імператорські укази, при цьому англійські купці та місцева влада не зважали на заборону торгівлі опіумом і лише збільшували обсяги його ввезення. Намагаючись змусити імператора погодитися на відкриття портів, в 1818 р. в Китай прибула дипломатична місія У. Амхерста, однак навіть не була допущена до двору через небажання англійців виконувати ритуал поклоніння імператору. Таким чином, не маючи офіційних відносин, імператорський уряд не мав змоги перекрити шляхи постачання опіуму до країни, і, водночас, британські підприємці не були захищені перед місцевою владою.

Фактично, ізоляційна політика Китаю з одного боку і прагнення англійців до наживи створили передумови до подальшої ескалації суперечностей між ними.

В 1834 р. відбулося нове загострення англо-китайських відносин, пов'язане з скасуванням монополії Ост-Індської компанії на торгівлю з імперією Цін. Поява нових гравців на китайському опіумному ринку змусила британський уряд посилити контроль за двосторонньою торгівлею. До імперії був відправлений спеціальний емісар уряду Англії лорд У. Нейпір, який прибув до Гуанчжоу з інструкціями щодо примушення імперського уряду до відкриття в Пекіні який прибув до Гуанчжоу з інструкціями щодо примушення імперського уряду до відкриття у Пекіні британських торговельних факторій. Невдача цієї місії призвела до подальшого погіршення двосторонніх відносин, яке відбилася, зокрема, у тимчасовій забороні зовнішньої торгівлі в провінції Гуандун, яка відновилась лише після відбуття з імперії лорда Нейпіра. Разом із тим, англійські військові кораблі продовжували знаходитися поряд з материковим узбережжям Китаю, підтримуючи опіумну торгівлю.

Новий етап протистояння припав на березень 1839 р., коли до Гуанчжоу прибув спеціальний посланець імператора Лінь Цзе-суй, який повів нещадну боротьбу з торговцями опіумом. Зокрема, було блоковано британську факторію, вилучено та знищено близька 20000 ящиків опіуму. Англійські та американські комерсанти заради продовження торгівлі з Китаєм мали дати зобов'язання не торгувати наркотиками. Подальші дії Лінь Цзе-суя, спрямовані вже на блокаду Макао, змусили суперінтенданта Чарльза Елліота віддати прямий наказ британським військовим кораблям здійснити обстріли парусників берегової охорони Китаю, у відповідь на що було запроваджено повну заборону на торгівлю з Англією та Індією. Таким чином, прихильники початку відкритих військових дій з Китаєм отримали підтримку з боку британського уряду у питанні початку відкритої агресії проти імперії Цін. У квітні 1840 р. почалася так звана Перша опіумна війна, яка продовжувалася до 1842 р. Військові дії відбувалися вздовж узбережжя Китаю та в

басейнах рік. Англійці активно застосували свою технічну перевагу над китайською армією і не зважаючи на набагато меншу чисельність війська та опір з боку окремих ворожих гарнізонів, в серпні 1842 р. підійшли під стіни південної столиці імперії – Нанкіна. Саме тут 29 серпня 1842 р. було підписано Нанкінський договір, за яким:

- для британських компаній було відкрито п'ять портів – Гуанчжоу, Сяминь, Нінбо, Фучжоу, Шанхай;
- Китай мав виплатити контрибуцію у 15 млн. лян, що приблизно становило 21 млн. дол. США;
- встановлювався новий митний збір у розмірі 5 % від номінальної власності товару на момент підписання договору.

Крім того, 8 жовтня 1843 р. був підписаний Хуменський договір, за яким іноземці отримали право екстериторіальності, створювати поселення (сеттльменти) з власною управлінською системою, поліцією, армією тощо. Англійці отримали також режим найбільшого сприяння, за яким на англійців поширювалися всі привілеї, отримані внаслідок укладення договорів інших держав к Китаєм. Укладення даних договорів стало приводом для підписання подібних угод з іншими західними державами. 3 липня 1844 р. в Ваньсі було підписано договір з США, за яким додатково, зокрема, уточнено було право екстериторіальності, а також отримані додаткові привілеї щодо каботажного плавання. 24 жовтня 1844 р. був підписаний французько-китайський договір, який додатково дозволяв католицьким місіонерам поширювати ідеї християнства серед населення відкритих портів Китаю. Прямими наслідками Першої опіумної війни стало подальше перетворення Китаю на напівколонію, збільшення імпорту опіуму та вивезення срібла за кордон. Водночас серед китайського населення активно поширювалися антиманьчжурські та антизахідні настрої, що втілювалися у підпільному та партизанському рухах, найвищим проявом яких стало повстання тайпінів.

Скориставшись внутрішньополітичною кризою в Китаї, західні держави в 1854 р. висунули нові вимоги до імперського уряду: перегляд раніше укладених договорів, повного відкриття китайського ринку для іноземних

товарів, утворення в Пекіні постійних посольств, офіційного права торгувати опіумом на території країни. Китайський уряд відкинув ці вимоги, і вже в 1856 р. британці, використавши затримання команди корабля «Ерроу», що плавав під англійським прапором, оголосили війну імперії Цін.

Друга опіумна війна відбувалася в 1856 – 1860 рр., переважно, на території півдня Китаю. Нещадному знищенню було піддано Гуанчжоу та його околиці. Слід зазначити, що опір з боку китайців, участь у війні народних мас, змусили уряд лорда Пальмерстона звернутися за допомогою до Франції, Росії та США. Російським та американським урядам обмежилися окремими акціями на підтримку інтервентів, у свою чергу, французи взяли повномасштабну участь у війні проти Цін. Вже на початку 1858 р. окупаційні війська висадилися у гирлі річки Байхе і підступили до м. Тяньцзінь, яке прикривало Пекін. В цих умовах китайський уряд був змушений піти на перемовини, наслідком яких стало укладення в червні 1858 р. так званих Тяньцзіньських договорів з США, Великобританією, Францією та Росією. За ними для західних компаній було відкрито п'ять нових портів, створювалися іноземні посольства в імператорській столиці, офіційно була дозволена торгівля опіумом. Крім того, піддані західних держав мали свободу пересування по всій країні, а християнські місіонери – можливість вільно проповідувати.

У повній мірі скористалася наслідками Другої опіумної війни Російська імперія, в першу чергу, з метою вирішення територіальних суперечок з маньчжурами. Саме в 1849 – 1855 рр. відбувалася Амурська експедиція на чолі з Геннадієм Невельським, під час якої було досліджено узбережжя Охотського моря, острів Сахалін, які було приєднано до Російської імперії, закладено нові фортеці та міста. Одночасно з цим постало питання юридичного визнання цього приєднання імперією Цін. Тому, скориставшись поразкою Китаю у війні проти західних держав і водночас пропонуючи військову допомогу, російський уряд змусив китайців укласти низку нерівноправних договорів. Зокрема, 16 травня було укладено Айгунську угоду, за якою лівий берег Амуру до

гирла ставав частиною Російської імперії. Ріки Амур, Сунгарі та Уссурі були відкриті для плавання лише кораблів держав-підписантів. Землі між рікою Уссурі та узбережжям Охотського моря залишалися у спільному володінні.

1 червня 1858 р. був підписаний Тяньцзінський мирний договір між імперією Цін та Росією. Його умови були ідентичні до подібних угод з іншими західними державами, водночас наголос було зроблено на негайному розгляді питання спільного кордону. 2 листопада 1860 р. Айгунський та Тяньцзінський договори були доповнені Пекінським. Росія за ним отримала правий берег ріки Уссурі з територією Примор'я.

Між тим укладення Тяньцзінських договорів не привело до припинення війни. Прагнення послів Великобританії та Франції проїхати у Пекін річкою Байхе до міста Тяньцзінь викликало опір з боку китайської влади, що у свою чергу призвело до поновлення воєнних зіткнень. В серпні 1860 р. нова військово-морська експедиція інтервентів висадилася поблизу фортеці Дагу, яка була захоплена через 10 днів. Також було захоплено Тяньцзінь, а 21 вересня 1860 р. відбулася битва у мосту Баліцяо, в якій маньчжурсько-китайські війська були розгромлені. Зруйнувавши літній імператорський палац Юаньмінюань, 13 жовтня 1860 р. союзні війська увійшли до Пекіну. За наслідками капітуляції 24-25 жовтня 1860 р. були підписані Пекінські конвенції, які підтвердили умови раніше укладених договорів, змушували Китай виплатити 8 млн. ляннів контрибуції, відкрити для торгівлі місто Тяньцзінь, дозволити вивезення найманих робітників-кулі за межі країни. Крім того, Велика Британія отримала південну частину Цзюлунського (Коуланського) півострову.

Таким чином, в імперії Цін було почався період встановлення напівколоніальної залежності від західних держав, зумовлений технічною та військовою перевагою останніх, політикою ізоляції Китаю та внутрішніми потрясіннями, пов'язаними з повстанськими рухами середини XIX ст.

3.3. Китай в міжнародних відносинах другої половини XIX ст.

Середині XIX ст. відзначилася для імперії Цін не лише поразкою в опіумних війнах, але й внутрішньополітичною кризою, викликаною повстанням тайпінів, яке відбувалося в 1850 – 1864 рр. Цікаво, що серед повстання мала не лише типові соціально-економічні та політичні передумови, але й стало безпосереднім наслідком поширення іноземного впливу в Китаї. Ідеолог тайпінів Хун Сюцюань був послідовником протестантизму, що був пристосований до китайських реалій. Намагаючись знайти відповідь на актуальні виклики, що стояли перед його країною Хун Сюцюань відкидав культурно-історичну спадщину традиційних для Китаю буддизму, даосизму та конфуціанства. Водночас його розуміння вирізнялося фанатичною нетерпимістю до прибічників інших вірувань, що в цілому було невластиве китайцям. Разом із тим, більшість населення країни, навпаки, розглядала тайпінів як єретиків, що відкидають один з головних принципів китайського суспільства – шанування предків. Надалі традиціоналісти оформилися в антитайпінський рух, що підтримувався сільськими землевласниками, духівництвом, вченим чиновництвом – шеньши. З його середі вийшли майбутні командири приватних провінційних армій, озброєних та навчених за європейським зразком, що стало важливим чинником розгрому тайпінів.

Враховуючи релігійні особливості та активне втручання західних держав у справи імперії Цін, слід визнати, що поряд з внутрішніми причинами повстання на перший план виходив зовнішній фактор. До того ж тайпінський рух мав виразну антиманьчжурську спрямованість, що надавало йому риси національно-визвольної війни. Це додатково залучало китайців до повстання, навіть тих, що не розділяли релігійних поглядів Хун Сюцюаня.

У своєму ставленні до іноземних держав тайпінський рух пройшов кілька етапів. Загалом в християнах ідеологи повсталих своїх «братів», які мали б допомогти тайпінам у боротьбі з маньчжурами та традиціоналістами. Більш того, навіть попри політику відмови від торгівлі, тайпінська верхівка зберегла канали економічних зв'язків з іноземцями, запровадивши посаду «Небесного

компрадора». Особливу увагу повсталі надавали закупці сучасної зброї, що мала доповнити вже захоплені цінські арсенали та ту, що тайпіни виготовляли самостійно. Фактором, що не сприяв налагодженню відносин, стала заборону на продаж та вживання опіуму, що підривало основи торгівлі європейських компаній. У свою чергу, уряди західних держав, в першу чергу, робили наголос на примушенні цінського уряду до вигідних для іноземців умов торгівлі, зокрема, опіумної. Тому, послаблення імперії через тайпінське повстання розглядалося як позитивне явище, і іноземні держави на початковому етапі не втручалися у протистояння. Було оголошено про нейтралітет, а до тайпінської столиці – Нанкіна було відправлено кілька посольств, зокрема, британських, які мали узгодити питання двосторонньої торгівлі.

Більш того, іноземці розглядали можливість ліквідації цінського режиму та встановлення влади близьких за релігією тайпінів. Поразка Цін у другій опіумній війні та укладення мирних угод з західними державами дозволили імперському уряду сконцентруватися лише на придушенні повстання. До того ж через заборону опіумної торгівлі та початок зіткнень між повстанцями та іноземцями у Південно-Східному Китаї, зокрема, у Шанхаї, змінилося ставлення європейців до тайпінського руху. До того ж цінський режим пішов на поступки іноземцям і це давало можливість посилити іноземний вплив у Китаї. Тому, починаючи з 1860 р. іноземці почали активно постачати зброю державній армії, водночас відбулося створення кількох загонів, навчених за західним зразком та очолених іноземцями. Серед найбільш відомих – «Армія, що завжди перемагає» на чолі з американцем Ф. Уордом. Флот західних держав широко використовувався для перевезення цінських військ, що викликало нерозуміння та невдоволення серед тайпінів. До того ж у складі урядової армії перебувала велика кількість іноземних інструкторів, які мали перепідготувати її для більш ефективної боротьби проти повсталих. Ці заходи, а також розбрат та усобиці всередині тайпінської верхівки, невдалі соціально-економічні експерименти та постійні військові дії призвели до

поразки повстання. В 1868 р. залишки тайпінської армії були остаточно розгромлені.

Неминуча поразка в опіумних війнах поставила імперських урядовців перед необхідністю вибору подальшого розвитку Китаю. В середині оточення імператора Їчжу (1850 – 1861 рр.) виокремилося крило, що прагнуло до скорішого припинення воєнних дій та початку радикальних перетворень, що мали запозичити досвід Заходу. Їх називали «іу» («запозичення варварських справ») або «ян'у» – «запозичення заморських справ». Надалі ці ідеї були покладені в основу так званої політики «самопосилення» - «цзи цянь», що стала офіційною ідеологією імперії у другій половині ХІХ ст. Серед прихильників змін слід відзначити брата імператора Ісіна, Великого князя Гуна (1833 – 1898 рр.), який виконував обов'язки регента імперії у 1861 – 1884 рр. Саме йому довелося укласти мирні договори з західними державами за результатами опіумних війн. Вже в 1859 р. у Пекіні було відкрито Управління імператорських морських митниць, що знаходилося під контролем британців. В 1861 р. за наказом регента відбулося створення Цзунлі Ямень – аналогу міністерства закордонних справ, що мав координувати відносини з іноземними державами.

Разом і з тим, серед оточення імператора Їчжу впливовим залишалося угруповання традиціоналістів, яке очолював його фаворит Сушунь, який прагнув не допустити радикальних змін у розвитку держави. Його підтримували маньчжурські князі, які не бажали посилення західного впливу у Китаї та втрати контролю над імператорським двором. Лише після смерті Їчжу Сушунь був страчений за наказом Гуна та імператриці Цисі, після чого політика «самопосилення» отримала офіційне оформлення.

Для Китаю це мало двоїсте значення. З одного боку, почалося проникнення західних компаній та технологій в імперію. Зокрема, в 1865 – 1875 рр. було побудовано першу залізницю з Шанхая до Усуня, однак вже у 1876 р. під тиском місцевого населення та влади вона була демонтована та переправлена на Тайвань. Почалася активна закупівля іноземної зброї та обладнання. В країні будувалися нові арсенали та заводи. В 1862 р. відкрилася

школа перекладачів «Тунвень Гуань», яка у майбутньому переросла у коледж, де навчання проходило за західним зразком. Вже до кінця XIX ст. в імперії було відкрито 37 шкіл та училищ, зокрема, 18 військових. Більш того, представників китайської молоді почали відправляти на навчання за кордон, насамперед, до США. В 1871 р. було прокладено телеграфну лінію, що з'єднала Лондон та Шанхай. Водночас у країні почали функціонувати закордонні банки, які кредитували відкриття нових підприємств. Так, на 1894 р. в Китаї функціонувало від 100 до 200 закордонних підприємств, в основному, у Шанхаї та Гонконзі, де працювало понад 30000 робітників. Було побудовано кілька судноверфей, діяли 20 пароплавних компаній. Суперечливі процеси відбувалися у сфері формування національної буржуазії. Так, активно розвивався прошарок негоціантів-компраторів, що робили ставку на активну співпрацю з іноземними підприємцями коштом пограбування власної країни. Водночас все більшого значення набували представники діаспор – хуацяо, які переправляли кошти на батьківщину та інвестували у розвиток промисловості. Економічна модернізація дозволила з початку 80-х рр. XIX ст. почати поступове витіснення іноземних товарів та компаній. Так, було скорочено практику зовнішніх запозичень, відбувався вихід китайських товарів на закордонні ринки, почалося будівництво залізниць, що мали поєднати провінції імперії.

З іншого боку, цей час став для Китаю та його народу періодом початку так званого «національного приниження», який тривав до другої половини XX ст. іноземці активно втручалися у внутрішні справи країни, не зважали на національну культуру та традиції, шокуючи тим самим китайське суспільство. Негативним після тайпінського повстання було ставлення до місіонерів, яких навіть інколи вбивали через їхню діяльність. Слід зазначити, що європейці активно використовували ці випадки для подальшого обмеження незалежності імперії. Водночас продовжувалося широкомасштабне постачання опіуму в Китай, який знищував місцеве населення. Вже з 40 – 50-х рр. XX ст. відбувалося активне вивезення робочої сили – кулі з Китаю в англійські й французькі колонії в Азії

та Африці. В другій половині XIX ст.. цей процес отримав більших обсягів, оскільки китайці примусово чи добровільно виїжджали у країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, створюючи там свої діаспори. Лише з Гонконгу та Макао в 1850 – 1875 рр. було вивезено понад 500000 кулі. Необхідно зазначити, що імперський уряд не надавав питанню захисту прав емігрантів значної уваги, лише намагаючись обмежити неконтрольований виїзд та збільшити виплати за них.

Реалізуючи політику «самопосилення», китайський уряд докладав зусиль до розвитку відносин з іноземними державами на рівноправних засадах. Зусилля ці, в основному, не були успішними через значне відставання країни в економічному та військово-технічному плані. В 1866 р. до Західної Європи було відправлено першу дипломатичну місію, яку очолив Бінь Чунь. Вона відвідала більшість великих європейських держав, прагнучи офіційно оформити відносини з ними. В 1868 р. убуло відправлено посольство до США та країн Європи, яке очолив А. Берлінгхем, колишній дипломат цієї держави. Так, зокрема, відбулися переговори щодо статусу китайських кулі в США. Перші емігранти почали прибувати у Північну Америку в 1849 р., коли почалася так звана «золота лихоманка» у Каліфорнії.

Намагання модернізувати імперію зіштовхувалося з прагненням консерваторів не допустити докорінної ломки підвалин та традицій китайського й маньчжурського суспільств та посилення впливу іноземців в імперії. Так, західні компанії не допускалися до внутрішніх провінцій країни, накладалися обмеження на певні види економічної діяльності. Суперечності між китайцями-традиціоналістами та християнськими місіонерами призвели до соціальних хвилювань 1868 – 1870 рр. Зокрема, серед населення поширювалися чутки, що католицькі ченці скуповували дітей для виготовлення з них ліків. Восени 1868 р. у Янчжоу (провінція Цзянсу) місцеві «вчені мужі» – спровокували початок християнських погромів, які перекинулися на інші провінції. 21 липня 1870 р. у Тяньцзіні на півночі Китаю розлючений натовп убив французького консула, католицьких місіонерів та китайців-християн. Було

зруйновано будівлі французької місії. На той час уряд Наполеона III не мав можливості покарати Китай, тому справа завершилася виплатою компенсації з боку цінського уряду. Однак проблема відносин між традиціоналістами та християнами, зокрема, іноземцями, вирішене не було і у майбутньому стало одним з приводів до втручання європейських держав у внутрішні справи Китаю.

70 – 80-і рр. XIX ст. відзначилися посиленням суперечностей між імперією Цін та Заходом. Так, 1871 р. Російська імперія ввела свої війська до Ілійського Кульджського краю (суч. кит. пров. Сіньцзянь), який контролювався мусульманами-дунганами та уйгурами. Китайський уряд на той час не мав можливості повернути контроль над даною територією, водночас правитель так званого Ілійського (Кульджського) султанату Алахан Султан намагався забезпечити собі підтримку з боку Британської імперії, що напряду загрожувало російському пануванню у Середній Азії. Захоплення Ілійського краю не передбачало його анексії, оскільки російський уряд погоджувався повернути його під контроль Китаю після відновлення військового потенціалу імперії Цін. 20 жовтня 1879 р. у Лівадії було підписано договір, що мав визначити процес повернення Кульджського краю. Зокрема, за його умовами росіяни зберігали контроль над західною частиною Ілійської долини, а також за наполяганням військових Музартський перевал через Тянь-Шань. Китайський уряд відмовився ратифікувати цей договір, більш того, антиросійські налаштоване Хунаньське угруповання на чолі з Цзо Цзунтаном почало демонстративну підготовку до війни. Вона мало під своїм контролем 70000-у армію, навчену та озброєну за західним зразком, яка перебувала на північному заході Китаю у Джунгарії та Кашгарії. За планами мілітаристів передбачався розгром Росії у Середній Азії та подальше захоплення Санкт-Петербурга. Свою роль відіграла і Велика Британія, що прагнула посилити свій вплив в Азії. Зокрема, офіційний Лондон надав гроші, зброю та своїх інструкторів для Хунаньської армії. Водночас розуміючи не вигідність широкомасштабної війни, частина китайських урядовців прагнула до пошуку компромісу у відносинах з

Росією. Внаслідок двосторонніх переговорів 12 лютого 1881 р. було підписано Петербурзький договір, який передбачав повернення Китаю 80 % території Ілійського краю. Було внесено правки до прикордонного розмежування двох імперій та визначено порядок вирішення можливих суперечок. Музартський перевал було передано під контроль Китаю. Росія отримала грошову компенсацію у розмірі 9 млн. рублів за відмову від територіальних претензій. Мусульманське населення за бажанням могло переселитися до російських провінцій у Середній Азії. Повернення контролю над Ілійським краєм стало одним з останніх дипломатичних успіхів цінського режиму. Вже на початку 80-х рр. тиск іноземних держав посилювався, зокрема, у питанні сусідніх держав, що вважалися данниками Цін.

У 60-і рр. XIX ст. колоніальне захоплення В'єтнаму почала Франція. Так, було захоплено Південний В'єтнам, а в 1874 р. було укладено Сайгонський договір, який передбачав дислокацію французької армії на території країни, можливість втручання в її внутрішні справи та так звану «незалежність в'єтнамського короля щодо будь-якої іноземної держави», що фактично означало розрив відносин з імперією Цін. Не наважившись на відкриту війну з французами, в'єтнамський уряд разом із тим кілька разів звертався за допомогою до китайського імператора, який також не бажав розриву відносин. В 1882 р. французькі війська увійшли до Північного В'єтнаму, захопивши фортецю Ханой. В цих умовах цінці запропонували поділити ті території, що ще не були захоплені французами, однак отримали відмову. Таким чином, Китай опинився на порозі війни з Францією. Тим часом, в 1883 р. об'єднана армія з в'єтнамців та колишніх тайпінів із загонів «Чорного знамена», які переселилися на південь, зуміла оточити колонізаторів у Ханой. Китайський уряд активно використовував «Чорне знамено», надаючи зброю та продовольство і водночас офіційно залишаючись поза конфліктом. Серед оточення імператора Гуансюя (1875 – 1908 рр.) не було єдиної позиції щодо можливої війни проти Франції. Так, зокрема, Аньхуеське угруповання виступало за більш помірковану політику, ґрунтовану на

пошуку компромісу, водночас Хунаньська партія влади прагнула вигнати французів та відновити контроль над В'єтнамом. Саме її представники підтримували своїх колишніх ворогів з «Чорного знамена».

Вже наприкінці 1883 р. китайські війська були перекинуті у Північний В'єтнам, де розв'язали воєнні дії проти французів. У березні 1883 р. європейці під командуванням генерала Ш. Мійо розгромили китайську армію біля міста Бакнін. В самому Китаї це призвело до відсторонення від влади Великого князя Гуна та багатьох прихильників політики «самопосилення». Водночас посилювалися позиції консерваторів, що не бажали реформування Китаю за західним зразком. Отримавши перевагу, прихильники компромісу у відносинах з Францією почали переговори про перемир'я. 11 травня 1884 р. у Тяньцзіні було підписано «Угоду Лі-Фурн'є», що передбачала виведення китайських військ з В'єтнаму. Трохи згодом, 6 червня 1884 р. Франція та В'єтнам підписали договір про протекторат. Тим самим було створено передумови для втрати імперією Цін над своїми південно-східними кордонами.

Угода про перемир'я так і не набрала чинності. У червні 1884 р. китайський загін, що, можливо, не знав про його укладення зумів завдати поразки французам біля селища Бакле. Французький уряд висунув ультиматум Китаю з вимогами залишити територію В'єтнаму та виплатити контрибуцію у 250 млн. франків. У разі невиконання цих вимог Франція залишала за собою право захопити вугільні шахти на Тайвані та знищити судноверфі біля Фучжоу. Китай в принципі погодився на виведення своїх військ, але відмовився сплатити контрибуцію. Таким чином, у серпні 1884 р. без офіційного оголошення почалася війна між Францією та Китаєм. Воєнні дії відбувалися як у Північному В'єтнамі, так і у прибережних водах Китаю. В самому Китаї агресія Франції викликала сплеск патріотичних настроїв, що призвів до збору коштів на формування військових загонів та флоту. Разом із тим, у провінціях знов посилювалися антихристиянські настрої, внаслідок яких відбулися погроми місій, спалення церков тощо. Крім того, в китайському суспільстві посилювалася

боротьба між прибічниками модернізації та консерваторами, чим скористалася імператриця Цзі з метою послаблення обох угруповань.

Завдяки військовій перевазі французи практично одразу ж вивели зі строю частину китайського військово-морського флоту у Фучжоу, який до того ж фактично не мав єдиного командування та був поділений між Хунаньським та Аньхуеським політичними угрупованнями. До того ж французький флот блокував острів Тайвань, який мав важливі для матеріального забезпечення європейців енергетичні та продовольчі ресурси. Спроба швидкого захоплення не увінчалася успіхом, тому французи під командуванням Амедея Курбе були змушені почати планомірну облогу. У березні 1885 р. вони захопили архіпелаг Пенху, або Пескадорські острови у Тайванській протоці та почали будівництво своєї військової бази на острові Магун.

Другий фронт було відкрито у Північному В'єтнамі. 40000-а імперська армія протистояла 15000-і французькій. Китайці робили ставку на поступове просування вглиб Тонкіну з подальшим витісненням на південь європейців. В свою чергу, французи прагнули до використання рейдів вглиб ворожої території та створення укріплених фортець, які б могли замкнути на собі значні сили супротивника. Так, зокрема, з листопада 1884 до березня 1885 рр. гарнізон фортеці Туекуанг у кількості 650 осіб успішно протистояв 6000-й китайській армії так і не здавши її. Разом із тим, французи не спромоглися завдати китайцям вирішальної поразки. Більш того, наприкінці березня 1885 р. цінські війська розгромили 3000-й французький загін під командуванням генерала Франсуа де Негріє під Банбо та Лангшоном.

Під час воєнних дій китайський уряд намагався заручитися міжнародною підтримкою у питанні контролю над В'єтнамом та отримання фінансової та військово-технічної допомоги. Зокрема, у британських банках було узято у кредит суму у 125 млн. лянів, які були використані для придбання зброї у Великобританії та США. Ще напередодні війни на замовлення Китаю німецькі судноверфі почали будівництво сучасних військових

кораблів, однак їхня передача імперському уряду була зупинена на вимогу Франції. Велика Британія відігравала визначальну роль у завершенні воєнних дій, виступаючи як посередник. При цьому вона традиційно використовувала Китай для стримування своїх основних суперників. Так, на початковому етапі було підтримано уряд Цін для скосування Франції задля посилення впливу Великобританії у Південній Азії. Однак надалі, після чергового загострення англійсько-російських відносин вже уряд Китаю опинився під тиском Великобританії через вимогу припинення воєнних дій. Слід врахувати і той факт, що французи достатньо ефективно блокували узбережжя імперії, перешкоджаючи морській каботажній торгівлі рисом і створюючи тим самим загрозу широкомасштабного голоду на Півночі Китаю. До того ж посилилася загроза війни з Японією через контроль над Кореєю. Всі ці фактори змусили китайський уряд почати переговори про мир. 9 червня 1885 р. у Тяньцзіні відбулося укладення остаточної угоди. За її умовами китайські війська залишали територію В'єтнаму, а імперський уряд погоджувався на передачу протекторату над цією країною офіційному Парижу. Разом із тим, французькі війська виводилися з Тайваню та архіпелагу Пенху. Угода не передбачала виплати будь-якої контрибуції, що вже доводило факт зростання військових та дипломатичних можливостей Китаю. Разом із тим, уряд Цін був змушений відкрити для іноземної торгівлі свої південні провінції, більш того, в 1886, 1887 та 1895 рр. додаткові торговельні конвенції значно збільшили привілеї для французів.

Одним з безпосередніх наслідків французько-китайської війни стало усвідомлення урядом Цін необхідності посилення військового потенціалу держави. Вже у 1885 р. у Тяньцзіні була створена Бейянська військова академія, яка мала забезпечити армію офіцерами, підготовленими до сучасних методів ведення війни. Того ж року почало діяти імперське Адміралтейство, яке мало об'єднати всі військово-морські сили Китаю. Почалося будівництво нового флоту, однак через корумпованість імператорського двору цей процес невдовзі загальмувався. До китайської армії активно залучалися іноземні

інструктори та закупалося озброєння. Зокрема, на 1894 р. було повністю компенсовано втрати від війни з Францією у сучасних військових кораблях.

У 70-і рр. XIX ст. імперія Цін зіткнулася зі зростанням зовнішньополітичних претензій Японії, яка після початку Революції Мейдзі у 1868 р., та повернення реальної влади імператору, стала на шлях радикальних політичних та соціально-економічних перетворень. У короткий термін це дозволило Японії створити сучасну промисловість, яка потребувала значних ресурсів. Поява нової армії, озброєної та навченої за західним зразком, також викликала серед японських урядовців прагнення до зовнішніх захоплень.

Перші зіткнення відбулися після 1871 р. на Тайвані, коли місцевими племенами було вбито 54 моряки за архіпелагу Рюкю, який перебував у залежності від Японії. В 1873 р. ситуація повторилася з японським кораблем, який зазнав аварії у водах Тайваню внаслідок чого було вбито кілька моряків. Ці інциденти були використані японським урядом для проведення каральної експедиції проти населення острову, яка була здійснена у травні – червні 1874 р. Воєнні дії були для японців достатньо успішними, хоча вони надзвичайно страждали від місцевого клімату та малярії, яка завдала основних втрат. Водночас війна проти тайванських племен викликала протест цінського уряду який вимагав виведення японських військових. Внаслідок переговорів, що тривали кілька місяців за посередництва британців, 31 жовтня 1874 р. було укладено перемир'я, яке передбачало виплату грошової компенсації японському уряду та родичам загиблих японських моряків і військових в обмін на залишення острова. Загальна сума виплат становила 500000 лян або 18,7 т срібла. Тим самим було покладено початок активній зовнішній політиці Японської імперії, яка поступово охоплювала всю Східну Азію.

У 80-і рр. XIX ст. обидві країни почали боротьбу за контроль над корейською державою Чосон, яка була данником імперії Цін. Ще в 1876 р. японський флот здійснив похід до берегів Кореї. Під загрозою вторгнення місцевий уряд 26 лютого 1876 р. був змушений підписати Канхванський мирний договір, який відкрив Корею зовнішньому впливу. Так, японці отримали право заходити

у порти Пусан, Вонсан та Інчхон, торгувати внутрішніми провінціями та користуватися правом екстериторіальності. Трохи згодом подібні договори були укладені з західними державами. Звичайно, що це викликало невдоволення Китаю та створило передумови для подальшого загострення міжнародних відносин. У 1882 – 1884 р. розгорнулася так звана Перша корейська криза, що стала наслідком погіршення соціально-економічного становища місцевого населення та зростання невдоволення корейців діями іноземців. В середині владної верхівки Чосон почалася міжусобна боротьба придворних угруповань, керівники яких звернулися за допомогою до зовнішніх сил. У 1882 р. повстанці розгромили японське посольство, що дозволило останнім ввести на територію Кореї свої війська. Того ж року було підписано Інчхонська угода, що фактично легалізувала постійно перебування японської армії на півострові. Тим самим Китай втягувався у протистояння з острівною імперією, військова могутність якої стрімко зростала. До того ж держава Цін знаходилася в умовах можливого початку війни проти Франції, що також змушувало китайських урядовців шукати або компроміс, або міжнародну підтримку. Таким чином, подібні японському договори з Цін, США, Великою Британією та Росією були укладені у 1883 – 1884 рр. Це мало створити противагу японському тиску на Китай та Корею.

Прибічники Японії серед корейських реформаторів у грудні 1884 р. здійснили спробу державного перевороту, що мав відсторонити прокитайське владне угруповання на чолі з королевою Мін. Попри підтримку японців заколотники зазнали поразки, однак обидві імперії знов опинилися на межі початку нової війни. Вони відправили на Корейський півострів нові підкріплення, однак зіткнення вдалося уникнути. 18 квітня 1885 р. було підписано Тяньцзінський договір між Китаєм та Японією, який передбачав виведення іноземних військ з території держави Чосон. Водночас уряд Цін був змушений остаточно відмовитися від монопольного протекторату над Кореєю, король якої Коджон (1863 – 1897 рр., з 1897 до 1907 рр. – корейський імператор) мав створити власну сучасну армію, навчену іноземними інструкторами. Всі подальші дії щодо цієї країни мали

узгоджуватися з Японією. Таким чином, було утворено подвійний протекторат над Кореєю, який лише відстрочив подальшу боротьбу на кілька років.

Друга корейська криза почалася у 1893 р. повстанням прибічників релігійної секти «Тонхак», до яких приєдналися широкі верстви населення, невдоволеного засиллям іноземців та корумпованістю владного режиму. Метою повсталих було проголошено досягнення соціальної рівності та повне вигнання іноземців. Уряд Кореї не зміг самотійно впоратися з ними, тому звернувся за допомогою до Цінської імперії. Слід зазначити, що фактичний голова маньчжурського дипломатичного відомства Лі Хунчжан намагався заручитися підтримкою західних держав задля недопущення нової війни з Японією, однак зіткнувся з повним небажанням з їхнього боку. На середину 90- рр. XIX ст. перед іноземними державами вже стояло завдання фактичного поділу Китаю на зони впливу, тому вони не були зацікавлені у збереженні військового потенціалу імперії. До Кореї були відправлені обидві армії, однак японці втричі переважали китайців за чисельністю. Водночас цінському було оголошено ультиматум з вимогою спільного проведення реформ у Кореї, на що було отримано відмову. Після цього зусиллями японців та їхніх прибічників у Сеулі було здійснено державний переворот, внаслідок якого королева Мін була відсторонена від влади. Корейський правитель Коджон під тиском японців був змушений звернутися до китайського уряду з вимогою про виведення військ.

Війна між Китаєм та Японією почалася 25 липня 1894 р., коли було обстріляно цінський флот поблизу острова Пхундо. Він втратив два кораблі, водночас було потоплено англійський пароплав, що перевозив китайські війська. Таким чином, Японія завдала удару, не оповістивши про формальний початок воєнних дій. 29 липня 1894 р. відбувся перший сухопутний бій біля Сонхвана, що не виявив переможця, але змусив китайців відступити на північ до Пхеньяна. Таким чином, вже на початковому етапі японська армія отримала явну перевагу, яка була закріплена 15 вересня 1894 р. у битві під Пхеньяном, де цінська армія була розгромлена, зазнавши

значних втрат. Внаслідок подальшого відступу китайські війська залишили Корею.

17 вересня 1894 р. відбулася морська битва поблизу гирла ріки Ялу у Західно-Корейському заливі Жовтого моря. Тим самим японці відкрили ще один театр воєнних дій – Маньчжурський. Битва між японською ескадрою та Бейянським флотом мала стратегічні наслідки, оскільки змусила китайців відмовитися від активних дій на морі. Тим самим, цінські фортеці на півночі Китаю: Далянь, Люйшунь та Вейхавей з самого початку проектувалися із врахуванням постійної підтримки з боку флоту. Японці ж отримали можливість безперешкодного захоплення Квантунського та Шаньдунського півостровів. Наприкінці жовтня 1894 р. японська армія перейшла у наступ у Південній Маньчжурії. Вже 22 листопада 1894 р. було захоплено фортецю Люйшунь (Порт-Артур). Вкупі ці поразки стали причиною відставки Лі Хунчжана, замість якого був повернутий Великий князь Гун. Йому було доручено очолити Комітет оборони (згодом – Комітет з військових справ). Розуміючи неможливість ефективної оборони, новий командувач почав шукати шляхи завершення воєнних дій. Однак японці, впевнені у власній перемозі, прагнули до продовження війни. Так, з 30 січня до 12 лютого 1895 р. тривала облога порту Вейхавей, де знаходилися залишки Бейянського флоту. Безпосереднім наслідком цієї битви стала капітуляція китайців та передача порту, укріплених фортів та кораблів японській армії.

В умовах, коли Аньхуейське угруповання за своїми військовими підрозділами виявилось нездатним зупинити японські війська, китайський уряд вирішив зробити ставку на Хунанську «партію» та її Сянську армію. Провінційні військові підрозділи були об'єднані під командуванням намісника провінції Лянцзян Лю Куны, однак і вони виявилися нездатними зупинити японців. Було втрачено провінцію Ляонін з містом Нючжуан. Загроза, що виникла для столиці імперії Пекіна, остаточно змусила уряд почати переговори про перемир'я. На вимогу японців головою китайської делегації було призначено Лі Хунчжана, водночас вони затягували переговори, сподіваючись

захопити Тайвань та архіпелаг Пенху (Пескадорські острови).

Мирні переговори почалися у березні 1895 р. у японському місті Сімоносекі й були надзвичайно важкими для Китаю. З самого початку японці вимагали виплати 750 млн. лянів та передачі міст Тяньцзінь, Дагу та Шанхайгуань. Лі Хунчжан відмовився задовольнити ці вимоги, й тоді на нього було організовано замах. Під час переговорів японці встигли Пенху та деякі прибережні міста Китаю. Лише після вони пішли на укладення мирного договору, і як зауважують історики це був вимушений крок, оскільки економіка та військові ресурси Японії перебували у надзвичайно складному становищі. 17 квітня 1895 р. було підписано Сімоносекський мирний договір, що складався з 11 статей. Зокрема, Китай визнавав незалежність Кореї, припинялися будь-які виплатити данини. Китай передавав Японії Ляодунський півострів, архіпелаг Пенху та Тайвань; мав сплатити контрибуцію у розмірі 200 млн. лян; зобов'язувався надати режим найбільшого сприяння у торгівлі. Крім того, мали бути відкриті нові порти для торгівлі з Японією, комерсанти останньої могли торгувати у Китаї, не сплачуючи податки за оренду складських приміщень, встановлювалися пільгові умови для поширення присутності японських компаній на китайському ринку. Японські війська мали залишити територію Китаю впродовж трьох місяців після ратифікації угоди, однак при цьому залишалися на невизначений термін у порту Вейхавей.

Цікаво, що Лі Хунчжан зумів проявити свої дипломатичні таланти навіть у таких надзвичайно тяжких обставинах. Зокрема, він зумів заручитися підтримкою Росії та Франції, які не бажали посилення впливу Японії у Китаї, та, у свою чергу, прагнули збільшити свою присутність у країні. Так, було зменшено вимоги щодо виплати контрибуції з 750 до 200 млн. лянів, не допущено окупації Шеньяну (маньчж. Мукден) та перетворення Пекіна на відкритий порт. Більш того, захоплення Ляодунського півострова викликало занепокоєння Росії, яка не бажала присутності потужної Японської імперії на своїх сухопутних південно-східних кордонах. Разом із Німеччиною та

Францією російський уряд 23 квітня 1895 р. висунув вимогу до Японії про відмову від анексії Ляодуну. Ці події отримали назву «Троїстої інтервенції», яка була підкріплена флотами держав-учасниць. Японський уряд не наважився на війну проти західних держав, тому на початку травня 1895 р. японські війська почали залишати територію Ляодунського півострова. 8 листопада 1895 р. було підписано додаткову Пекінську угоду, що засвідчувала відмову Японії під Ляодуну в обмін на 30 млн. лянів компенсації.

Зберігши за допомоги західних держав Ляодунський півострів, імперія Цін не зуміла відстояти Тайвань. У травні – червні 1895 р. відбувся процес передачі острову від Китаю Японії, однак місцеве населення не змирилося та почало боротьбу. 23 травня у Тайбеї було проголошено Тайванську республіку («Тайвань мінчжу го»), першим президентом став губернатор острова Тан Цзінсун. Цікаво, що при цьому демонстративно було збережено вірність династії Цін. Наприкінці травня 1895 р. японські війська почали тривале захоплення острова, що розтягнулося на сім років. Залишивши столицю, китайські та тайванські підрозділи відступили на південь. Новою столицею стало місто Тайнань, оборону якого очолив Лю Юнфу, який проявив себе під час французько-китайської війни. Лише 21 жовтня 1895 р. японські війська зайняли місто, і республіка пала. Разом із тим, частина військ не змирилася з поразкою і перейшла до партизанської війни. Більш того, в окремих частинах острова час від часу відбувалися повстання проти нової адміністрації. В окремих випадках повстанцям навіть вдавалося захоплювати великі міста, зокрема, Тайбей. Лише в 1902 р. повстання та партизанська боротьба припинилися.

Поразка у війні з Японією показала китайському суспільству неможливість модернізації країни за збереження чинного панівного режиму. В країні різко активізувалися різноманітні революційні та реформаторські течії, що прагнули до скинення маньчжурського режиму. Між ними часто не було координації, що полегшувало владі боротьбу з опозицією. Більш того, невдоволена частина суспільства не мала

єдиного бачення майбутнього Китаю. Традиціоналісти ідеалізували середньовічний Китай часів династії Мін, помірковані прибічники реформ прагнули перетворити його на сучасну країну з розвиненою промисловістю та боєздатною армією. Спільним для обох течій було негативне ставлення до іноземної експансії, а також бажання повернути Китаю славу могутньої імперії, що мала помститися «варварам» за тимчасове приниження. Серед таких, зокрема, був політик з Гуандуну Кан Ювей, прибічник оновлення Китаю на засадах синтезу традиційних китайських вірувань та філософських систем. Він користувався підтримкою серед китайського чиновництва та частини великих землевласників і підприємців. Бажаючи зберегти монархію, він пропонував урівняти у правах маньчжурів та китайців. Слід також відзначити, що серед невдоволених ситуацією у Китаї поступово формувалося і радикально-демократичне крило, що мало на меті проведення революції та ліквідацію монархії. Ідеологом нового руху став Сунь Ятсен, що отримав єврейську освіту та перейняв західні ідеї суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Його прибічники прагнули до силового повалення панівного режиму шляхом утворення таємних товариств та проведення повстань.

Свої висновки з програшу Китаю у війні зробили й західні держави. Тепер питання стояло про фактичний поділ країни на зони монопольного впливу провідних держав світу. В цьому їм активно «допомагала» влада Китаю, яка продовжувала залучати позики. Якщо у 1865 – 1894 рр. імперія узяла у борг 40 млн. лянів, то лише у 1895 – 1898 рр. вже 370 млн. лянів, з яких 250 млн. було витрачено на контрибуцію Японії, а інші – на виплату відсотків за позиками, що були узяті раніше. Державний борг Китаю на кінець XIX ст. у чотири рази перевищував річні доходи країни. Імперія була змушена укласти понад 20 договорів з іноземними державами, що передбачали будівництво залізниць, промислових підприємств, розвиток гірничо-збагачувальної галузі. В 1896 – 1897 рр. між західними державами тривала боротьба за право концесії на будівництво та управління залізницями у китайських

провінціях, наслідком яких став поділ на монопольні зони залізничного контролю. За наслідками цієї «битви» в Китаї мало бути побудовано 19 залізниць загальною довжиною близько 10000 км, з них: Англія контролювала 9 доріг, Франція та Росія – по три, Німеччина – 2, Бельгія та США – по одній.

Успішні дії Росії з недопущення захоплення японцями Ляодунського півострова створили передумови для посилення її впливу у Китаї. Так, уряду Цін було надано кредит у 400 млн. франків для покриття витрат, пов'язаних з виплатою контрибуції Японії, а у грудні 1895 р. створено Російсько-китайський банк з метою посилення економічного впливу Санкт-Петербурга у Східній Азії. Він отримав виключні права на території Китаю, зокрема, можливість друку власних грошових знаків, китайської монети, будівництво залізниць тощо. 22 травня 1896 р. було підписано союзний договір між Російською та Китайською імперіями, який передбачав спільні воєнні дії проти третіх країн, а також будівництво Китайсько-Східної залізниці (КСЗ) на території Маньчжурії (провінції Хейлунцзян та Цзілінь). Вона мала стати основним шляхом швидкого перекидання російських військ на схід, і, водночас, посилити економічні зв'язки між двома країнами. Фінансування будівництва залізниці мало відбуватися коштом Росії. В Китаї прибічниками цієї угоди були політики, що належали до Аньхуейської «партії», однак суспільство в цілому негативно поставилося до неї через звинувачення у «продажі» Маньчжурії «північним варварам». Не спиняючись на досягнутому, російський уряд вирішив скористатися захватом Німеччиною шаньдунського міста Циндао та укріпити своє становище у Маньчжурії. Свою роль відіграли також дії Великої Британії, яка активно посилювала своє панування у басейні ріки Янцзи. 3 грудня 1897 р. російський флот встановив контроль над Порт-Артуром (Люйшунем), а 15 березня 1898 р. було підписано конвенцію, яка передбачала передачу його та порту Далянь (Дальній) в оренду на 25 років з можливістю будівництва Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ). Територія, що перейшла в оренду, отримала назву Квантунська область та мала перебувати у

підпорядкуванні російського уряду. Порт було закрито для іноземних кораблів. Фактично, на 1899 р. під контролем Російської імперії перебували Маньчжурія, Монголія та Сіньцзян.

Важким становищем Китаю активно користувалися й інші західні держави. Так, у червні 1895 р. було укладено конвенцію між Китаєм та Францією, яка вирішувала на користь останньої прикордонні питання у провінції Юньнань, заборони на передачу іншим державам острова Хайнань та сусідніх прибережних територій, питання будівництва залізниці Ханой – Куньмін та надання привілеїв при створенні гірничих концесій. Крім того, у травні 1898 р. Франція завдяки військовому вторгненню змусила китайський уряд передати в оренду порт Гуанчжоувань на південно-східному узбережжі, що став центром з перевезення вугілля. Таким чином, офіційний Париж контролював провінції Юньнань, Гуансі, Гуандун та остров Хайнань.

Інтереси Великої Британії в Китаї насамперед торкалися центральної та південної його частини, зокрема, таких провінцій, як: Аньхой, Хубей, Хунань та Гуйчжоу. Водночас вплив островної європейської держави відчувався в провінціях Юньнань та Гуансі. Крім того, у 1898 р. було узято в оренду Коуланський півострів та острів Лантау поблизу британської колонії Гонконг. Того ж року уряд Великої Британії змусив Китай передати в оренду військову базу Вейхавей. Внаслідок боротьби за залізничні концесії Англія отримала право на будівництво доріг: Шанхай – Нанкін, Гуанчжоу – Цзюлун, Бірма – Юньнань тощо. Прагнучи закріпити за собою зони контролю Велика Британія та Росія 28 квітня 1899 р. підписали угоду щодо залізничних концесій. Так, англійський уряд зобов'язувався гне домагатися будівництва залізниць на північ від Великої китайської стіни, де мали бути забезпечені інтереси Росії. У свою чергу, остання мала відмовитися від намагань посилити свій вплив у долині річки Янцзи.

Крім того, в останній чверті XIX ст. британці посилили тиск на васальний імперії Цін Тибет, намагаючись вирішити одразу кілька завдань. Так, планувалося не допустити посилення Російської імперії у Центральній Азії

через можливе захоплення Тибету, укріпити північно-східні кордони британських колоніальних володінь в Індії та відкрити для себе можливість економічного проникнення в Китай із заходу. За умовами, укладеної в 1876 р. Чіфуської конвенції англійці отримали право на відправлення наукових експедицій до Тибету. У 1885 р. таку експедицію нарешті було відправлено. Вона мала встановити політико-економічні відносини з місцевим урядом, дослідити місцевість з метою подальшого будівництва залізниці. Британці зіткнулися з відкритим опором з боку місцевого населення, тому у 1886 р. було вирішено діяти через цінський уряд, з яким було підписано Пекінську конвенцію, яка передбачала сприяння Китаю в організації торгівлі у Тибеті. Населення останнього саботувало виконання умов конвенції, тому у 1888 р. британці здійснили воєнне вторгнення, намагаючись захопити Тибет. Складні географічні та кліматичні умови, відносно невеликий експедиційний корпус та масовий героїзм тибетців зірвали плани Великобританії. В 1890 р. у Калькутті було підписано чергову британсько-китайську угоду, яка визнавала протекторат Лондона над державою Сіккім та знов дозволяла торгівлю у Тибеті. Вона дозволила почати поступове економічне завоювання гірської країни. Англійці в першу чергу були зацікавлені в імпорті вовни та збуті своїх промислових товарів, зокрема, текстилю та одяжі, як у Тибеті, так в Китаї.

Разом із тим, теократична тибетська влада не була зацікавлена у подальшому розширенні зв'язків з Великобританією. Так, в 1901 р. віце-король Індії лорд Дж. Керзон намагався встановити прямі контакти з Далай-ламою XIII Тхуптеном Гьяцо (1895 – 1933 рр.), однак відправлений до нього британцями лист залишився невідкритим. Тоді було вирішено провести військовий похід, проти тибетців, який почався наприкінці 1903 р. Попри активний опір місцевого населення англійці зуміли просунутися до Лхаси, де 7 вересня 1904 р. було підписано договір про мир. За його умовами тибетці мали виконувати умови китайсько-британського договору 1893 р., який передбачав свободу торгівлі. Тибет мав визнати кордон з Британською Індією та виплатити контрибуцію у розмірі 7,5

млн. рупій протягом 75 років. Разом із тим, колоніального захоплення Тибету не відбулося. В 1907 р. російсько-британський договір визнав суверенітет Китаю над ним. Через три роки цінці ненадовго окупували Тибет, однак після початку революційних подій у Китаї були змушені залишити його в 1913 р.

Свої інтереси у Китаї мала й Германська імперія. На початковому етапі вони зосередилися на боротьбі за залізничні концесії, а згодом перейшли до прямих територіальних захоплень. Так, в 1897 р. після вбивства двох німецьких місіонерів до берегів Китаю вирушила німецька ескадра, що мала встановити контроль над півднем Шаньдунського півострова, внаслідок чого було окуповано порт Циндао. Вже навесні 1898 р. між Німеччиною та Китаєм було підписано угод, що передбачала передачу в оренду на 99 років територію навколо бухти Цзяочжоу з портом, право будівництва двох залізниць та можливість розробку корисних копалин. Таким чином, утворилася германська колонія з однойменною назвою, що проіснувала до 1914 р.

США не встигли закріпити за собою певні зони впливу у Китаї, оскільки основну увагу у своїх колоніальних планах надавали Латинській Америці та островам Тихого океану. Водночас усвідомлюючи важливість китайського ринку та його ресурсну базу, американські політики вирішили піти іншим шляхом. Не наважившись на пряму вимогу перерозподілу зон впливу у Китаї, вони запропонували так звану «Доктрину відкритих дверей». Наголос в ній ставився не на територіальну складову, а на досягнення умов вільної конкуренції та конкурентного підприємництва. Таким чином, американський уряд прагнув домогтися проникнення своїх компаній у ті райони Китаю, що знаходилися у зонах впливу інших західних країн. Доктрина ніколи не мала офіційного статусу, але США послідовно наполягали на виконанні її умов. 6 вересня 1899 р. державний секретар США Д. Хей надіслав урядам Великої Британії, Франції, Росії, Німеччини, Японії та Італії пропозиції щодо співпраці у Китаї. Вони передбачали визнання територіальної цілісності азійської імперії, відмову від будь-яких перешкод у використанні китайських

портів та доступу товарів до ринку країни, а також незастосування дискримінаційних мит та податкових зборів. Західні держави всіляко ухилялися від офіційного підтвердження цих вимог, посилаючись на необхідність підтвердження їх іншими країнами. За заявою Д. Хея, що була зроблена у 20 березня 1900 р., було досягнуто згоди всіх учасників. Першою спробою практичної реалізації засад, викладених у доктрині, стала «Угода Янцзи» між Великою Британією та Німеччиною, підписана 6 жовтня 1900 р. Подальші події показали небажання західних держав реально дотримуватися принципів вільної торгівлі і вже незабаром боротьба за контроль над Китаєм перейшла у нову стадію.

Посилення іноземного впливу у Китаї позначилося й на політичних процесах у Китаї. Прагнення реформаторського крила до модернізації країни знайшло підтримку в імператора Гуансюя, який на короткий період зумів перейняти владу у Цисі. У червні 1898 р. ним було ініційовано процес, що отримав назву «Сто днів реформ». Кан Ювей та його прибічники отримали можливість провести політичні та соціально-економічні реформи, зокрема, у сфері сільського господарства, промисловості, освіти, оборони тощо. На жаль, ця спроба наštтовхнулася на відкритий опір консерваторів, бюрократичного апарату та маньчжурської знаті. Внаслідок воєнного перевороту імператор опинився під домашнім арештом, частина прихильників реформ була страчена, а Кан Ювей завдяки іноземній допомозі зумів втекти до Гонконгу. Перемога консерваторів викликала у Китаї новий сплеск антизахідних настроїв, які підігрівалися імператорським двором. Виникла загроза широкомасштабних заворушень, що могли привести до значних жертв серед іноземців. В цих умовах до портів Північного Китаю було введено додаткові військові кораблі та посилено охорону дипломатичних місій.

Не надавши реальної підтримки імператору Цзайтяню, іноземці разом із тим, не дозволили відсторонити його від влади, розглядаючи його як певну противагу Цисі та бажаючи зберегти легітимність влади у Китаї, а також дію раніше підписаних договорів. У відповідь уряд Китаю

відмовився затверджувати нові дозволи на залізничні концесії та відмовив Італії у створенні військово-морської бази на території прибережної провінції Чжецзян. Водночас Цісі та її оточення докладала активних зусиль до формування сучасної армії, яка мала складатися з п'яти корпусів.

3.4. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в умовах повстання іхетуанів (1899 – 1901 рр.)

Суперчності, що існували між іноземними державами та Китаєм, невирішеність політичних та соціально-економічних проблем всередині країни зумовили майбутню кризу, що виразилася у широкомасштабних народних виступах, що незабаром охопили імперію. Найбільшим з них став рух, що почався у провінції Шаньдун під керівництвом таємних товариств. Традиційно його називають «Іхетуань» («Загони справедливості та мира») або «Іхецюань» («Кулак в ім'я справедливості та мира»). Відома також і європейська назва посталих – «боксери», оскільки ті практикували різновиди дихальної гімнастики та бойових мистецтв. Тим самим вони сподівалися на досягнення невразливості перед сучасною зброєю.

Передумови повстання іхетуанів склалися тривалий час під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Безсумнівно, що саме останні стали каталізатором соціального невдоволення маньчжурським режимом. Розвиток сучасного підприємництва, будівництво залізниць, допуск іноземців до внутрішніх провінцій призвели до суспільних трансформацій, що мали надзвичайно великий вплив на Китай. Зокрема, роботу втратили кілька мільйонів осіб, що займалися обслуговуванням вантажних перевезень та торговців, сільським господарством, дрібним ремеслом тощо. Соціально-економічні негаразди поглиблювалися неврожаннями, засухами та повеннями, які призводили до масового голоду та епідемій. Коріння зла китайці бачили в іноземцях, які нібито вивозили все продовольство та розповсюджували хвороби. Таким чином, необхідно було лише їх позбутися, щоб вирішити всі свої проблеми.

Ідеологія іхетуанського руху спиралася на конфуціанство, традиціоналізм та неприйняття всього іноземного. Водночас, його носії демонстративно підкреслювали свою відданість імператорській династії та виступали за повернення до величі Китаю часів середньовіччя. Особливу ненависть з боку іхетуанів викликали китайці-християни та прибічники реформ, яких вони сприймали як зрадників.

Повстання тривало з 1899 до 1901 рр. і досить швидко переросло з антизахідних виступів у повстання проти чинного державного та соціального ладу у Китаї. Знищуючи іноземців та їхнє майно, іхетуані не могли не викликати каральних заходів з боку уряду. Очолив кампанію проти повсталых Юань Шикай, призначений губернатором провінції Шаньдун. Водночас оточення імператриці розглядало іхетуанів як вірогідних союзників у боротьбі з іноземним тиском та прибічниками модернізації країни.

Маневри цінців не залишилися непоміченими іноземними дипломатами. Небажання завдати вирішального удару повсталим призвело до відправлення у Китай додаткового флоту та сухопутних підрозділів. У травні 1900 р. іноземні посли заявили про необхідність більш активної діяльності китайського уряду з розгрому іхетуанів. Водночас особливої гостроти у відносинах між імператорським двором та іноземними урядами набуло питання престолонаступництва, оскільки Цисі прагнула оголосити спадкоємцем сина князя Дуаня, відомого своїми антизахідними настроями та прихильністю до руху іхетуанів.

Наприкінці травня 1900 р. повсталі підступили до Пекіна. Їм вдалося розгромити урядові війська на півночі Китаю, водночас південь залишався неохоплений іхетуанським рухом. Просування підрозділів повстанців супроводжувалося вбивством іноземців та християн-китайців, руйнуванням промислового обладнання та приміщень, що їм належали. В самому Пекіні іноземці та християни були змушені зосередитися у посольському кварталі, що знаходився під охороною військ західних держав. Зважаючи на суперечливу політику цінського уряду, було ухвалено рішення про самостійну воєнну

операцію проти іхетуанів. На півночі Китаю було висаджено десант у кількості понад 2000 військових, що складався з представників всіх держав, зацікавлених у збереженні своїх завоювань в імперії Цін. Очолив його британський віце-адмірал Е. Сеймур, який спробував пробитися до Пекіна. Через нестачу сил, озброєння та продовольства, а також активний опір місцевого населення й урядової армії експедиція провалилася. У повній мірі проявила себе й надмірна залежність від залізниць, які були основним засобом перевезення військ. Зрозумівши неможливість розгрому повсталих малими ресурсами, західні держави почали накопичувати свої підрозділи поблизу фортеці Дагу. В умовах погіршення відносин з імперією Цін вони висунули вимогу про здачу фортеці. 17 червня 1900 р. після нетривалого штурму вона була взята і стала форпостом іноземних військ на півночі Китаю.

Тим часом імператриця Цисі та її радники під впливом від успіхів іхетуанського руху у черговий раз вирішили змінити свою зовнішньополітичну орієнтацію. В червні 1900 р. уряд віддав наказ про припинення воєнних дій проти іхетуанських загонів та перехід до війни з іноземцями. Зокрема, було відкрито доступ до Пекіна, де практично одразу ж почалися пограбування та вбивства іноземців та місцевого населення, хоч якось запідозреного у будь-якій їхній підтримці. Невдовзі цей процес переріс у насильство над всім місцевим населенням. Одночасно з цим почалася облога посольського кварталу, що здійснювалася спільними силами іхетуанів та частини урядових військ. Разом із тим, Цисі прагнула залишити собі шляху можливого порозуміння з іноземними урядами. У погромах та вбивствах було звинувачено лише самих повсталих, а обложені іноземці регулярно забезпечувалися продовольством. Навчений за західними зразками корпус Юань Шикая було перекинуто до Пекіна для припинення погромів та захисту посольського кварталу. Всередині оточення імператриці також не було єдності у питанні ставлення до іхетуанів та можливої війни з західними державами. Угрупування князя Дуаня, яке підтримувала сама Цисі та значна частина маньчжурської знаті й військових, виступило за використання повсталих у

боротьбі з іноземцями. Набагато менш впливова група урядовців та імператорського оточення, що прагнули порозуміння з західними державами не змогла вплинути на Цисі, і 21 червня 1900 р. було офіційно оголошено про початок війни. Водночас підрозділи «Іхетуань» отримували офіційне визнання та включалися до імперської армії. Їм було надано певну частину озброєння, в основному, застарілого, та надано статут, що мав обмежити насильство щодо китайського населення.

Слід зазначити, що частина губернаторів провінцій відмовилася підтримати уряд у боротьбі проти іноземців. Насамперед, це стосувалося південно-східної частини Китаю, що активно включилася у процеси модернізації, і де вплив західних держав був значнішим. Так, було розроблено «Правила спільної оборони південно-західних провінцій», які мали гарантувати спокій та недоторканість приватної власності як китайського населення, так і іноземців.

Дії китайського уряду з легітимізації руху іхетуанів дозволили західним державам діяти більш агресивно. Вже в червні – липні 1900 р. російські війська зайняли практично територію північної Маньчжурії. Поблизу фортеці Дагу було сконцентровано від 20000 до 40000 іноземних військових, які на початку липня 1900 р. вирушили до міста Тяньцзінь, яке було узято штурмом. 4 серпня 1900 р. об'єднаний експедиційний корпус у складі 8000 – 10000 японців, 4000 – 5000 росіян, 3000 сипаїв зі складу британської армії, 2500 американців та символічних контингентів французьких, австро-угорських та німецьких військ почали просування до Пекіна. Опір їм мала здійснювати китайська армія, що налічувала понад 60000 осіб. Попри жорсткий опір, окупаційні війська просувалися до столиці, яка була захоплена 14 серпня 1900 р. Імператорська сім'я, представники аристократії, урядовці залишили місто, де почалися масові грабунки. Одночасно з цим російські війська почали просуватися на південь від Амуру, захопивши основні міста регіону.

Втікши до провінції Шеньсі, імператриця Цисі вирішила в черговий раз змінити союзників. Зокрема, іхетуані знов були піддані репресіям. Водночас прибічники

миру з Заходом князь Цін та Лі Хунчжан отримали наказ почати переговори про перемир'я. При цьому позиції переможців різнилися між собою.

Російська імперія, отримавши Маньчжурію, прагнула закріпити своє панування над нею, тому не була зацікавлена у продовженні активних воєнних дій. Вже у вересні 1900 р. її війська залишили район Пекіна та відступили на північ. Водночас було здійснено кроки до відновлення союзних відносин з імперією Цін, в якій бачили можливого союзника у війні з Японією чи третіми державами. Разом із тим, політичні вимоги до Китаю полягали у фактичній відмові його уряду від контролю над Маньчжурією, виплаті фінансової компенсації за пошкодження КСЗ тощо. Не було єдності щодо майбутньої ролі Росії в регіоні й серед її вищого керівництва. Так, військові, зокрема, воєнний міністр О. Куропаткін виступали за традиційні мілітарно-адміністративні методи контролю. У свою чергу, С. Вітте, який на той час обіймав посаду міністра фінансів Російської імперії пропонував більш сучасні методи досягнення контролю над Північним Китаєм та Маньчжурією, зокрема, а також Кореєю, що мали полягати у демографічній та економічній експансії, подальшому будівництві залізниць та створенні спільних з китайцями підприємств. Кінець кінцем саме варіант Вітте був прийнятий як базовий для початку переговорів з китайським урядом.

Велика Британія та Франція не зазнали значних втрат під час іхетуанського повстання, оскільки їх зони впливу знаходилися у центральній та південній частині Китаю, однак водночас вони були зацікавлені у посиленні контролю над цінським урядом. До того ж британці прагнули не допустити монопольного панування росіян у Маньчжурії. Інтереси США полягали, насамперед, у посиленні свого економічного впливу шляхом подальшого впровадження «Доктрини відкритих дверей». Водночас, американський уряд, як і британський був зацікавлений у зменшенні російського впливу у Північному Китаї, що зумовило їхні спільні дії з даного питання.

Набагато жорсткішими були позиції Японії та Німеччини, оскільки повстання іхетуанів відбувалося саме в

їхніх зонах впливу. Та й саме воно багато у чому було викликане репресивним ставленням до місцевого населення з боку японських та німецьких військових та колоніальної адміністрації. Японський уряд як і інші прагнув обмежити вплив Росії у Маньчжурії та Кореї, не допустити створення там потужних військово-морських баз останньої. Крім того, він був зацікавлений в отриманні нових привілеїв від уряду Цін, що мали поширитися на нові території Східного Китаю. Германський військовий контингент не встиг прибути до Китаю на час найбільшого загострення воєнних дій, висадившись у Тяньцзіні лише 27 вересня 1900 р. Однак саме його командувач А. фон Вальдерзее очолив всі окупаційні війська, а згодом «уславився» десятками каральних експедицій проти місцевого населення. До речі, саме цього вимагав від німецьких військових кайзер Німеччини Вільгельм II (1888 – 1918 рр.) у своїй промові, в якій порівняв їх з гунами Аттіли. Виконуючи «настанову» імператора, німецькі війська здійснили масштабне пограбування Китаю, вивозячи у якості контрибуції безцінні шедеври мистецтва, коштовності тощо. Германська делегація наполягала на суворих санкціях проти цінського режиму, наштовхуючись при цьому на опір Росії та США.

Переговори між китайським урядом та західними державами тривали близько року. 4 жовтня 1900 р. французька делегація запропонувала виробити єдину позицію щодо вимог до Китаю, яка мала включати: заборону на ввезення зброї до країни, покарання всіх винних у вбивствах іноземців, виплату матеріальної компенсації, запровадження постійної іноземної охорони посольського кварталу, руйнування укріплень фортеці Дагу, окупацію стратегічно важливих фортів на шляху до Пекіна, які мали забезпечити вільне перекидання військових підрозділів до столиці. Обговорення умов спільної ноти продовжувалося до середини грудня 1900 р., і лише наприкінці місяця її було передано китайському уряду. 28 грудня 1900 р. Цзісі погодилася на виконання умов західних держав, що було підкріплено відповідною грамотою імператора. Подальше детальне обговорення тривало ще понад півроку і супроводжувалося остаточним

розгромом залишків іхетуанів, репресіями проти маньчжурських та китайських урядовців, що найбільш активно боролися проти іноземної окупації. З них князь Дуань був відправлений у заслання до Сіньцзяну. Частина чиновників була страчена або засуджена до ув'язнення. Цисі була змушена усунути від престолу можливого спадкоємця – Пуцзюня, сина князя Дуаня.

7 вересня 1901 р. було підписано «Кінцевий протокол» («Боксерський протокол»), що визначав зобов'язання імперії Цін перед західними державами. Зокрема, Китай мав виплатити 450 млн. лян впродовж 39 років із врахуванням 4 % річних, що вкупі мало становити близько 1 млрд. лян. На два роки накладалася заборона на купівлю зброї, боєприпасів та матеріалів військового призначення китайським урядом з правом подальшої пролонгації, укріплення фортеці Дагу та на шляху Пекін – Тяньцзінь мали бути ліквідовані. На території країни розміщувалися окупаційні війська, в самому Пекіні мали перебувати озброєні гарнізони іноземних держав. Повністю було заборонено будь-які прояви невдоволення відносно іноземців. Крім того, мала відбутися трансформація Цзунлі Яменя – Управління зовнішніми справами у Міністерство зовнішніх справ на західний манір. Таким чином, поразка повстання іхетуанів безпосередньо відбилася і на становищі всієї імперії, яка у черговий раз виявилася нездатною протистояти зовнішньому тиску. Суперечлива позиція імперського уряду, його прагнення використати повсталих для боротьби з іноземцями дозволили останнім примусити Китай до фактичної капітуляції. Ця поразка посилила антицінські та антизахідні настрої всередині китайського суспільства, призвела до радикалізації опозиційного руху, висунення вимог докорінної зміни чинного політичного ладу. Реформатори, що прагнули до еволюційної модернізації Китаю, навпаки, втратили підтримку серед місцевого населення, яке звинувачувало їх у посиленні іноземного впливу у країні.

Користуючись важким становищем Китаю, західні держави прагнули остаточно закріпити за собою раніше отримані зони впливу. Так, у січні 1901 р. російський уряд запропонував: заборонити надавати будь-які концесії

іншим державам у Маньчжурії, Монголії та Західному Китаї на користь товариства КСЗ, компенсацію збитків від дій іхетуанів, право на зміну представників органів влади Китаю тощо. Китайський уряд за підтримки західних держав відмовив в укладенні подібної угоди. Фактично, вже на початку березня 1901 р. Росія знов, як і в 1853 р., опинилася наодинці перед об'єднаною коаліцією провідних держав світу. Надалі це стало передумовою до укладення англійсько-японського союзу, спрямованого на стримування колоніальних амбіцій Росії на Далекому Сході.

3.5. Китай в міжнародних відносинах на початку XX ст.

На початку XX ст. імперія Цін перебувала у фазі гострої кризи, пов'язаної як із внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Потрясіння, що пережив Китай під час повстання іхетуанів, поєднувалося з трансформаційними політичними та соціально-економічними процесами, які змінювали країну, наближували її до Заходу. Попри значні людські втрати у другій половині XIX ст. чисельність населення Китаю зросла до 430 млн. осіб, що актуалізувало питання про продовольчу безпеку та розв'язання аграрного питання. Одночасно розвивалася сучасна промисловість, так, на початку XX ст. було побудовано понад 380 нових фабрик та заводів, значна частина з яких належала іноземцям. При цьому зберігалася інтенсивна експлуатація місцевого населення, соціальні права якого не враховувалися під час найму. Національна буржуазія залишалася слабкою і часто готовою на союз з іноземцями всупереч національним інтересам Китаю. Маньчжурська аристократія активно сприяла подальшому закабаленню підвладних територій, водночас вона була корумпована та розбещена століттями правління у Китаї.

Внаслідок поразки повстання іхетуанів та іноземної окупації престиж центральної влади різко впав, нездатність до модернізації викликала опір у суспільстві, збільшувала прагнення до регіонального сепаратизму. У південних та центральних провінціях активно діяли різноманітні революційні та національно-визвольні організації, що

ставили за мету скинення влади династії Цін та «іноземних дияволів». Серед них особливу роль відігравав Сінчжунхой («Товариство відновлення Китаю»), створене 1894 р. китайськими політичними емігрантами на чолі з Сунь Ятсеном. Організувавши низку невдалих повстань на півдні Китаю, революціонери перейшли до створення масової політичної партії, яка з'явилася у 1905 р. і отримала назву Тунменхой – «Китайський революційний об'єднаний союз». В основі ідеології нової політичної структури були покладені так звані «три народні принципи» – націоналізм, народовладдя, народний добробут. Тунменхой створив свої відділення у всіх провінціях Китаю, маючи соціальною базою селянство, дрібну буржуазію, чиновництво, військових тощо.

Провідні позиції у владі продовжував зберігати Юань Шикай. У 1901 р. він очолив Бейянську мілітаристську кліку, що спиралася на частини «нової армії», відданої Юань Шикаю. Попри складні відносини з імператрицею Цисі він зберігав контроль над армією та поліцією до самого падіння імперії Цін. На випадок збройного протистояння він міг розраховувати на 7-8 дивізій загальною чисельністю 10000 осіб. Водночас Юань Шикай не зумів поставити під контроль південну Наньянську армію, яка стала джерелом невдоволення та змов проти маньчжурів.

Під впливом революційних подій у Росії, збільшення кількості китайців, що отримали західну освіту, поширення ліберальної політичної ідеології на початку ХХ ст. активізувалися прихильники запровадження конституційного ладу у Китаї. Вони користувалися підтримкою західних держав і під спільним тиском маньчжурська адміністрація була змушена здійснити певні кроки, спрямовані на ухвалення першої Конституції. Так, у 1908 р. було оприлюднено проект майбутніх конституційних законів. Однак, уряд розраховував на невеликі косметичні зміни у політичному устрої Китаї, що не могло задовольнити суспільство. Більш того, серед аристократії військових та чиновників залишалося багато противників будь-яких модернізаційних процесів в імперії.

Внутрішні проблеми Китаю поглиблювалися зовнішніми. Внаслідок іноземної окупації імперія мала виплатити величезну контрибуцію, було знищено частину захисних укріплень, окремі провінції Китаю були фактично втрачені для центрального уряду. Більш того, між провідними світовими державами розгорнулася боротьба за контроль над Китаєм, в якій останній виступав лише як об'єкт міжнародної політики. Основна боротьба розгорнулася за Маньчжурію та Північний Китай, в якій Російська імперія протистояла цілій коаліції держав, провідну роль в якій відігравали Японія та Велика Британія.

Після відмови цінського уряду укласти договір про особливу роль Росії у Маньчжурії уряд останньої пішов на певні поступки, намагаючись не допустити міжнародної ізоляції. Так, було скасовано пропозиції, які могли зашкодити інтересам третіх держав у Маньчжурії. Однак, навіть така поміркована позиція Росії була відкинута. До того ж 7 листопада 1901 р. помер Лі Хунчжан, який прагнув врівноважити вплив Великої Британії, Франції та Японії посиленням позицій Російської імперії. Таким чином, становище Росії у Маньчжурії залишалося хитким, до того ж 30 січня 1902 р. відбулося підписання японсько-британського союзного договору, який мав виразний антиросійський характер. Переговори між цими двома державами відбувалися ще у 1901 р. і були покликані забезпечити обом країнам підтримку в їхніх планах щодо переділу сфер впливу. Спроби британського уряду зблизитися з Німеччиною не мали успіху, як і подібні спроби Японії знайти порозуміння у відносинах з Росією. Умови союзного договору передбачали визнання незалежності Китаю та Кореї, однак зазначали особливі інтереси Великої Британії та Японії у цих країнах. передбачалася можливість безпосереднього воєнного втручання підписантів у випадку «безладів», що загрожували б громадянам обох союзних країн. Стаття 2 договору засвідчувала строгий нейтралітет країн-підписантів в умовах воєнних дій проти третьої сторони і союз проти будь-яких ворожих коаліцій. Підтверджувалася

відмова під підписання сепаратних угод з третіми країнами, що могли б зашкодити союзникам.

Відповіддю на укладення японсько-британського союзного договору стало підписання російсько-французької декларації 3 березня 1902 р., в якій заявлялося про право обох урядів на захист власних інтересів у випадку ворожих дій інших держав або безладів у Китаї. Крім того, підписання японсько-британського договору нарешті підштовхнуло китайський уряд до укладення відповідної конвенції з Росією. 26 березня 1902 р. у Пекіні дипломати узгодили та підписали документ, який мав повернути урядовий та адміністративний контроль над Маньчжурією імперії Цін. Саме ці умови були викладені у першій статті договору. Крім того, китайський уряд брав на себе зобов'язання захищати КСЗ та російських підданих у Маньчжурії. Водночас Росія мала протягом шести місяців звільнити від своїх військ південно-західну частину Мукдена, у наступні півроку залишити іншу частину провінції, а ще через шість місяців зробити те саме щодо Хейлунцзяну. Стаття 3 передбачала узгодження з російським урядом кількості та місць розміщення китайської армії у Маньчжурії, завданням якої було не допускати нападів місцевих банд на сусідні території. Росія також зобов'язувалася повернути Китаю залізницю Шаньхайгуань – Інкоу – Сіньмін'тін, але при цьому Цінська імперія мала не допускати інші держав до охорони або експлуатації цієї транспортної артерії. Слід зазначити, що російський уряд не виконав вже другий етап відводу військ, вимагаючи від Китаю заборонити будь-яку економічну діяльність третіх держав у Маньчжурії.

Підписання цього договору не вирішило суперечностей у відносинах Росії та Японії й лише підштовхувало до збройного зіткнення. До того ж у 1902 – 1904 рр. у Маньчжурії посилювалася економічна присутність Великої Британії та США, які вимагали від китайського уряду запровадження принципу «відкритих дверей» щодо цього регіону. За їхньої підтримки японський уряд тиснув на Російську імперію у корейському та маньчжурському питаннях. Так, у проекті договору, наданому російському уряду 12 серпня 1903 р., японці вимагали визнання своїх

інтересів у Кореї та погоджувалися поважати так звані «спеціальні залізнично-будівельні» інтереси офіційної Москви у Маньчжурії. Водночас Японія залишала за собою право на будівництво залізниці з Кореї до Маньчжурії, тим самим позбавляючи Росії транспортної монополії в регіоні. В цих умовах уряд останньої вирішив відокремити питання Кореї та Маньчжурії. Так, він був готовий визнати з певними обмеженнями особливу роль Японії у Кореї, однак повністю відкидав претензії офіційного Токіо на китайську провінцію. Ці пропозиції були неприйнятні для японського уряду, який визначився з необхідністю

Невиконання умов конвенції від 26 березня 1902 р. з боку обох сторін перетворилося на вагомий елемент російської зовнішньої політики Росії на Далекому Сході. Так, задля виконання Російською імперією умов договору з Китаєм було висунуто додаткові вимоги щодо надання гарантій у питаннях ненадання третім державам територій у Маньчжурії, захисту інтересів КСЗ, збереження російських військ в районах річок Амур та Сунгарі, а також дороги Ціцікар – Благовещенськ. Під тиском західних держав китайський уряд відмовився від виконання цих умов, вимагаючи дотримуватися пунктів конвенції.

Російсько-японська війна, що тривала у 1904 – 1905 рр., напряду вплинула на внутрішньополітичне та міжнародне становище Китайської імперії. Воєнні дії відбувалися безпосередньо на території Маньчжурії, завдаючи значних людських та матеріальних втрат. Не беручи безпосередньої участі у війні, китайська армія тим не менш готувалася до можливих зіткнень з росіянами. Юань Шикай, у свою чергу, займав позицію сприятливого нейтралітету щодо Японії, намагаючись зберегти Маньчжурії під цінським контролем. Війна завершилася поразкою Російської імперії, однак і Японія була виснажена. 23 серпня 1905 р. в американському місті Портсмут було підписано мирний договір, за умовами якого було скасовано дію союзного договору між Росією та Китаєм від 22 травня 1896 р. та Пекінської конвенції від 15 березня 1898 р. щодо оренди Ляодунського півострову. Обидві сторони зобов'язувалися звільнити від своїх військ територію Маньчжурії за виключенням Ляодуну і

повернути регіон під владу китайського уряду. Росія мала відмовитися від будь-яких земельних, концесійних та інших переваг у Маньчжурії й не здійснювати перепон в економічному проникненні третіх держав. Російський уряд уступав Японії оренду на Ляодунський півострів з портами Далянь (Дальній) та Люйшунь (Порт-Артур), а також частину залізниці від Люйшуна до Куаньченцзи. При цьому обидві країни-підписанти зобов'язувалися використовувати залізниці у Маньчжурії лише в економічних цілях, за виключенням Ляодуна.

Мирні переговори у Портсмуті супроводжувалися активними дипломатичними діями західних держав. Так, 27 липня 1905 р. було досягнуто домовленості між США та Японією, відомої як «угода Кацура-Тафта». Вона передбачала розподіл сфер впливу між цими двома державами за рахунок Кореї та Філіппін. Не торкаючись напряду Китаю вона легалізувала новий порядок міжнародних відносин на Далекому Сході, в якому Китаю відводилася лише роль спостерігача. 12 серпня 1905 р. у Лондоні відбулося підписання оновленого британсько-японського союзного договору. Зокрема, у ньому прописувалося прагнення обох держав до підтримання незалежності й цілісності Китайської імперії, забезпечення у ній принципу рівних можливостей для промисловості та торгівлі для іноземців. Як і у попередньому випадку Китай за умовами цього договору сприймався лише як територія поширення економічних інтересів провідних держав світу.

Під час російсько-японських переговорів проявилися суперечності у відносинах між США та Японією. Так, американський президент Т. Рузвельт пропонував японському уряду погодитися на повернення Китаю контролю над Маньчжурією на засадах спільного міжнародного керівництва. Крім того, його план передбачав викуп всіх залізниць в Маньчжурії та передачу їх у транснаціональну концесію. Відчуваючи потребу в американській підтримці, японські дипломати були змушені підтримати тезу про принцип «відкритих дверей» в Маньчжурії, сподіваючись згодом забезпечити собі монопольний контроль над регіоном. Крім того, американський уряд відмовився підтримати Японію у

питанні сплати Росією воєнної контрибуції та компенсації за Північний Сахалін. Під тиском Т. Рузвельта японці були змушені відмовитися від матеріальних претензій. Після ж російсько-японської війни ці суперечності лише загострилися. Так, імперський уряд поступово обмежував свободу торгівлі у контрольованих нею областях Китаю, надаючи своїм підданам податкові привілеї. Не було досягнуто й домовленості про продаж залізниць у Маньчжурії, і подальші кроки США з економічного проникнення у Маньчжурію напштовхувалися на спільний опір Росії та Японії. Розуміння невідповідності розгортання нової, тепер вже американсько-японської, війни привело обидві країни до підписання низки нових угод. Так, у 1907 – 1908 рр. було погоджено обмеження японської еміграції до США, а також підтверджено прихильність до принципу «відкритих дверей» у Китаї. 30 листопада 1908 р. відбувся обмін нотами між держсекретарем США Е. Рутом та послом Японії К. Тахакіра, де було відбито відповідний підхід. Також заявлялося про готовність захищати незалежність та недоторканість Китаю. Слід зазначити, що й надалі США не полишали спроб посилення свого впливу у Маньчжурії. Так, 6 листопада 1909 р. було оприлюднено так званий «меморандум Нокса», названий на честь тодішнього держсекретаря США. у цьому документі містилися раніше оприлюднені пропозиції Т. Рузвельта щодо викупу та інтернаціоналізації залізниць, що були побудовані у Маньчжурії. На цей раз вони були доповнені пунктом про будівництво нової залізниці, яка б пройшла з півдня до півночі провінції. При цьому британський уряд спочатку схвально поставився до американського меморандуму, однак згодом під тиском японських дипломатів був змушений відмовитися від свого рішення. Японія та Росія у свою чергу, були налаштовані рішуче проти даного проекту, тому він так і не був реалізований.

У свою чергу, Франція, зацікавлена у підтримці Росії, Великої Британії та Японії, докладала всіх зусиль до стабілізації ситуації у Східній Азії. Так, 10 червня 1907 р. було підписано французько-японський договір, відомий як «угода Пішон-Куріно». В ній знову ж таки зазначалася повага до територіальної цілісності та незалежності Китаю,

принципів рівності прав у торгівлі, збереження миру та безпеки. Водночас сторони визнавали особливі інтереси одна одної в окремих провінціях імперії Цін, зокрема, Гуандуну, Гуансі, Юньнані для Франції, а також Фуцзяню та окупованих територій Маньчжурії й Монголії – для Японії. Однією з умов укладення цього договору стало надання французькими банками кредитів японському уряду та компаніям, що стало додатковою запорукою збереження союзних відносин двох держав.

Зростання міжнародної напруги в Європі на початку ХХ ст., прагнення провідних світових держав до колоніального переділу не могло не вплинути на ситуацію в Тихоокеанському регіоні. Утворення нового блоку – Антанти багато у чому залежало від позиції Росії, яка, поряд з іншими вимогами до союзників, зажадала вирішення суперечок з Японією як умови входження до союзу. Під тиском британського та французького урядів і в умовах загострення відносин з США прем'єр-міністр К. Сайондзі погодився на відновлення переговорів з Росією. 30 липня 1907 р. у Санкт-Петербурзі було підписано угоду між міністром закордонних справ Росії О. Ізвольським та І. Мотоно, яка складалася з двох частин. Перша передбачала зобов'язання поважати територіальну цілісність один одного, а також визнання незалежності та територіальної цілісності Китаю та принципи вільної торгівлі й промисловості для усіх націй. Друга, секретна, частина містила умови фактичного поділу Маньчжурії на зони впливу: північну та південну. Сторони погоджувалися не створювати свої концесії у чужих зонах. Росія визнавала «спеціальні інтереси» Японії у Кореї, а та, у свою чергу, брала на себе подібні зобов'язання щодо Зовнішньої Монголії. Тоді ж було підписано торговельну та риболовецьку угоди, які узгоджували позиції сторін та сприяли налагодженню політичних відносин.

Власні плани щодо Китаю та загалом міжнародної ситуації у Східній Азії мала і Німеччина. Так, германський уряд прагнув використати суперечності між Японією та США з тим, щоб союз з останніми. В цьому союзі мала брати участь і Китайська імперія, яка мала виступити проти Великої Британії, Франції, Росії та Японії під час майбутньої

війни. Однак американський уряд вважав за краще узгодити свої суперечності з Японською імперією, забезпечивши розподіл сфер впливу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Попри це до самого початку Першої світової війни німецькі дипломати шукали шляхи порозуміння з США та Цінською імперією у питанні формування блоку, спрямованого проти держав Антанти.

3.6. Китай в міжнародних відносинах під час Синьхайської революції (1911 – 1912 рр.) та Першої світової війни (1914 – 1918 рр.)

Останні роки існування імперії Цін позначилися наростанням опозиційних до неї настроїв серед широких верств населення Китаю. Смерть імператриці Цисі у 1908 р. лише підсилила їх, оскільки маньчжурська верхівка опинилася без лідера, імператору Пуї було лише два роки й за контроль над ним відбувалася гостра боротьба. Тим часом у китайському суспільстві сформувалося кілька основних таборів, які виступали за докорінні зміни в країні. До них можна віднести військових, зокрема, з «нової армії», ліберально-демократичну опозицію та радикальні республіканці, яких очолював Сунь Ятсен. Окреме місце займала провінційне чиновництво, яке поступово посилювало рівень своєї самостійності щодо центрального уряду. Воно активно зближалося з офіцерським корпусом «нової армії», шукаючи у ньому підтримку на випадок майбутніх потрясінь.

Діяльність опозиції змусила цінський уряд шукати шляхи порозуміння для попередження можливого заколоту. Так, у 1909 р. було проведено вибори до провінційних дорадчих комітетів, які мали стати прообразом представницьких органів влади. Водночас на 1916 р. було призначено скликання загальнокитайського парламенту, який мав узгодити текст конституції. Поступки уряду викликали новий сплеск опозиційної активності, центром якої і стали провінційні дорадчі комітети. Завдяки петиційним кампаніям від влади вдалося домогтися відкриття у 1910 р. у Пекіні дорадчої палати, що мала стати кроком до скликання парламенту, яке мала відбутися у 1913 р. Одночасні спроби маньчжурської верхівки зберегти

контроль над імперією шляхом реформування урядових установ лише викликали обурення серед китайського суспільства, яке схилилося до більш радикальних кроків.

У травні 1911 р. відбулася ще одна подія, що потрясла Китай. Під тиском західних держав маньчжурський уряд ухвалив рішення про націоналізацію акціонерної компанії з будівництва Хугуанських залізниць, які мали з'єднати провінції Сичуань, Хубей, Хунань та Гуандун. Її вкладниками були мільйони китайців переважно з середніх та нижчих верств суспільства. Іноземні банки отримали контроль над будівництвом та подальшим управлінням Хугуанськими залізницями, що додатково обурювало китайців. Відповіддю на дії уряду стало повстання у провінції Сичуань, яке відбувалося влітку – восени 1911 р. під гаслом незалежності від імперії Цін. Надзвичайними зусиллями уряд зумів придушити цей виступ, однак це стало останнім успіхом маньчжурів. Вже 10 жовтня 1911 р. повстав гарнізон міста Учан у провінції Хубей, що стало початком Синьхайської революції, яка тривала до 12 лютого 1912 р. Внаслідок її було повалено Цінську імперію і проголошено Китайську Республіку. 15 лютого 1912 р. тимчасовим президентом республіки було обрано Юань Шикая. Таким чином, командувач «нової армії» і видатний чиновник імперської епохи зумів захопити владу, відсторонивши Сунь Ятсена.

Революційні події у Китаї викликали значне занепокоєння серед урядовців провідних держав світу, зацікавлених у збереженні дії договорів, укладених з імперією Цін. Водночас необхідно зазначити, що серед них не було єдності у ставленні до китайської революції. Так, японський та, певною мірою, російський уряди спочатку робили ставку на збереження послабленого цінського режиму, який не заважав би їм посилювати свою присутність у північних провінціях Китаю. Разом із тим, Російська імперія виступала проти безпосереднього іноземного вторгнення, оскільки це могло б призвести до змін у розкладі сил та переділу сфер впливу у колишній імперії. Водночас США, Франція та Велика Британія обрали менш консервативний курс, сподіваючись знайти у Китаї політичну фігуру, яка б могла забезпечити збереження дії

нерівноправних договорів, укладених раніше. Крім того, уряди західних держав знаходилися під тиском суспільства, яке з симпатією спостерігало за знищенням імперії Цін. До того ж, основні бізнес-інтереси західних компаній були зосереджені у Центральному та Південному Китаї, де зосередилися найбільш радикальні прибічники революції і тому будь-яка різка реакція на події у Китаї з боку «іноземних дияволів» могла призвести до початку нової хвилі погромів та пограбувань.

У свою чергу, провідні представники революційного табору також не були зацікавлені у розриві відносин з іноземними державами. Так, Сунь Ятсен заявляв про визнання всіх укладених договорів, запропонував посилити охорону іноземних концесій. Розуміючи слабкість Китаю щодо провідних держав світу, він намагався знайти підтримку серед них, насамперед, Великої Британії. Однак його радикальний республіканізм, впливовість серед оточення Сунь Ятсена прибічників скинення іноземного панування у Китаї змусили західних політиків іншу, компромісну фігуру, яка б об'єднала суспільство та забезпечила стабільність в країну. Таким мав стати колишній імперський чиновник та впливовий воєначальник Юань Шикай.

Представники США, Великої Британії та Франції відіграли вагомий роль у приході Юань Шикая до влади. Вже 23 листопада 1911 р. відбулося зібрання іноземного дипломатичного корпусу у Китаї, на якому прозвучала теза про необхідність надання майбутньому прем'єр-міністру гарантій безпеки та повноти влади. Крім того, іноземні держави надавали військову допомогу урядовим військам, що вели війну проти південних революційних військ, брали участь у придушенні народних повстань на півночі Китаю. Крім того, було здійснено прямий тиск на республіканські кола у Південному Китаї з метою припинення громадянської війни. Так, 20 грудня 1911 р. західні дипломати звернулися до обох сторін конфлікту з нотами, в яких заявлялося про необхідність припинення конфлікту, виходячи з інтересів іноземців в Китаї. При цьому посли відмовлялися визнавати повноваження Нанкінського республіканського уряду, надаючи перевагу Пекінському

під головуванням Юань Шикая. Після обрання останнього тимчасовим президентом Китайської Республіки останній отримав багатомільйонний кредит, що мав стабілізувати ситуацію в країні та забезпечити йому підтримку з боку армії та чиновництва.

Разом із тим, Японія та Росія зберігали обережну позицію щодо Юань Шикая, справедливо розглядаючи його як креатуру США та Великої Британії. Не бажаючи відкритого протистояння, вони все ж таки висували низку вимог, що мали забезпечити інтереси російського та японського урядів у Маньчжурії та Монголії. Так зокрема, обидві країни виступали проти поширення діяльності міжнародного банківського консорціуму, який мав надати великий стабілізаційний кредит китайському уряду, на півночі країни. 15 травня 1912 р. у Лондоні відбулося засідання представників провідних банків західних держав, де були вироблені умови надання позики. Вони передбачали передачу під контроль консорціуму процесу збирання податку на соль, відмову від переговорів китайського уряду з іншими потенційними кредиторами в обмін на 25 млн. фунтів стерлінгів. Кабальний договір викликав широкомасштабні протести по всьому Китаю. Фактичну координацію цих виступів взяв на себе Сунь Ятсен та його соратники. Прагнучи не допустити національного приниження, китайці масово збирали кошти на внутрішню позику, переводячи зарплатню та віддаючи коштовності. Проти умов надання позики виступив китайський парламент, на той час ще неконтрольований Юань Шикаєм. Цікаво також, що напередодні підписання угоди про міжнародну позику США покинули його. Як вважається, причиною стала участь в банківському об'єднанні Росії та Японії, а також виключення Маньчжурії та Монголії з зони відповідальності консорціуму.

26 квітня 1913 р. уряд Юань Шикая підписав договір про надання міжнародної позики у розмірі 25 млн. фунтів стерлінгів під 5 % річних. Реально з них Китаю було передано лише трохи понад 8,2 млн. фунтів стерлінгів, тобто 33 % від загальної суми. Інші ж були утримані державами-кредиторами під приводом виплати

компенсацій іноземним громадянам через події Синьхайської революції.

Навіть попри відмову від участі у консорціумі уряд США продовжували підтримувати Юань Шикая як політичного лідера Китаю. 2 травня 1913 р. було визнано Китайську Республіку, що призвело до чергового погіршення у відносинах з Японією, яка сподівалася, якщо не відновити імперію Цін, то хоча б відторгнути північно-східні території сусідньої країни. Згодом, восени 1913 р. відбулося офіційне визнання Китайської Республіки з боку Великої Британії, Франції, Росії, Японії та Німеччини. Багато у чому, це сталося завдяки укладеній угоді про позику та збереження привілеїв іноземців у Китаї.

Революційні потрясіння стали приводом до подальшого відторгнення від Китаю віддалених провінцій. Так, у другій половині 1912 р. британські війська увійшли до Тибету, встановивши над ним фактичний контроль, створивши маріонетковий уряд зі своїх прихильників. У жовтні 1913 р. в індійському містечку Сімла відбулася міжнародна конференція представників Великої Британії, Тибету та Китайської Республіки. Делегація останньої запропонувала надати Тибету автономію в рамках республіки, однак під тиском британців була змушена погодитися на незалежність регіону. Слід зазначити, що китайський уряд не визнав даного рішення, однак реальної ситуації це не змінило. Подібними методами діяла і Російська імперія, яка посилювала свій вплив у Зовнішній Монголії. Спираючись на підтримку російського уряду, монгольські світські та церковні князі почали підготовку до проголошення незалежності, яке відбулося 1 грудня 1911 р. На території країни було розміщено російські військові підрозділи, які мали забезпечити передачу влади. Республіканський уряд Юань Шикая, як і у випадку з Тибетом, відмовився визнати незалежність Зовнішньої Монголії, запропонувавши замість цього надати автономію. Як і у попередньому випадку, якихось практичних наслідків цей протест не мав. Вже 3 листопада 1912 р. монгольський та російський уряди уклали договір, який гарантував підтримку Богдо-гегена VIII (1911 – 1921 рр.). Російські підприємці, у свою чергу, отримали право на безмитну

торгівлю, екстериторіальність тощо. Демонстративна підготовка республіканської армії до вторгнення у Зовнішню Монголію успіху не мала і 5 листопада 1913 р. було підписано російсько-китайську декларацію, в якій зазначалося право монголів на широку автономію, яка мала стати кроком до подальшої незалежності. У свою чергу, відповідно до російсько-японського протоколу від 8 липня 1912 р. Внутрішня Монголія переходила до сфери впливу офіційного Токіо. Таким чином, почався процес відторгнення національних провінцій Китаю, їхнього переходу під зовнішній контроль.

Перемога революційних сил та ліквідація цінського режиму не призвели до стабілізації політичного та соціально-економічного становища у Китаї. Новий конфлікт розгорнувся вже між Юань Шикаєм та політичною партією «Гоміндан» (Національна партія) на чолі з Сунь Ятсеном. Невирішені суперечності, що склалися під час революції, різне бачення майбутнього країни та боротьба за владу стали основними причинами цього. Одночасно з цим, посилювалися сепаратистські настрої серед окремих губернаторів у Південному Китаї. Користуючись політичною нестабільністю, вони фактично проводили самостійну політику, спираючись зокрема і на зовнішню політику. До того ж в цих умовах збільшувалася роль військових, які контролювали значні сили, які могли бути використані під час боротьби за владу.

У лютому – березні 1913 р. відбулися вибори до китайського парламенту, на яких переміг Гоміндан. Практично одразу ж між президентом та законодавчим зібранням розгорнулася боротьба, яка перейшла у фазу гострого зіткнення після вбивства одного з лідерів Гоміндану Сун Цзяоженя (1882 – 1913 рр.). Черговим приводом до протистояння стала кампанія навколо утвердження позики, наданої міжнародним консорціумом. Так, парламент відмовився ратифікувати договір, що змусило Юань Шикая самостійно його затвердити.

Суперчки між Півднем та Північчю країни призвели до зростання популярності ідеї розділу країни. Лідери Гоміндану сподівалися вторити у південних провінціях нову державу, яка б спиралася на ліві ідеї та національну

буржуазію. У свою чергу, Юань Шикай, прагнучи зберегти єдність Китаю та контроль над Півднем, готувався до громадянської війни, яка б дозволила розв'язати проблему сепаратизму.

На початку літа 1913 р. Юань Шикай за допомоги західних держав зумів сформувати потужне військове угруповання та змусити гомінданівців першими почати воєнні дії, що отримали назву «Друга революція» (липень – вересень 1913 р.). Нездатність південних провінцій ефективно протистояти армії Юань Шикая обумовили поразку лівих республіканців. Більш того, всередині Гоміндану відбувся розкол, більшість з верхівки якого зберегли вірність союзу з Юань Шикаєм. Більш того, китайське суспільство переважно також негативно поставилося до спроби проголошення незалежності південних провінцій, розцінивши його як прояв сепаратизму. У свою чергу, відчувши упевненість у своїх силах, Юань Шикай перейшов до репресій щодо республіканців. 4 листопада 1913 р. вийшов указ про заборону Гоміндану та розпуск парламенту. Крім того, був розроблений новий проект Конституції, що передбачав трансформації парламентської республіки у президентську.

В умовах революційних потрясінь та погіршення соціально-економічної ситуації у Китаї почали посилюватися монархічні настрої, спрямовані на повернення до класичних традицій політичного устрою, так званого «золотого часу» імперії. Цим вирішив скористатися Юань Шикай, спробувавши відновити імператорське правління та утворити власну династію. 11 грудня 1915 р. його було обрано імператором, однак вже незабаром по всій країні розгорнувся широкомасштабний антимонархічний рух, відомий як «Третя революція» або «Рух на захист республіки» (1915 – 1916 рр.). Першою повстала провінція Юньнань на півдні, за якою у війну вступили й інші регіони. Практично всі політичні партії та військові угруповання відвернулися від Юань Шикая, і 22 березня 1916 р. він був змушений зректися престолу. Слід зазначити, що ідея відновлення монархії не знайшла підтримки й серед більшості іноземних урядів, які відмовилися підтримати новий режим. Більш того, Японія планувала надати

підтримку республіканським військам, хоча і не здійснила цього. Опинившись в ізоляції, Юань Шикай невдовзі помер, залишивши країну у стані політичної та економічної кризи, зростання сепаратизму та посилення впливу мілітаристських угруповань як на півночі, так і на півдні країни. Провідну роль серед них відігравали Аньхойська та Чжилійська кліки. Вже у 1916 р. почався так званий період «цзюнь-фа» – панування мілітаристів на чолі з військовими губернаторами – дудзюнями. У 1917 р. почав формуватися новий центр влади у Китаї з центром у Гуанчжоу. Формальним його лідером став Сунь Ятсен, однак реальна влада належала військовим губернаторам Південного Китаю. Вже у травні 1918 р. під тиском військових Сунь Ятсен був змушений подати у відставку, а країна на тривалий час опинилася у стані фактичного розпаду.

Політичні процеси, що потрясли Китай після Синхайської революції, супроводжувалися титанічними змінами в міжнародних відносинах, пов'язаними з початком Першої світової війни. Послаблений внаслідок внутрішнього протистояння, Китай не міг виступати активним учасником цієї війни, прагнучи зберегти нейтралітет щодо основних учасників. На жаль, виступаючи лише об'єктом міжнародних відносин, він фактично опинився у безвихідному становищі, знаходячись під тиском провідних держав світу. Ще на початку серпня 1914 р. республіканський уряд оголосив про нейтралітет та звернувся з пропозицією до ворогуючих держав обмежити воєнні дії у Тихоокеанському регіоні й не допускати їх на території Китаю. Цей заклик залишився без відповіді, оскільки вже 15 серпня 1914 р. Японія оголосила ультиматум Німеччині, в якому, зокрема, вимагала вивести з китайських вод військовий флот та передати територію Цзяочжоу під контроль імператорської армії. Таким чином, попри небажання Китаю його втягували у війну.

2 вересня 1914 р. японські війська у кількості 30000 осіб висадилися у провінції Шаньдун. Їм протистояли 3500 німців, зосереджених у фортеці Циндао. Такими чином, на території Китаю почалися воєнні дії. Спроби китайського уряду звернутися за допомогою до США успіхом не

увінчалися. Наприкінці вересня 1914 р. японці встановили контроль над Шаньдунською залізницею, яка належала німецько-китайському консорціуму. Вимоги китайського уряду щодо забезпечення нейтралітету залізниці знову були проігноровані. 7 листопада 1914 р. Циндао капітулював, а 19 листопада вся територія Цзяочжоу перейшла під контроль японської армії. Це викликало зростання антияпонських настроїв у китайському суспільстві, чим вирішив скористатися Юань Шикай. На початку січня 1915 р. він висунув вимогу про вивід японських військ з території Шаньдуну, у відповідь на що японський посол у Китаї Е. Хіокі пред'явив ультиматум, відомий як «21 вимога». Він був поділений на 5 груп, перша з яких передбачала згоду Китаю на будь-які домовленості між Японією та Німеччиною, які будуть досягнуті пізніше. Крім того, передбачалася заборона на передачу в оренду території Шаньдунського півострову третім державам. Друга група стосувалася Внутрішньої Монголії та Південної Маньчжурії, зокрема, питань контролю над портами Далянь (Дальній) та Люйшунь (Порт-Артур), місцевими залізницями тощо, розробки корисних копалин та податкових привілеїв. Третя група вимог була пов'язана з передачею Японії Ханьєпінського металургійного комбінату, що був головною базою китайської важкої промисловості. Наступні вимоги мали не допустити передачею Китаєм в оренду будь-яких територій та гаваней третім державам. Також китайському уряду було запропоновано допустити японських радників до всіх владних структур республіки, закупати як мінімум половину зброї, надати дозвіл на побудову нової залізниці у басейні річки Янцзи тощо.

Навколо «21 вимоги» розгорнулася гостра дипломатична боротьба. Не бажаючи загострювати відносини з Японією в умовах Першої світової війни, західні держави тим не менш прагнули стримати її, щоб не допустити різкого зростання впливу останньої у Китаї. Так, американський та британський уряди висловили претензії щодо спроб імператорського уряду монополізувати контроль над Центральним та Південним Китаєм, не заперечуючи проти особливого статусу Японії у Внутрішній

Монголії та Маньчжурії. Російська імперія, у свою чергу, намагалася не допустити різких кроків щодо офіційного Токіо, водночас прагнучи захистити свої інтереси у Маньчжурії та продовжити військово-технічне співробітництво. Внаслідок взаємних поступок список вимог було переглянуто, зокрема, у питанні побудови залізниці у долині річки Янцзи та статусу Японії щодо Внутрішньої Монголії. 7 травня 1915 р. японський посол висунув новий ультиматум, який передбачав відмову від п'ятої групи вимог. Юань Шикай був змушений піти на згоду і 25 травня 1915 р. було підписано остаточний текст угоди. Ця подія призвела до різкого зростання антиурядових та антияпонських настроїв у Китаї, ставши однією з причин подальшої втрати влади Юань Шикаєм.

Впродовж періоду Першої світової війни продовжувалася боротьба за втягнення Китаю, безпосередньо, у воєнні дії. Тривалий час китайському уряду вдавалося уникати цього, однак ситуація змінилася після вступу США у війну проти Німеччини та зміни позиції Японії у цьому питанні. Сталося це завдяки укладенню Японією договорів з Великою Британією та Францією щодо визнання за нею прав на німецькі концесії на Шаньдунському півострові. Таким чином, Японія також приєдналася до держав, що тиснули на Китай у питанні розриву відносин з державами Четверного союзу. 14 березня 1917 р. китайський уряд на чолі з Дуань Ціжуєм оголосив про розрив дипломатичних відносин з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Це призвело до загострення внутрішньополітичної ситуації у Китаї, південні провінції якого виступали проти участі країни у Першій світовій війні. Водночас почав оформлюватися південний центр впливу, де домінували гомінданівці. Під тиском держав Антанти 14 серпня 1917 р. Китай оголосив війну Німеччині та Австро-Угорщині, але при цьому фактичної участі у воєнних діях проти Четверного союзу республіканська армія не брала. Допомога, що надавалася західними державами, направлялася насамперед на боротьбу з гомінданівськими військами.

У свою чергу, на півночі посилила свій вплив Японія, яка контролювала місцеві мілітаристські кліки та

Пекінський уряд. В цих умовах офіційний Токіо був зацікавлений в укладенні угоди з США про визнання особливих інтересів Японії на півночі Китаю. Внаслідок тривалих переговорів 2 листопада 1917 р. у Вашингтоні був підписаний договір, відомий як «Угода Лансінга – Ісїї». За її умовами США визнавали особливі інтереси Японії у Китаї, а остання, відповідно, – політику «відкритих дверей».

Слід зазначити, що Перша світова війна об'єктивно сприяла розвитку китайської економіки, яка забезпечувала потреби держав, що воювали. Збільшився експорт, кількість підприємств за роки війни зросла у два с половиною рази, налічуючи у 1918 р. 1759 одиниць. Активно розвивалася харчова, будівельна промисловість. Негативним моментом стало масове вивезення місцевого населення за кордон у якості кулі. Таким чином, залишаючись під контролем західних держав, Китай тим не менш вберігся від втягнення до активної участі в воєнних дій. Разом із тим, внаслідок внутрішньополітичних потрясінь країна фактично припинила своє існування як єдиний організм, посилилися відцентрові тенденції, значно зросла роль військових угруповань, які фактично визначали державний курс.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте історичні передумови встановлення влади маньчжурів у Китаї.
2. Визначте причини самоізоляції Китаї у першій половині XIX ст.
3. Дослідіть причини та наслідки поразки імперії Цін в Опіумних війнах.
4. Визначте роль іноземних держав у подіях, пов'язаних з Синьхайською революцією.

Список рекомендованої літератури

1. Дацьишен В. Новая история Китая: Учебное пособие Благовещенск : Изд-во БПГУ, 2004. 346 с.
2. История Китая: древность, средневековье, новое время. А. Бокщанин, О. Непомнин, Т. Степугина ; Ин-т востоковедения РАН. М. : Вост. лит., 2010. 599 с. : ил.

3. *История Китая: Учебник / Под ред. А. Меликсетова. 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 736 с.*
4. *Нозиков Н. Японо-китайская война 1894 – 1895 гг. М. : Воениздат НКО СССР, 1939. 104 с. URL: http://militera.lib.ru/h/nozikov_n/index.html.*
5. *Ким Чжон Хон. Японо-китайская война 1894 – 1895 гг. и судьба Кореи. URL: <http://historystudies.org/2012/06/kim-chzhon-hon-yaropo-kitajskaya-vojna-1894-1895-gg-i-sudba-korei>.*
6. *Бутаков А., Тизенгаузен А. Опиумные войны. Обзор войн европейцев против Китая в 1840 – 1842, 1856 – 1858, 1859 и 1860 годах. М. : АСТ, 2002. 400 с.*
7. *Россаби М. Золотой век империи монголов. М., 2009. 480 с.*

ТЕМА 4.

КИТАЙ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918 – 1937 РР.)

4.1. Загальна характеристика ролі міжнародного становища Китаю у 1918 – 1937 рр.

Даний період у розвитку міжнародних відносин, маючи достатньо невеликі хронологічні рамки, характеризується високим ступенем динамізму розвитку подій та якісними змінами самої системи міжнародних відносин. Перша світова війна, поразка Німеччини та її союзників, революція в Росії, розпад чотирьох колоніальних імперій принципово змінили геополітичну ситуацію як у Європі та Азії, так і у світі в цілому. Почався процес, пов'язаний із формуванням нового світопорядку, мав бути адаптованим до нової ситуації. Країни-переможниці стали на шлях, в основі якого були лише власні національні інтереси, що полягали у переділі сфер впливу та територій, а також укріплення власних панівних позицій. Так народилася Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, яка мала глобальний характер і у своїй основі мала принцип не стільки європейської, скільки світової рівноваги. До групи великих держав, що поряд з Великою Британією та Францією брали на себе відповідальність за безпеку та функціонування системи міжнародних відносин, увійшли Японія та США. Це стало основним фактором, поряд зі зміною ролі Росії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), що порушив політичну рівновагу, яка склалася на початку ХХ ст. і призвела до подальшого загострення суперечностей між провідними державами світу.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин була створена без врахування національних інтересів цілої низки країн, що фактично опинилися за її межами. Серед них – СРСР, Німеччина та інші учасники Троїстого союзу, що створило потужний конфліктний потенціал всередині самої системи, що посилювався через ідеологічний та геополітичний розкол світу, пов'язаний із

приходом до влади більшовиків у Росії. Всі ці фактори сприяли початку нової страшної трагедії – Другої світової війни, наслідком якої стало формування нової геополітичної ситуації.

Для нього, як і усього світу, даний відрізок історії мав яскраво виражений драматичний й трагічний характер, поглиблений внутрішніми факторами, пов'язаними з новою революцією, а згодом широкомасштабною громадянською війною. Країна набагато раніше, ніж інші держави світу, зіткнулася з агресією Японії, вступивши у війну з нею у 1937 р. Роль Китаю в Азійсько-Тихоокеанській системі міжнародних відносин, що функціонувала на принципах, вироблених на Вашингтонській конференції, характеризувалася крайньою непослідовністю та суперечливістю. Вектори зовнішньої політики не маючи системності й чіткої направленості, постійно змінювалися та вирізнялися дихотомією. Визначальною рисою міжнародного становища Китаю стало те, що протягом періоду першої половини ХХ ст. він був об'єктом жорсткої боротьби за встановлення контролю над ним з боку цілої низки держав, у першу чергу, США, Японії, Великої Британії та СРСР. Вони активно втручалися у внутрішні справи Китаю, надаючи підтримку протилежним політичним силам під час громадянської війни. Одночасно Китай перетворився на територію, де відбувалося протистояння СРСР та західних держав.

У цьому контексті необхідно брати до уваги, що відносини між Китаєм та СРСР у даний період стали частиною ширшої моделі співіснування двох різносистемних держав в екстремальних умовах (1917 – 1937 рр.), яка характеризувала період революційних перетворень у Росії та Китаї та громадянських війн. Це був час, коли обидві держави здійснювали власне бачення свого розвитку, протидіючи активному втручання зовні. Саме тоді відносини двох країн вперше за всю історію розвивалися у тісній взаємодії з міжнародними відносинами у Східній Азії, вийшовши за рамки двосторонніх взаємин і перетворившись на елемент багатосторонньої дипломатії. Значний вплив на них

здійснила загальна криза міжнародних відносин, що передувала Другій світовій війні.

Двосторонні відносини з США являлись пріоритетом для офіційного уряду Китаю протягом всього даного періоду. Роблячи ставку на США, Китай у першу чергу розглядав їх як економічного донора, певного гаранта своєї безпеки та союзника у боротьбі з японським мілітаризмом і власним комуністичним рухом. США ж бачили в Китаю ринок збуту своїх товарів, природних та людських ресурсів. В перспективі він розглядався інструмент впливу на ситуацію у Східній Азії у контексті протидії посиленню Японії та СРСР.

Панівним фактором у зовнішній політиці Китаю була Японія – країна, яка після рішень Вашингтонської конференції вважала себе обмеженою у можливостях щодо свого впливу в Китаї. Вона стала на шлях прямої агресії проти Китаю з метою відновлення впливу, а згодом і повної колонізації цієї країни, що дозволило б створити плацдарм для подальшої експансії в Азії.

Таким чином, зовнішня політика Китаю у даний період визначалася як внутрішніми процесами, що відбувалися у країні, так і впливом зовнішніх факторів. Все це обумовлює необхідність виокремлення основних етапів у розвитку історичного процесу в Китаї, міжнародних відносинах в Азії та всередині Вашингтонської системи, кожний з яких містив нові якісні характеристики, що визначали роль країни та основні напрями її зовнішньої політики.

У період 1918 – 1937 рр. можна виокремити наступні етапи:

1918 – 1925 рр. – формування нового світопорядку, що виразився у Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин;

1925 – 1931 рр. – революційні перетворення у Китаї, спроби сформуванню нову зовнішню політику;

1931 – 1937 рр. – агресія Японії в Маньчжурії з подальшим створенням держави Маньчжоу-го, Південному та Центральному Китаї, погіршення внутрішньополітичної ситуації, пов'язаної з громадянською війною.

4.2. Китай у системі міжнародних відносин в 1918 – 1925 рр.

Перша світова війна, що завершилася перемогою Антанти, до складу якої входив Китай, докорінно змінила геополітичну ситуацію у Східній Азії. Було ліквідовано систему балансу сил, що склалася там на початку ХХ ст., тим самим відбувся переділ сфер та ступеня впливу провідних світових держав в регіоні. Наслідки Першої світової війни стали домінантним фактором, що визначав роль Китаю у міжнародній ситуації, що складалася у Східній Азії, та його зовнішню політику. Зокрема, змінилася роль великих держав, що раніше визначали характер міжнародних відносин.

Зокрема, Росія внаслідок революції, громадянської війни та прямої американсько-японської агресії практично не відігравала ніякої міжнародної ролі в регіоні. В умовах громадянської війни та складних відносин з Японією Радянська Росія в 1920 р. утворила тут буферну зону – маріонеткову Далекосхідну республіку (ДСР), до складу якої увійшли Забайкалля, Приамур'я та Примор'я. Попри явну несаможиттєвість США та Японія підтримали її створення, навіть не визнавши її дипломатичним шляхом, вони встановили с ДСР постійні неофіційні контакти. Згодом там було відкрито їхні місії. Японія розглядала ДСР як державу, що мала стати зоною її впливу. У контексті реалізації даної політики в 1920 р. японське командування уклало договір з владою ДСР про перемир'я та виведення окупаційних військ з її території. У підписаній угоді, зокрема, говорилося, що «буферна держава» мала підтримувати з Японією відносини самої тісної співпраці, зобов'язувалася не запроваджувати комуністичний режим та не допускати на свою територію частин Червоної армії. У свою чергу, Японія де-факто визнавала владу ДСР над зайнятими територіями, брала на себе зобов'язання припинити підтримку частин отамана Г. Семенова, який воював проти республіки. Деякий час японський уряд сподівався на встановлення свого контролю над ДСР, однак невдовзі стало зрозуміло, що вона повністю контролюється російським більшовицьким урядом. У 1921 р. японці припинили виведення своїх військ з Примор'я, скинули в

регіоні владу ДСР та створили замість неї прояпонський уряд, який тим не менш проіснував недовго. Цікаво, що США засудили даний крок Японії, оскільки розраховували на використання ДСР у боротьбі проти неї. В листопаді 1922 р. ДСР була ліквідована і як Далекосхідна область увійшла до складу РСФРР. Після свого утворення наприкінці 1922 р. СРСР різко активізував свою зовнішню політику у Східній Азії. Головним її об'єктом ставала Монголія, однак і Китай розглядався як пріоритет у міжнародній діяльності радянського уряду у Східній Азії.

Поразка Німеччини у Першій світовій війні та підписання нею Версальського мирного договору повністю нівелювали вплив цієї держави у Східній Азії. В цих умовах саме Японія перетворилася на лідера регіону, маючи потужний економічний та військовий потенціал, а також неприкриті колоніальні амбіції щодо Китаю, претендуючи на повний контроль над ним.

Ще у роки Першої світової війни Японія здійснила спробу встановлення своєї гегемонії у Китаї. Так, у 1915 р. офіційному Пекіну було пред'явлено ультиматум, відомий як «21 вимога». Відповідно до нього Китай мав визнати розширення сфери впливу Японії за рахунок зони контролю Німеччини та надати їй низку нових прав та привілеїв, зокрема, у питанні контролю над бюрократичним апаратом республіки. Велика Британія та Франція радили китайському уряду погодитися на вимоги Японії, що і було здійснено за винятком контролю над держапаратом. Більш того, у 1917 р. три могутні держави уклали секретну угоду, яка визнавала «особливі інтереси» Японії у Китаї. Вона мала отримати всі німецькі колонії та привілеї та продовжити окупацію Шаньдуну. У листопаді 1917 р. до цієї угоди приєдналися і США, підписавши «Угоду Лансінга – Ісії».

Разом із тим, американський уряд, висловлюючи побоювання щодо посилення впливу Японії у східній Азії, виступав, певною мірою, захисником інтересів Китаю. Зокрема, офіційний Вашингтон першим визнав республіканський уряд Китаю та встановив з ним дипломатичні відносини. У вересні 1914 р. між країнами було підписано рівноправний міжнародний договір.

Водночас, вважаючись нейтральною державою, США не були готові перешкоджати силовому тиску Японії у Китаї. Вступивши ж у 1917 р. у Першу світову війну, американський уряд переконав Китай здійснити те саме, що згодом, після закінчення воєнних дій, винести питання відносин з Японією на розгляд міжнародної мирної конференції.

Вступивши у війну, США відіграли важливу роль у перемозі над Німеччиною та її союзниками. Опинившись у таборі переможців, Сполучені Штати за своїми економічними та фінансовими показниками перетворилися на наддержаву, країну, що кредитувала весь світ. Ставши на шлях модернізації свого військового потенціалу, зокрема, у сфері ВМС, США прагнули до посилення свого впливу в Азії, насамперед, у Китаї. Висхідній американській економіці були потрібні ринки сировини та збуту продукції. Політичний та економічний контроль над Китаєм дозволяв вирішити не лише ці завдання, але й перетворити цю країну на плацдарм проникнення США у країни Азії. Таким чином, Китай ставав головним об'єктом суперечностей між США та Японією, що полягали у боротьбі за лідерство в регіоні. Це протистояння стало головним дестабілізуючим фактором у розвитку міжнародних відносин в Східній Азії, особливо в умовах становлення післявоєнного світопорядку.

Ситуація навколо Китаю загострювалася ще й тому, що Велика Британія та Франція також прагнули розглядати його як зону своїх національних інтересів, маючи там свої зони впливу. Японсько-американське суперництво напрямку зачіпало інтереси Великої Британії – наймогутнішої військово-морської держави світу та головного союзника офіційного Токіо за договором 1902 р., строк дії якого стікав у 1923 р. У 1921 р. британський уряд провів Імперську конференцію що долі цього договору, при цьому всі домініони висловилися проти його продовження. Крім того, Австралія та нова Зеландія вступили проти передачі Японії німецьких колоній. Домініони, особливо Канада, продемонстрували дрейф своїх зовнішньополітичних стратегій у бік США, тим самим підштовхуючи Велику Британію до союзу з цією могутньою державою, вбачаючи у

ній гарантію своєї безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Таким чином, у 1918 – 1925 рр. у Східній Азії почала складатися геополітична ситуація, коли головними гравцями стали Японія та США, а їхня боротьба за лідерство перетворилася на визначальний фактор, що обумовив процес формування нової системи міжнародних відносин. Центральною проблемою міжнародного порядку, що формувався, залишався Китай – як головний об'єкт боротьби всіх гравців за контроль над ним. Великі держави продовжували ставитися до Китаю як до країни-колонії, яку можна і треба ділити відповідно до власних національних інтересів. Все це не могло не спричинити вплив на зовнішню політику Китаю. Нemoжливiсть проводити самостійну незалежну політику об'єктивно витікала з внутрішньополітичної ситуації у Китаї, яка склалася наприкінці Першої світової війни.

На момент закінчення війни Синьхайська революція 1911 – 1913 рр. закінчилася поразкою. Надії китайського суспільства на мирний та стабільний розвиток не виповнилися. Республіканський уряд втратив управління над територію країни, яка фактично розпалася на десятки удільних князівств, у боротьбі за владу кожен з губернаторів прагнув заручитися підтримкою іноземних держав. У липні 1917 р. було ненадовго відновлено владу імператора Пуї, що призвело до розколу Китаю на Північ та Південь. Центральний уряд країни залишився у Пекіні, у свою чергу, парламент переїхав до Гуанчжоу, де було сформовано Національний уряд. Його очолили представники Гоміндану – Національної партії Китаю, утвореної Сунь Ятсеном ще в 1912 р.

Таким чином, ну внутрішня ситуація у Китаї залишалася надзвичайно складною, країна перебувала у стані розколу, постійно відбувалися воєнні зіткнення, національна економіка занепадала. Створений Сунь Ятсеном уряд та його обрання президентом у 1921 р. не було визнано іноземними державами. Розробляючи план врятування Китаю, Сунь Ятсен сподівався на допомогу Заходу, однак провідні країни не бажали мати справи з Китайською Республікою. В цих умовах він звернувся за

допомогою до Радянської Росії, шукаючи зв'язки з Комінтерном. Однак при цьому він не визнавав марксизм, однак радянський досвід з формування сильної влади, згуртованої та добре організованої революційної партії, що спиралася б на армію, імпонував йому. Національний уряд прагнучи розвивати відносини з більшовиками, в 1923 р. відправив до Росії делегацію на чолі з генералом Чан Кайші, який запропонував радянському уряду надати збройну допомогу Гоміндану.

В цих умовах головною особливістю зовнішньої політики Китаю у даний період стала відсутність її єдності. Країну представляли два уряди. Один – у Пекіні, був офіційно визнаний міжнародною спільнотою, інший, на чолі з Сунь Ятсеном, визнавали лише окремі країни.

Розкол Китаю збігся у часі з періодом початку формування нового світопорядку, нової системи міжнародних відносин, що увійшла в історію як Версальсько-Вашингтонська. Китай, як союзник Антанти, хоча і формально мав взяти участь у цьому процесі, представивши свою делегацію на Паризькій конференції 1919 – 1920 рр. Обидва уряди вирішили сформувати єдине представництво для участі у цьому представницькому міжнародному форумі країн-переможниць. Китайська делегація поїхала в Європу у статусі нейтральної держави, оскільки рішення про це було прийнято одразу ж після завершення Першої світової війни.

Паризька мирна конференція, що почала свою роботу у січні 1919 р. мала створити нову систему післявоєнного устрою світу, і, в першу чергу, Європи. Далекосхідне питання не було на ній головним, однак включало до себе одразу кілька складових: долю німецьких колоній та питання включення Японії та Китаю до Ліги Націй. Перша проблема практично не викликала суперечок, і вони були передані Японії. Однак питання участі азійських держав у складі першої міжнародної організації світового рівня викликало жваву дискусію. Так, Японія вимагала, щоб конференція підтвердила секретну угоду від 1917 р. про «особливі інтереси» у Китаї як передумову своєї участі в Лізі Націй. У той же час китайська делегація наголошувала на тому, що угоди, підписані у воєнний час, не може мати

постійний характер. Ця проблема призвела до розколу у стані переможців. Так, позиція Китаю була підтримана президентом США В. Вільсоном, а делегації Великої Британії та Франції, у свою чергу, підтримали Японії. Врешті решт делегати конференції вирішили визнати вимоги Японії, що призвело до відмови китайських дипломатів підписати Версальський договір. В середині Китаю громадське обурення фактом продовження окупації території країни призвело до появи «Руху 4 травня». 4 травня 1919 р. понад 3000 пекінських студентів вийшли на вулиці столиці, вимагаючи від уряду не визнавати Версальський договір, за умовами якого визнавався японський контроль над провінцією Шаньдун. Масові протести відбулися по всій країні й переросли у рух бойкоту японських товарів, не дивлячись на офіційну заборону з боку офіційної влади.

Разом із тим, слабкий, розколотий внутрішніми суперечками, Китай не міг залишатися осторонь Ліги Націй. В 1919 р. він підписав Сен-Жерменський договір, куди було включено Статут Ліги Націй, і, таким чином, став членом організації. У 1920 р. було укладено сепаратний мирний договір з Німеччиною, що скасовував її екстериторіальні привілеї та виплату контрибуції за повстання іхетуанів. Під тиском масового протестного руху пекінський уряд в 1921 р. був змушений звернутися до Ліги Націй з проханням допомогти у поверненні портів, контрольованих Японією та розірванні нерівноправних договорів, укладених раніше. Це звернення фактично не мало наслідків, лише в 1923 р. Японія погодилася на конференцію з можливого повернення Люйшуня (Порт-Артура) та Даляня (Дальнього).

Китайське питання стало центральним на Вашингтонській конференції, скликаній за ініціативи США для встановлення статус-кво в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Китай з ентузіазмом підтримав проведення цього форуму, сподіваючись на розв'язання власних проблем. Вашингтонська конференція відбувалася з 12 листопада 1921 до 6 лютого 1922 рр. за участі 14 держав, і Китай був представлений лише делегацією Пекінського уряду. На момент її скликання ситуація в країні ще більш

загострилася. Відбувався процес поглиблення політичної кризи, зростання національно-визвольного революційного руху на чолі з Гомінданом та китайськими комуністами. Це не могли не хвилювати західні держави, особливо зростання впливу лівого крила національно-визвольного руху на чолі з Комуністичною партією Китаю (КПК), яка виступала союзником Національного уряду. Це стало аргументом для недопуску його представників до участі у конференції. Подібне рішення було прийнято і керівництвом Гоміндан. Внаслідок обговорення китайського питання було підписано спеціальний «Договір дев'яти держав» (США, Китай, Велика Британія, Японія, Бельгія, Голландія, Італія, Франція, Португалія), в якому було визначено засади політики щодо Китаю. Сторони брали на себе зобов'язання поважати суверенітет, адміністративну та територіальну цілісність країни, а також вибудовувати з нею відносини за принципом «відкритих дверей». Фактично це означало скасування поділу Китаю на сфери впливу. Крім того, країни-підписанти погоджувалися визнавати статус Китаю як нейтральної держави. У свою чергу, Китай мав слідувати принципу рівності щодо всіх іноземних держав, надавати всім однакові адміністративні права та відмовитися від здачі своєї території в оренду.

Надзвичайно важливим для Китаю стало підписання під час конференції угоди з Японією про врегулювання питання щодо Шаньдуну, яка передбачала ухід окупаційних військ з території провінції та викуп власності підданих «Країни, де сходить сонця» за помірними цінами. Аналогічний договір було підписано з Великою Британією про повернення порту Вейхавей. Також важливим успіхом китайської делегації стало укладення за підтримки США угоди про підвищення митних тарифів з вісьма державами. В умовах економічної кризи це було одним з головних джерел прибутку Пекінського уряду. Крім того, провідні держави брали на себе зобов'язання про відмову від принципу екстериторіальності своїх громадян та виведення з орендованих портів і сел'ментів військових контингентів.

Таким чином, Китай зробив низку кроків з укріплення свого суверенітету, становлення незалежності, звільнення

від статусу напівколоніальної держави. Для взаємовідносин РСФРР та Китаю важливе значення мало рішення конференції про те, що Китайсько-східна залізниця є власністю Росії та недопустимість її привласнення іншими державами. Конференція завершилася підписанням цілої низки договорів, які мали забезпечити безпеку та статус-кво в АТР. Серед них, насамперед, договір чотирьох держав: Франції, США, Великої Британії та Японії, який мав закріпити принцип колективної безпеки як альтернативи військовим блокам. Далі, договір п'яти держав: Франції, США, Великої Британії, Японії та Італії про обмеження морських озброєнь.

Рішення Вашингтонської конференції мали велике міжнародне значення. Її головним наслідком стало відновлення політичної рівноваги та стабільності в АТР. Встановивши нове співвідношення сил між великими державами, закріплене у міжнародних договорах, конференція завершилася формуванням Вашингтонської системи, що прийшла на зміну колишньому балансу сил, підірваному Першою світовою війною, а також революціями у Китаї та Росії. У той же час створена система не мала достатнього запасу міцності; рівновага, що склалася, була крихкою, що було пов'язано з низкою факторів. По-перше, роль Китаю, СРСР та Японії в цій системі явно не відповідала їхньому потенціалу. По-друге, значна частина японського істеблішменту розглядала підписані угоди як зраду національних інтересів і не була налаштована на їх дотримання. По-третє, якби Японія забажала розв'язати нові війну, то США та Велика Британія мали б вельми обмежені можливості їй у цьому перешкодити. У свою чергу, США, наголосивши на прийнятті низки угод, що відповідали інтересам Радянської Росії попри неучасть останньої у конференції, розглядали її та Китай як потужну протизагу Японії у Східній Азії. Разом із тим, Китай через внутрішню слабкість і Радянська Росія у зв'язку з політизованістю зовнішньої політики не могли бути факторами, що сприяли б стабільності в регіоні. Такими гарантами стали Японія, США, Велика Британія та Франція, однак дві останні мали надзвичайно обмежені можливості для впливу на процеси в Азійсько-

Тихоокеанському регіоні. Японія також не могла ефективно реалізувати свою роль гаранта через постійний тиск на її зовнішню політику з боку мілітаристсько-реваншистських сил у Токіо. Американська зовнішня політика в цей період формувалася під впливом доктрини ізоляціонізму та небажання уряду брати на себе зобов'язання, що виходили за рамки необхідного мінімуму. Все це робило Вашингтонську систему надзвичайно крихкою та нестабільною. В цих умовах Китай мав вибудовувати свою зовнішню політику відповідно до узятих зобов'язань, беручи до уваги національні інтереси головних регіональних гравців – Японії та США. При цьому визначаючи свої зовнішньополітичні пріоритети, офіційно визнаний китайський уряд мав враховувати і внутрішню ситуацію, наявність інших центрів сили в країні, які також прагнули отримати підтримку з боку міжнародної спільноти.

Політичне протистояння в Китаї різко актуалізувало проблему озброєння, боєприпасів, продовольства та військових радників. При цьому пекінський уряд міг сподіватися на отримання допомоги від США, Франції та Великої Британії, але Китайська Республіка з центром у Кантоні (Гуанчжоу) була змушена звернутися за підтримкою до іншого гравця, а саме більшовиків. З іншого боку, фактор Радянської Росії на початку 1920-х рр. ставав актуальним для обох центрів влади у Китаї, оскільки офіційний уряд був занепокоєний процесами, що відбувалися у Монголії, яка почала відігравати помітну роль у міжнародних відносинах у Східній Азії вже після Першої світової війни.

На початку XX ст. Монголія являла собою малонаселену, відсталу у соціально-економічному плані, але багату на природні ресурси країни, яка мала стратегічно важливе значення як для Росії, так і для Китаю, до складу якого вона на той час входила. У 1915 р. у Кяхті біло підписано тристоронню угоду, за якою Зовнішня Монголія отримала широку автономію. Китай та Росія брали на себе зобов'язання не розміщувати на її території свої війська та не втручатися у внутрішнє управління. Фактично тим самим Зовнішня Монголія переходила до сфери впливу

Російської імперії. У той же час Внутрішня Монголія залишалася звичайною китайською провінцією без будь-якого внутрішнього самоуправління. Російський уряд, визначаючи суверенітет Китаю щодо Зовнішньої Монголії, у той же час вважав, що всі питання, пов'язані з даною територією, мають вирішуватися в рамках тристоронніх переговорів. Після Першої світової війни, пекінський уряд, вибудовуючи свою зовнішню політику, особливу увагу надавав саме цій країні.

Скориставшись послабленням Росії внаслідок революції та громадянської війни, Китай в односторонньому порядку анулював Кяхтинську угоду та ліквідував автономію Зовнішньої Монголії, спрямувавши туди війська та відсторонивши від влади теократичного правителя Богдо-гегена VIII. Китайська влада сприяла експропріації худоби, насильницькому захопленню приватної власності. Все це викликало зростання невдоволення серед монгольського населення та створило підґрунтя для активізації антикитайських настроїв. Цьому сприяло і втягування Монголії у громадянську війну в Росії. На її територію вдиралися загони як білогвардійців, так і Червоної армії. Так, в 1921 р. Азіатська кінна дивізія під командуванням барона Р. фон Унгерн-Штернберга за підтримки Богдо-гегена VIII захопила столицю Зовнішньої Монголії Ургу, після чого фактично було проголошено незалежність цієї території. Фон Унгерн, у свою чергу, під впливом ідей буддизму та антибільшовизму прагнув до відродження «Великої Монгольської держави» часів Чингісхана, до якої мали увійти Середня Азія, Сіньцзян, Тибет та інші території. Китайський уряд фактично не міг протистояти цим процесам через слабкість військових підрозділів.

Нову державу, створену ворогом більшовицької Росії Р. фон Унгерном, у Москві розцінили як пряму та явну загрозу радянському ладу у Сибіру та на Далекому Сході. Під контролем Комінтерну навесні 1921 р. в Іркутську було створено Монгольську народно-революційну партію. Водночас сформувався Тимчасовий революційний уряд, який отримав можливість почати створення військових загонів, які мали захопити владу в Монголії. Разом з

підрозділами РСЧА влітку 1921 р. вони захопили Ургу. Дивізія фон Унгерна було розгромлена, а влада перейшла до рук прорадянського Тимчасового революційного уряду, який оголосив про незалежність Зовнішньої Монголії та формуванні на її території суверенної держави. У листопаді 1921 р. Росія та Монголія підписали угоду про встановлення дружніх відносин та розміщення на території останньої частин РСЧА як гарантії її безпеки. Особливістю даної угоди було те, що в ній не піднімалося питання про міжнародно-правовий статус Монголії, оскільки радянський уряд не поспішав визнавати її суверенітет, оскільки не бажав загострення відносин з Китайською Республікою. У свою чергу, пекінський уряд різко негативно сприйняв події, що відбулися в регіоні, відмовившись визнавати незалежність Зовнішньої Монголії й виразивши протест проти введення радянських військ до неї. Вимагаючи залишення частинами РСЧА території Монголії, разом із тим Китай фактично обмежився лише дипломатичним демаршем, оскільки реальної можливості вплинути на ситуацію у нього не було. Утворена монгольська держава міцно увійшла до орбіти впливу СРСР і була визнана міжнародною спільнотою лише у другій половині 1940-х рр.

Відносини з Радянською Росією, а згодом з СРСР стали одним з важливих напрямів зовнішньої політики Китаю, як для пекінського уряду, так і керівництва Гоміндану. Москва ж, у свою чергу, послідовно реалізувала два вектори своєї політики щодо Китаю. З перших днів свого існування Радянська Росія розглядала національно-визвольний рух колоніальних та напівколоніальних країн як найбільш реального союзника у боротьбі за «світову революцію», прагнучи до розвитку відносин з азійськими країнами, насамперед, Китаєм та Індією. Ініціатором розвитку двосторонніх відносин була більшовицька Росія, яка звернулася до китайського народу та уряду Північного та Південного Китаю зі спеціальним зверненням у 1919 р. та зверненням Раднаркому до пекінського уряду в 1920 р. ці документи увійшли в історію, як «Декларації Карахана». У них радянський уряд оголював про відмову від привілеїв та

прав Російської імперії у Китаї, при цьому не вимагаючи нічого замість.

Китайське керівництво, насамперед, пекінський уряд, проводило зовсім іншу політику. Як і інші країни-члени Антанти Китай після укладення Брестського миру відмовився визнати уряд Радянської Росії. Влітку 1922 р. в Китай було направлено радянського дипломата А. Йоффе для вироблення стратегії відносин з даною країною. Під час переговорів він зайняв достатньо жорстку та прагматичну позицію, фактично дезавуювавши «Декларації Карахана», заявивши про те, що вони не є документами прямої дії й про них можна бути говорити лише за умови встановлення дипломатичних відносин. Також було відкинуто вимогу китайського уряду про виведення Червоної армії з Зовнішньої Монголії.

Одночасно з цими переговорами А. Йоффе встановив прямі контакти з гомінданівським урядом Південного Китаю на чолі з Сунь Ятсеном. В 1923 р. у Шанхаї відбулися безпосередні переговори, що завершилися підписанням комюніке, де говорилося про принципи взаємовідносин між державами. Восени 1923 р. Москву відвідала делегація Гоміндану на чолі з Чан Кайші, яка домовилася про направлення у Китай військових радників. Так, М. Бородін, О. Черепанов, М. Сахновська та інші навчали майбутніх офіцерів китайської армії в «Школі Вампу». Взувши курс на тісну співпрацю з Гоміндан, радянське керівництво тим не менш намагалось владнати суперечності з пекінським урядом. 31 травня 1924 р. між СРСР та Китаєм було встановлено дипломатичні відносини. Були підписано угоду, за якою СРСР відмовлявся від «боксерської контрибуції», визнавав денонсацію договору про розподіл сфер впливу в Китаї, укладеного ще Російською імперією. Зі свого боку Китай погодився звільнити з армії та поліції білоемігрантів, а КСЗ була визнана власністю обох країн. Водночас відновлювався суверенітет Китаю над смугою відчуження на кордоні з СРСР. Невирішеним у відносинах двох держав залишалося питання Зовнішньої Монголії. При цьому на словах СРСР визнавав цю територію частиною Китаю, однак насправді робив все, щоб укріпити

незалежність цієї країни щодо метрополії, зокрема і через утримання своїх військ у Зовнішній Монголії.

Пекінський уряд у цей період також активно розвивав відносини з низкою інших держав, серед яких особлива увага надавалася Японії. Та, у свою чергу, попри необхідність визнавати принцип «відкритих дверей» робила все, щоб укріпити свій вплив в Китаї. Так, японці були повноправними господарями в окремих провінціях Китаю: Маньчжурії, Шаньдуні. На території Китаю знаходилися значні військові контингенти японської армії, виведення яких відбувалося надзвичайно повільними темпами всупереч рішенням Вашингтонської конференції. Все це створювало напруження у китайсько-японських відносинах.

У той же час Японія, будучи слабкою в економічному плані за США та Велику Британію, почала поступатися їм на китайському ринку. Щоб не втратити його остаточно, а водночас і політичний вплив, японський уряд почало вживати економічні заходи – демпінг своїх товарів і водночас нарощувати свою військову присутність в Китаї. Японія активно здійснювала обмежені воєнні акції, відкрито втручалася у боротьбу за владу на місцевому рівні, яку вели різноманітні політичні та мілітаристські угруповання. У протистоянні Гоміндану та офіційного уряду Японія зробила ставку на останній, надаючи підтримкою озброєнням. Серед японських військових на кінець 20-х рр. ХХ ст. широке розповсюдження отримали шовіністичні настрої та погляди, ідея яких полягала у твердженні про несправедливість рішень Вашингтонської конференції, їхній принизливий та зрадницький характер. У контексті цього Японія так і не передала Китаю Люйшунь (Порт-Артура) та Далянь (Дальнього).

Складно розвивалися відносини Китаю і з Великою Британією, яка також не квапилася повертати провінцію Вейхай відповідно до рішень Вашингтонської конференції.

Чергове загострення відносин з західними державами відбулося у травні 1923 р. у зв'язку з інцидентом на станції Лінчжен у провінції Шаньдун, коли внаслідок нападу на поїзд було захоплено близько 100 пасажирів-китайців та 26 іноземців. Іноземні уряди відреагували надзвичайно різко і

направили китайському уряду ультимативний меморандум, у якому вимагали розслідувати інцидент, покарання винуватців, відшкодування збитків на суму в 600 млн. дол. США. Більш того, США у випадку невиконання цих вимог загрожували встановити опіку західних держав над Китаєм. Пекінський уряд був змушений прийняти всі ці вимоги, що викликало обурення широких народних мас, які розцінили це як пряме втручання іноземних держав у внутрішні справи Китаю. Водночас і політика західних країн стосовно Китаю стала більш агресивною. Так, у вересні 1923 р. між японським послом та державним секретарем США було досягнуто угоди про припинення дії договору Лансінга – Ісії від 1917 р., що фактично означало припинення будь-яких обмежень з боку цих країн у здійсненні своєї політики щодо Китаю. Одночасно провідні світові держави погодилися на пропозицію США щодо відстрочки проведення міжнародної конференції з проблеми перегляду нерівноправних договорів через «хаотичне положення в Китаї». У жовтні 1923 р. У жовтні 1923 р. конференція американських торгових палат в Китаї зажадала збільшення військово-морської присутності США та інших західних держав та відмови від перегляду права екстериторіальності. Таким чином, політика провідних світових держав на початку 1924 р. була фактично спрямована на зрив тих домовленостей, що були досягнуті в рамках Вашингтонської конференції, посилення контролю за територією Китаю. У внутрішньополітичному протистоянні вони підтримували офіційний пекінський уряд ті мілітаристські угруповання, що вели боротьбу з Гоміндан, зокрема, Велика Британія та США встановили економічну блокаду Південного Китаю.

В 1924 р. держави, що підписали «Договір дев'яти держав», заявили про підтримку нового пекінського уряду на чолі з Дуан Ціжуєм, який сприймався як нейтральна кандидатура провідними китайськими військово-політичними угрупованнями. Водночас до нього було висунуто вимоги щодо дотримання всіх прав та привілеїв іноземців, зокрема їхньої недоторканості, на що Дуан Ціжуй погодився. В цих умовах, втрачаючи економічний вплив, Японія підтримала окремі мілітаристські кліки на

півночі Китаю, зокрема, в Маньчжурії, які вели боротьбу проти пекінського уряду та Гоміндану. Тим самим були зроблені перші кроки, спрямовані на розкол Китаю та відторгнення Північного Сходу країни.

В середині 1920-х рр. відбувалося і посилення у Китаї впливу СРСР, який здійснював матеріальну та військово-технічну підтримку Національного уряду у Кантоні. Через Комінтерн СРСР поставив під контроль Комуністичну партію Китаю, яка була союзником Гоміндан на цьому етапі національно-визвольного руху в країні.

Благодатне підґрунтя для посилення іноземного впливу в Китаї створила його розробленість. Пекінський уряд, офіційно визнаний міжнародною спільнотою, не був здатним відновити єдність країни. Більш того, його внутрішня та зовнішня політика створювала сприятливі умови для посилення національно-визвольного руху в Китаї, що об'єктивно посилювало позиції Гоміндан та Комуністичної партії Китаю. Таким чином, у 1918 – 1925 рр. в країні існували два центри влади з власними урядами та органами управління. Влада пекінського уряду поширювалася на чітко невизначену територію, контроль над якою залежав від окремих генерал-губернаторів, які часто змінювали своє ставлення до центру. Уряд Гоміндану, у свою чергу, контролював територію Південного Китаю, його вплив поступово зростає.

Таким чином, на середину 1920 р. Китай, досягши певних успіхів з укріплення своєї незалежності, зокрема, внаслідок підписання угод в рамках Вашингтонської конференції, як і раніше залишався об'єктом боротьби між провідними світовими державами. Основне протистояння відбувалося між США та Японією, при цьому остання відчутно втратила свої позиції в економічній сфері, одночасно посилюючи військову присутність в Китаї.

4.3. Китай в системі міжнародних відносин в 1925 – 1937 рр.

Найважливішою умовою стабільності Вашингтонської системи міжнародних відносин була реалізація у повному обсязі рішень однойменної конференції, нормалізація відносин СРСР з Японією та Китаєм і головне – політична

стабілізація всередині останнього. І, якщо перші дві умови більш чи менш виконувалися, то ситуація в Китаї залишалася надзвичайно складною. Всі спроби об'єднати країну, здійснені пекінським урядом до 1925 р. завершилися невдачею. У столиці відбулося кілька державних переворотів, що призвело до фактичної втрати контролю офіційного уряду над більшою частиною території Китаю. Реальна влада у провінціях часто належала військовим губернаторам, що належали до різноманітних мілітаристських клік. Найбільш впливовими з них були: правитель Маньчжурії Чжан Цзолінь, який очолював так звану Фентяньську кліку; У Пейфу, який контролював Центральний Китай і вважався головою Чжилійської кліки; Фен Юйсян – китайський християнин, близький до лівого табору, під контролем якого знаходилися Північний Захід країни. Вони вели міжусобну боротьбу, одночасно воюючи проти пекінського уряду.

В цих умовах політичного хаосу острівцем стабільності став Південний Китай, який контролювався урядом Гоміндан в союзі з комуністами в рамках об'єднаного Народного фронту. Після смерті Сунь Ятсена південний уряд очолив Чан Кайші, який за допомоги СРСР створив боєздатну армію. Водночас Гоміндан проводив соціальну політику, спрямовану на збільшення своєї популярності у китайському суспільстві. В цих умовах Національна партія виявилася єдиною здатною покінчити з хаосом, відновити єдність Китаю та почати будівництво суверенної незалежної держави.

Приводом до нової революції стали події травня 1925 р. у Шанхаї, де британська поліція міжнародного сетльменту розстріляла студентську демонстрацію. По всій країні почалися масові виступи проти англійців і загалом іноземної присутності в Китаї. В умовах активізації протестних рухів, яка охопила всю країну, на підконтрольній пекінському уряду території почалося формування збройних загонів самооборони. МЗС Китаю звернувся до західних держав з пропозицією переглянути умови нерівноправних договорів, вказуючи на те, що їхнє збереження є основною причиною невдоволення. Пішовши на певні поступки, представники західних держав в 1925 р.

узяли участь у міжнародній конференції, яка ухвалила рішення про визнання митної автономії Китаю з 1929 р. Однак це запізніле рішення вже не могло заспокоїти китайське суспільство та приборкати революційний рух.

На хвилі патріотичного піднесення Гоміндан сформував новий склад Національного уряду, який було оголошено єдиною законною владою в Китаї. Його головою став Вен Цзінвей – лідер лівого крила партії Гоміндан, близький соратник Сунь Ятсена. Сформовану Народно-революційну армію очолив Чан Кайші, який у 1926 р. почав так званий Північний похід, який вже у 1927 р. дозволив звільнити більшу частину території Китаю. Новою столицею стало місто Ухань. Одночасно всередині Гоміндан посилювалися відцентрові тенденції, пов'язані з суперечностями лівого та правого таборів, а також побоюванням щодо встановлення військової диктатури Чан Кайші.

Події в Китаї, пов'язані з успіхами революційного руху, посиленням впливу лівого крила Гоміндан та КПК, занепокоїли провідні країни світу. Однак на пряме втручання у внутрішні справи Китаю не наважилася жодна західна держава. Разом із тим, Японія ще в 1924 р. проголосила «негативну політику» щодо Китаю, яка передбачала невтручання у боротьбу за владу між різноманітними угрупованнями водночас з нарощенням економічного впливу та військової присутності в сусідній країні. Так, японці займалися збиранням розвідувальної інформації про китайські провінції, насамперед, Маньчжурію, зав'язували контакти з прихильниками та потенційними союзниками. Вже наприкінці 1925 – 1926 рр. японський уряд перейшов до надання фінансової, матеріальної та військової допомоги маршалу Чжан Цзоліню. Одночасно, в умовах воєнних успіхів Гоміндану, Японія спільно з Великою Британією здійснили спробу дипломатичного тиску на Китай. Так, 18 грудня 1926 р. британський уряд звернувся до західних країн з меморандумом, в якому говорилося про необхідність піти назустріч вимогам китайського народу щодо перегляду договорів про митні тарифи та податки. Слід зазначити, що ця ініціатива не знайшла підтримки в інших західних

держав, які не прагнули допомогти англійцям у збереженні економічного впливу в Китаї.

У свою чергу, японський міністр закордонних справ К. Сідехара на початку 1927 р. у парламентській промові заявив про невтручання у міжусобну війну в Китаї й те, що ці події є внутрішньою справою останнього. Задекларувавши, таким чином, свій нейтралітет, фактично Японія вела подвійну гру. Беручи до уваги успіхи Гоміндан на шляху до об'єднання країни, вона спрямувала свої зусилля на укріплення військового потенціалу Чжан Цзоліня. Одночасно японські радники попереджували маршала від прямої участі в воєнних діях проти Народно-революційної армії, вважаючи, що придушення об'єднавчого руху в Центральному та Південному Китаї призведе до посилення впливу Великої Британії.

Свій план щодо недопущення посилення Китаю мали й США, спрямувавши туди додатковий військовий флот та армійські підрозділи. Також було розроблено «Жовтий план», що передбачав широкомасштабну інтервенцію за участі 15000 військових у випадку антизахідного повстання в Китаї із захопленням Шанхаю та встановленням контролю над водними артеріями країни. Як і Японія, США вели подвійну гру щодо Китаю. Так, офіційно підтримуючи пекінський уряд, американські дипломати та військові в березні 1926 р. встановили контакти з Чан Кайші. Результатом переговорів стало відправлення американських радників та економічних місій до уряду Гоміндан. Також США першими визнали митну автономію Китаю в обмін на відкриття низки нових концесій.

Успіхи Народно-революційної армії змусили іноземні держави активізувати створення єдиної армії з китайських мілітаристських клік, яка мала протистояти Гоміндан. Так, наприкінці 1926 р. на нараді в Тяньцзіні мілітаристами було прийнято рішення про об'єднання на чолі з Чжан Цзолінем. Військове та матеріальне постачання забезпечували західні держави на чолі з США. Водночас американські та британські військові кораблі контролювали долину річки Янцзи, заважаючи частинам НРА просуватися далі. Водночас, у Шанхаї, який контролювався військами мілітариста Сунь Чуаньфана,

висадилися підрозділи іноземних армій, які мали забезпечити безпеку іноземців та їхнього майна.

Одночасно з цим пекінський уряд здійснив кілька антирадянських акцій, зокрема, у вересні 1926 р. у Харбіні було захоплено майно КСЗ, у 1927 р. у Нанкіні було захоплено та підірвано пароплав, а 6 квітня 1927 р. солдати Чжан Цзоліня здійснили напад на постійне представництво СРСР у Пекіні. Таким чином, вже під час боротьби Гоміндан за владу відносини між СРСР та пекінським урядом різко загострилися. Багато у чому цьому сприяли дії Великої Британії, яка прагнула ізолювати радянський режим, дискредитувати його політику в Китаї. Причина таких дій полягає у переконанні офіційного Лондона у прагненні СРСР встановити в Китаї владу КПК. У 1927 р. британський уряд розірвав дипломатичні відносини з СРСР, при цьому однією з основних причин стала радянська політика у Китаї.

Дійсно, СРСР вів у Китаї велику політичну гру. З одного боку, його підтримка спеціалістами, озброєнням, підготовкою військових кадрів стала одним з визначальних факторів, що визначили успіхи Гоміндану. Так, зокрема, радянські військові радники розробляли плани військових кампаній Народно-революційної армії, наприклад, план Північного походу було запропоновано В. Блюхером. З іншого боку, радянське керівництво розглядало китайську революцію як частину світового революційного процесу та вважало, що на певному етапі вона має трансформуватися у соціалістичну та привести до влади комуністів. Через структури Комінтерну китайські комуністи підштовхувалися саме до таких дій. Крім Гоміндану СРСР надавав підтримку загонам мілітариста Фен Юйсяна, який був близьким до лівого табору і контролював Північний Захід Китаю. Уклавши союз з Гомінданом проти маньчжурського правителя Чжан Цзоліня, Фен Юйсян отримав допомогу з боку СРСР і став провідником його інтересів на півночі країни. Слід зазначити, що при цьому СРСР підтримував дипломатичні відносини й з офіційним пекінським урядом.

Радянська політика в Китаї реалізовувалася через Комінтерн, який фактично розробляв стратегію дій в Китаї,

яка потім на тактичному рівні реалізувалася радниками при керівництві Гоміндан. Одночасно Комуністична партія Китаю функціонувала як осередок Комінтерну. Особливістю китайського питання стало те, що воно перейшло у внутрішнє протистояння в самій ВКП(б), що тривало у 1927 – 1929 рр. Фактично, це була боротьба Й. Сталіна проти опозиції – Г. Зінов'єва, Л. Каменєва, Л. Троцького. Саме Г. Зінов'єв, очолюючи Комінтерн, ще на початку 1926 р. закликав китайських комуністів узяти владу у свої руки, водночас, Й. Сталін виступи проти, наголошуючи на необхідності збереження союзу з Гомінданом. Коли ж восени 1926 р. Г. Зінов'єв був знятий зі свого посту, Комінтерн за вказівкою Й. Сталіна почав примушувати китайських комуністів до боротьби з Національною партією та оголення революційного руху.

Слід зазначити, що у внутрішньополітичній боротьбі на бік КПК перейшла частина лівого крила Гоміндан на чолі з Вен Цзінвеем, який в 1927 р. відвідав Москву, де отримав інструкції з захоплення влади. При цьому Чан Кайші як провідний військово-політичний лідер Гоміндану мав бути заарештований. На суперечностях всередині революційного табору зіграв Чжан Цзолінь, підрозділи якого у квітні 1927 р. здійснили напад на представництво СРСР у Пекіні. У будівлі представництва було захоплено документи, що свідчили про підготовку комуністичного повстання і плани усунення Чан Кайші за участі СРСР. Про них одразу ж було повідомлено у засобах масової інформації. Тим часом успішний наступ НРА продовжувався і 22 березня 1927 р. було звільнено Нанкін. На жаль цей крок супроводжувався репресіями проти іноземців, що було використано західними державами, чий військовий флот вже 24 березня 1927 р. обстріляв місто. До того ж 11 квітня 1927 р. уряди західних держав надіслали Чан Кайші ультиматум, у якому містилися вимоги про покарання винних у нападах на іноземців, виплату компенсації та заборону будь-яких дій проти них.

В цих умовах Чан Кайші вирішив завдати КПК удару на випередження. 12 квітня 1927 р. він здійснив державний переворот та почав масові репресії проти колишніх союзників – комуністів. Одночасно Чан Кайші створив

власний уряд, який контролював прибережні провінції Центрального Китаю зі столицею у Нанкіні. Спроби комуністів підняти повстання на півдні Китаю виявилися марними та були жорстоко придушені. Під час репресій десятки тисяч китайських комуністів були страчені, а сама партія перейшла на нелегальне становище. Звинувативши СРСР у підготовці повстання себе, Чан Кайші заборонив діяльність радянських установ на контрольованій ним території, водночас військові та технічні спеціалісти були вислані з Китаю.

Певний час уханський уряд на чолі з Вен Цзінвеєм продовжував існувати, але зіткнувшись з заколотом військових частин, невдоволених співпрацею з комуністами та відчуваючи тиск з боку мілітаристів і підрозділів Чан Кайші восени 1927 р. були змушені залишити Ухань та відступити до Гуанчжоу.

Укріпивши владу, Чан Кайші продовжив наступ Народно-революційної армії на північ, що змусило Японію діяти більш активно, напругу втрутившись у громадянську війну в Китаї. 31 травня 1927 р. її війська висадилися у порту Циндао на Шаньдунському півострові, щоб підтримати війська північнокитайських мілітаристів. У свою чергу, у липні 1927 р. у Тяньцзіні висадилися 3000 американських військових з важким озброєнням, які мали підтримати Чан Кайші у випадку прямого зіткнення з японцями. Таким чином, в 1927 р. США та Японія перейшли до прямої участі у громадянській війні в Китаї. Попри тимчасову відставку та вимушену кількомісячну еміграцію Чан Кайші зумів зберегти контроль над Народно-революційною армією та змусити своїх суперників визнати себе як єдиного лідера Гоміндану. Вже у грудні 1927 р. він знов очолив НРА, а у лютому 1928 р. – новостворений Національний уряд з центром у Нанкіні. В 1928 р. війська Чан Кайші захопили Пекін, який у черговий раз було перейменовано у Бейпін («Північний спокій» або «Умиротворена північ»). Таким чином гомінданівський уряд контролював більшу частину території Китаю. На початок 1929 р. Народно-революційна армія звільнила практично всю територію країни, до того ж спадкоємець Чжан Цзоліня, його син Чжан Сюелян, що контролював Північний Схід Китаю, також визнав

нанкінський уряд. Його повноваження були визнані й на міжнародному рівні, а період кінця 20-х – першої половини 30-х рр. XX ст. увійшов в історію як «нанкінське десятиліття». Він був перерваний вторгненням японської армії в 1937 р. та початком національно-визвольної війни китайського народу проти окупантів.

Слід зазначити, що радянська політика в Китаї зазнала краху. СРСР відмовився визнавати Нанкінський уряд, а Комінтерн закликав китайських комуністів почати громадянську війну проти Гоміндану. Ця вимога була підтримана рішеннями VI з'їзду КПК, що відбувся влітку 1928 р. у Москві. Зокрема, було узят курс на радянізацію Китаю та війну проти офіційної влади. Тим самим, СРСР фактично сприяв початку громадянської війни в Китаї, несучи повну відповідальність за втрати та подальше послаблення цієї країни, яке у повній мірі стало відчутним у другій половині 1930-х рр.

Револуція 1925 – 1927 рр. стала важливим кроком на шляху досягнення єдності країни та формування незалежної китайської держави. У свою чергу, нормалізація внутрішнього положення країни позначилася на підтриманні міжнародного порядку в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, а розрив з СРСР та Комінтерном – на стабільності Вашингтонської системи міжнародних відносин. Новий уряд визнав свої зобов'язання, що витікали з рішень Вашингтонської конференції. Західні держави, у свою чергу, визнали Національний уряд як єдиний, що міг представляти інтереси Китаю на міжнародній арені. Цей крок було зроблено у 1928 р., а вже у 1931 р. Китай отримав місце непостійного члена Ради Ліги Націй, що стало свідченням успіху керівництва країни та його внутрішньої й зовнішньої політики.

У липні 1928 р. уряд надрукував декларацію, в якій викладалися засади зовнішньополітичної доктрини, якої мала дотримуватися держава. Зокрема, в ній констатувався факт завершення воєнного періоду революції, говорилося про досягнення об'єднання країни та відмову від мілітаристської системи управління. Головним напрямом своєї зовнішньої політики Гоміндан вважав ліквідацію нерівноправних договорів та угод. Вже у 1928 р. було

підписано договір про тарифи з США, який відновлював право Китаю на суверенну політику у даній сфері. Згодом було укладено 11 подібних договорів з європейськими державами. У 1930 р. така угода була підписана і з Японією, яка тривалий час відмовлялася від будь-яких переговорів на цю тему. В 1929 р. уряд Чан Кайші виступив з програмою скасування консульської юрисдикції та права екстериторіальності іноземців. На 1931 р. ці права зберегли лише громадяни США, Великої Британії, Франції та Японії. Також в 1928 р. було заявлено про відновлення митної автономії, яка захищала китайський ринок від іноземної конкуренції, одночасно були ліквідовані внутрішні митні бар'єри, які заважали розвитку національної економіки. Уряд домогся повернення Китаю 20 концесій з 33.

Чан Кайші чітко визначив свої зовнішньополітичні орієнтири. Ними мали стати США та Велика Британія. Саме до цих країн він звернувся за фінансовою підтримкою для реалізації планів національної реконструкції та модернізації, але зазнав фіаско. Йому було відмовлено не лише у допомозі, але й кредитах. Більш того, почався відтік іноземного капіталу з Китаю. Багато у чому ці процеси були пов'язані з початком у 1929 р. світової економічної кризи.

Попри масштабний терор Гоміндан не зміг повністю знищити комуністичний рух та його прихильників. Військовий опір КПК тривав весь 1927 р. і завершився повстанням в Гуанчжоу 11 грудня, в якому брали участь понад 30000 осіб, серед яких були солдати місцевого гарнізону. Під час повстання було створено Революційний комітет та видано декрет про організацію Червоної армії Китаю (ЧАК), а також цілу низку реформ. Повстання було придушено за допомоги західних держав, але воєнні дії перекинулися у провінції, де створювалися «революційні бази», що мали спиратися на частини ЧАК та партизанський рух. На зайнятих територіях створювалися органи управління у вигляді рад, відбувалася конфіскація майна заможних власників, зокрема, земельних володінь, запроваджувалися обмеження на експлуатацію робітників, розвивався профспілковий рух. На початку 1930-х рр. КПК створила достатньо боєздатну армію, яка контролювала так звані «радянські райони», які займали до 15 % території

країни. СРСР надавав широкомасштабну допомогу КПК, зокрема, у «радянські райони» відправлялася зброя, військові радники консультували керівництво Червоної армії Китаю. На XVI з'їзді ВКП(б) прямо заявляв, що лише ради можуть врятувати Китай від розвалу та зубожіння. Таким чином, попри економічні успіхи, Чан Кайші не зумів домогтися головного – реального об'єднання країни та припинення громадянської війни.

Світова економічна криза 1929 – 1933 рр. загострила суперечності меж державами, насамперед, через боротьбу за ринки сировини та збуту товарів. Китай являв собою цінний ринок для компаній з західних держав. Разом з тим, США та Велика Британія біли зацікавлені у подальшому загостренні радянсько-китайських відносин. Внутрішньополітичне протистояння, пов'язане з діяльністю КПК, підтримуваною радянським урядом, поглибилось і тиском, що здійснювався західними державами на Чан Кайші. Так, зокрема, офіційний Вашингтон прямо поставив отримання 120 млн. дол. на залізничне будівництво в залежність від позиції китайського уряду щодо КСЗ, на яку претендували американці. На початку 1929 р. Чан Кайші запропонував маньчжурському лідеру Чжан Сюеляну захопити залізницю. До такого ж розвитку подій Китай підштовхувала і Велика Британія, друкуючи повідомлення про те, що на КСЗ створено нелегальну військову структуру, а вздовж кордону відбувається накопичення підрозділів РСЧА, яка планує напад на Китай. Ці заяви мали певний сенс, оскільки СРСР, здійснюючи підтримку КПК, використовував КСЗ, хоча за умовами 1924 р. вона мала бути виключно комерційним підприємством. До того ж 75 % співробітників НСЗД були радянськими громадянами, що порушувало принцип спільного управління. Крім того, у смузі відчуження проводилася активна пропагандистська робота, знаходили притулок китайські комуністи.

У травні 1929 р. Чжан Сюелян наказав обшукати Генеральне консульство СРСР у Харбіні. Під час обшуку були знайдені документи, які нібито свідчили про участь консульства у комуністичній пропаганді та контрабанді зброї. Радянський уряд відкинув ці звинувачення, однак вже 10 липня 1929 р. КСЗ була захоплена китайськими

військами. Понад 200 радянських громадян з числа співробітників залізниці були заарештовані, одночасно було закрито всі заклади, що підпорядковувалися радянському уряду. Чан Кайші підтримав цей крок Чжан Сюеляна, заявивши про те, що інтереси Гоміндану зіткнулися з інтересами Комінтерну.

Реакція СРСР була надзвичайно жорсткою. 17 липня 1929 р. було розірвано дипломатичні відносини з Китаєм та відкликано всіх своїх громадян, водночас китайські місії мали залишити територію СРСР. Також було припинено залізничне сполучення між двома країнами, через що китайська економіка зазнала значних втрат. Західні держави в цих умовах намагалися узяти на себе роль посередника. Зокрема, США вступили з пропозицією про встановлення спільного нейтрального управління КСЗ, однак проти виступили Японія та Німеччина. Перша не бажала посилення впливу США у Маньчжурії, де Японія завжди домінувала. Німеччина ж не бажала погіршувати відносини з СРСР. Останній же відкинув пропозиції щодо посередництва Заходу. 22 липня 1929 р. МЗС Китаю запропонував СРСР почати переговори про врегулювання конфлікту на КСЗ. Інтереси СРСР на них представляла Німеччина. Переговори затягнулися, до того ж у вересні китайська делегація анулювала свої пропозиції і зажадала кардинального перегляду угоди про КСЗ від 1924 р. Слід зазначити, що територія СРСР час від часу зазнавала нападів з боку залишків білогвардійців та регулярної китайської армії, тому створювалися підстави для силового вирішення конфлікту. У листопаді 1929 р. Особлива Далекосхідна армія РСЧА під командуванням В. Блюхера перейшла кордон і завдала поразки 20000-у китайському угрупованню. Рішучі дії СРСР стали несподіванкою для китайського уряду, тому допомоги Чжан Сюелян не дочекався. Вже у грудні 1929 р. у Хабаровську почалися переговори, що завершилися підписанням спеціального протоколу, який передбачав відновлення статус-кво на КСЗ, звільнення всіх захоплених радянських громадян, висилку білогвардійських загонів з території Маньчжурії. Чжан Сюелян на переговорах діяв від імені китайського уряду, однак Чан Кайші відмовився визнавати Хабаровський

протокол, вважаючи, що радянській стороні зроблені надто великі поступки. У 1930 р. у Мокві відбулася радянсько-китайська конференція за участі представників нанкінського уряду, але якихось результатів на ній досягнуто не було. Нормалізація двосторонніх відносин не відбулася, а антирадянський курс став визначальною рисою діяльності китайського уряду. СРСР, у свою чергу, продовжував актину підтримку китайських комуністів. Спроби Китаю перенести вирішення конфлікту на рівень Ліги Націй також не були успішними.

Радянсько-китайський конфлікт викликав неоднозначну реакцію у міжнародному середовищі. З одного боку, західні країни засуджували СРСР, який щойно підписав Пакт Бріана-Келлога, що проголошував відмову від використання сили, однак одразу ж його і порушив. У той же час вони не схвалювали дії Китаю, який захопив чужу власність. Намагання низки країн виступити посередниками у вирішенні конфлікту також не мали успіху. Японія та Німеччина, навпаки чітко заявили про те, що СРСР та Китай повинні самостійно розв'язати спірні питання. Загалом, дії СРСР, спрямовані на підтримку КПК, а також конфлікт на КСЗ стали факторами, що дестабілізували Вашингтонську систему міжнародних відносин. Було значно послаблено Маньчжурське угруповання китайської армії, втрати якої виявилися непоправними. До того ж діяльність «радянських районів», підтримуваних СРСР, змушувала китайський уряд витрачати значні ресурси на боротьбу проти комуністів.

Ситуація, що склалася на початку 1930-х рр. в Китаї, у першу чергу була вигідною для Японії, яка саме у даний період кардинально змінює свою зовнішню політику. Цей перехід був обумовлений низкою факторів, зокрема, економічною кризою, що охопила Японію раніше за інші країни світу і призвела до соціальних потрясінь. Були закриті сотні підприємств, що призвело до масового безробіття, інфляції та падіння рівня життя. Це створило сприятливі умови для зростання впливу прибічників ідеології агресивного націоналізму, які бачили вихід з соціально-економічної кризи у зовнішньополітичній експансії, встановленні гегемонії Японії в Азії. Ці погляди

особливо популярними були в японській армії, де більшість офіцерів була впевненою у тому, що рішення Вашингтонської конференції, а згодом їхнє підтвердження під час Лондонської морської конференції у 1930 р. з обмеження військово-морських сил, були зрадництвом національних інтересів країни.

Вважається, що вперше офіційно про необхідність проведення нового зовнішньополітичного курсу було заявлено у 1927 р. новим прем'єр-міністром Японії Г.Танака у меморандумі до імператора Хірохіто. Даний меморандум, автентичність якого на сьогодні не підтверджується частиною істориків, мав декларативний характер і мав відкинути роль Японії як гаранта безпеки Вашингтонської системи міжнародних відносин. На початку 1930-х рр. попри недоведеність його існування висловлені у ньому вимоги стали основою зовнішньополітичного курсу щодо Китаю. Зокрема, висловлювалася теза про необхідність захоплення Маньчжурії та Монголії з подальшим підкоренням Китаю та Східної Азії. Зміни у політиці Японії були продиктовані зовнішніми чинниками, зокрема: ситуацією у Китаї, конфліктом на КСЗ, зростанням впливу комуністичного руху. Свою роль відіграли й наслідки світової економічної кризи, що призвели до загострення відносин між країнами Заходу. Ситуація, що склалася, розглядалася у Японії як надзвичайно сприятлива для початку реалізації експансіоністської політики, насамперед, у Маньчжурії, яка мала стратегічне значення як джерело сировини. З іншого боку, японські компанії активно інвестували в даний регіон, загальний обсяг вкладених коштів досяг на той час 2,5 млрд. ієн.

Перехід до прямої агресії був обумовлений і поступовою втратою Японією свого політичного та економічного впливу у Китаї на користь США. Цьому сприяла і політика Гоміндану, який надавав пріоритет саме відносинам з американським урядом. У 1931 р. США розробили проект так званого «срібного» займу для Чан Кайші з метою викупу у Японії китайських залізниць з подальшою передачею їх під контроль кредитора. У свою чергу, Американський банк у Шанхаї вирішив відкрити свої

відділення на контрольованому Японією Північному Сході Китаї, зокрема, у Маньчжурії. У цьому ж році США вийшли на перше місце у торгівлі з Китаєм, відтіснивши Японію на друге, а Велику Британію – на третє.

Японія не могла змиритися з такою ситуацією. Зазнавши поразки в економічному протистоянні, вона перейшла до прямого застосування сили, прагнучи захопити територію Китаю та встановити там своє панування. Першим об'єктом японської експансії мала стати Маньчжурія, де були зосереджені значні поклади корисних копалин, знаходилися розвинена промислова інфраструктура. До того ж даний регіон займав стратегічне положення на випадок війни проти Китаю або СРСР. Підготовка до вторгнення мала комплексний характер. Насамперед, японська пропаганда знов актуалізувала тезу про «більшовицьку загрозу» для Маньчжурії. За ініціативи японських дипломатів у Лондоні почалися переговори про новий розподіл сфер вплив в Китаї. Одночасно були різко активізовані контакти з США у політичній, економічній, гуманітарній сферах, що дозволило послам двох країн заявити у вересні 1931 р. про те, що відносини між двома державами є «настільки дружніми, як ніколи раніше». Одночасно офіційний Токіо почав переговори з китайським урядом про врегулювання чинних розбіжностей. Всі ці дії мали забезпечити несподіваність та раптовість початку воєнних дій, стати прикриттям для кампанії із захоплення Маньчжурії.

18 вересня 1931 р. на Південно-Маньчжурській залізниці (ПМЗ), що належала Японії, неподалік від станції Лютяо стався вибух, який, втім, не завдав майже ніякої шкоди. Як доведено на сьогодні, його здійснили японські військові, однак провину було покладено на маньчжурську владу. Вже 19 вересня 1931 р. японська Квантунська армія без оголошення війни вдерлася на територію Маньчжурії та швидко захопила дві з трьох північно-східних провінцій Китаю. 8 жовтня 1931 р. японська авіація здійснила наліт, який став першим бомбардуванням мирного міста. Проти японської армії, чисельність якої становила лише 14000 осіб діяли підрозділи Чжан Сюеляна, які нараховували понад 100000 військових, однак вони тримали наказ не

чинити опору й відступати, не сподіваючись на допомогу Нанкіна.

Слід зазначити, що японці надзвичайно вдало обрали момент для нападу на Маньчжурію. Саме у цей час китайська армія зосередилася на каральній операції проти комуністичних «радянських районів». Чан Кайші, в умовах, що склалися, не наважився на війну одразу проти двох противників. Він вважав головною загрозою саме КПК та її військові підрозділи, тому перемога у громадянській війні мала для нього пріоритетне значення. Такий підхід мав всі підстави, оскільки комуністи зуміли активізувати свою діяльність, спрямовану проти уряду. Було розширено зону впливу КПК, до якої увійшли 300 повітів в 11 провінціях з населенням у кілька десятків мільйонів осіб. У листопаді 1931 р. комуністи провели I Всекитайський з'їзд Рад, на якому було оголошено про утворення Китайської Радянської Республіки. Була прийнята Конституція та створено Тимчасовий центральний радянський уряд на чолі з Мао Цзедунем. Таким чином, громадянська війна перейшла у нову фазу. Проти Гоміндану виступала нова Китайська держава, яка разом із тим, складалася з розрізнених територій, але мала сою структуру управління та законодавчу базу. Протистояти їй було надзвичайно важко як у воєнному, так і пропагандистському плані.

В цих умовах Чан Кайші не наважився на прямий розрив відносин з Японією, але звернувся зі скаргою до Ліги Націй. Одночасно уряд звернувся з відозвою до китайського народу, в якій закликав не чинити опір і чекати на рішення міжнародної спільноти. Таким чином, вже до лютого 1932 р. японці захопили практично весь Північний Схід Китаю, а 1 березня того ж року було проголошено утворення держави Маньчжоу-го за столицею у місті Сіньцзін («Нова столиця», суч. Чанчунь). До її складу увійшли три провінції з населенням понад 30 млн. осіб, а правителем став останній імператор з династії Цін – Пуї. Трохи згодом, у 1934 р. він був проголошений імператором Маньчжоу-го. Всі сторони діяльності цього державного утворення контролювалися японськими військовими з Квантунської армії. Вже перший указ, підписаний його головою, містив у собі відмову від принципу «відкритих

дверей», що викликало протести західних держав. Особливістю цієї агресії, як вважають сучасні історики, було те, що вона була ініційована не японським урядом, а лише командуванням Квантунської армії. Блискучий успіх операції призвів до сплеску націоналістичних та шовіністичних настроїв у японському суспільстві. Уряд, який виступив проти даної авантури, був змушений подати у відставку. Було сформовано новий кабінет міністрів з прихильників «партії війни», який повністю підтримував курс на широкомасштабну експансію.

Захоплення Японією Маньчжурії, що збіглося зі зростанням світової економічної кризи, викликало достатньо стриману реакцію з боку західних держав, союзних Чан Кайші. 6 вересня 1931 р. США надіслали ідентичні ноти урядам Китаю та Японії, в яких закликали не роздмухувати конфлікт у Маньчжурії. Велика Британія публічно не виказувала свою позицію, сподіваючись, що агресія Японії обмежиться Північним Сходом Китаю, де вона не мала суттєвих інтересів.

В цій ситуації китайський уряд покладав всі свої надії на Лігу Націй. Проблема китайсько-японського конфлікту тричі обговорювалася на засіданнях організації. Дискусія з даного питання відбувалася надзвичайно складно, а про його важливість свідчить факт участі у переговорах американського представника Ч. Дауеса попри те, що США не були членом Ліги Націй. Необхідно зазначити, що загальна політико-економічна ситуація у світі, пов'язана зі світовою кризою, не сприяла бажанню країн-членів організації активно втручатися у події, що знаходилися далеко від Європи. Представники країн-учасниць в основному утримувалися від різкої критики офіційного Токіо, вважаючи події у Маньчжурії самовільними діями японських військових, які мають бути зупинені власним урядом. Вже у грудні 1931 р. стало зрозуміло, що Маньчжурський конфлікт не вирішиться сам по собі, і тоді Ліга Націй вперше прийняла резолюцію з даного питання. Вона не визнавала Японію агресором, відповідно, проти неї не запроваджувалися санкції. Замість цього було вирішено створити авторитетну міжнародної комісії з розслідування

подій у Маньчжурії. Її головою було обрано представника Великої Британії В. Бульвер-Літтона.

Більш чітку позицію зайняли США. У січні 1932 р. державний секретар Г. Л. Стімсон направив урядам Японії та Китаю ноти, у яких була сформульована позиція США щодо агресії у Маньчжурії. Вона стала відома як «Доктрина Стімсона» і в ній говорилося про те, що США відмовляються визнавати будь-які дії, спрямовані на порушення суверенітету та територіальної цілісності Китаю, відмову від принципу «відкритих дверей» та «рівних можливостей», а також не будуть вважати законними міжнародні угоди, нав'язані за допомоги сили. Такий підхід США європейські держави не підтримали. Восени 1932 р. міжнародна комісія завершила свою роботу і представила доповідь, в якій відзначалося, що Японія діяла не з метою самооборони, навпаки, здійснила заплановану агресію, порушивши Статут Ліги Націй, Пакт Бріана-Келлога та Вашингтонський договір дев'яти держав. Відзначивши особливі інтереси Японії у Маньчжурії, представники комісії зауважували на тому, що вона є невіддільною частиною Китаю. Представники Китаю, посилаючись на статтю 16 Статуту Ліги Націй, вимагали запровадження санкцій проти Японії, однак цього зроблено не було. Їхнє прийняття залежало від позиції США, на які припадало 1/3 зовнішньої торгівлі Японії, однак Ч. Дауес, здійснюючи тиск на китайських представників, щоб вони зняли свої вимоги. Більш того, американські компанії не лише не відмовилися від торгівлі з агресором, але й, навпаки, нарощували обсяги постачань нафти та продукції військового значення. Замість санкцій комісія запропонувала скликати міжнародну конференцію, яка б могла розробити положення про широку автономію Маньчжурії. Японські війська мали бути замінені жандармерією, якою б командували американські та англійські офіцери. Японія не визнала висновки комісії, більш того, саме під час обговорення Лігою Націй доповіді комісії нею було захоплено ще одну північно-східну провінцію Жахе, яка увійшла до складу Маньчжоу-го. Пізніше, 27 березня 1933 р. Японія вийшла зі складу Ліги

Націй, переставши, таким чином, бути гарантом Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Не зустрівши опору на початковому етапі агресії, Японія взимку на – початку весни 1932 р. спробувала поширити воєнні дії за межі Маньчжурії та захопити найбільший порт та діловий центр Китаю – Шанхай. Однак саме тут китайська армія та місцеве населення спричинили запеклий опір японцям. Водночас до китайського узбережжя були відправлені військові кораблі США та Великої Британії, які не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Попри героїчну оборону 19 китайська армія була змушена залишити Шанхай. За посередництва Ліги Націй почалися мирні переговори, що завершилися підписанням Шанхайського мирного договору 5 травня 1932 р. За його умовами місто та його околиці оголошувалися демілітаризованою зоною, китайська армія мала залишити його. У свою чергу, Японія отримала право на обмежений військовий контингент, який мав перебувати у міжнародному селіменті. Разом із тим, місто мало контролюватися китайською поліцією. Таким чином, японці не зуміли досягнути поставленої мети – створення плацдарму на Півдні Китаю. Ці події показали неготовність Японії у військовому та дипломатичному плані до захоплення всього Китаю.

В умовах воєнної агресії Японії КПК зайняла іншу позицію, ніж Чан Кайші. 5 січня 1932 р. уряд Китайської Радянської Республіки оголосив війну Японії та звернувся зі зверненням, у якому містився заклик про об'єднання у боротьбі проти окупантів. Однак слід відзначити, що практичних наслідків цей крок КПК не мав, оскільки основна частина «радянських районів» знаходилася набагато південніше за Маньчжурію.

Нездатність Ліги Націй зупинити агресію Японії поставила Вашингтонську систему міжнародних відносин у надзвичайно складне становище, фактично вона опинилася у глибокій кризі, вийти з якої так і не змогла. Дії Японії у Китаї різко загострили її відносини з СРСР. Захопивши Харбін, японці вийшли до кордонів з СРСР, створивши загрозу для КСЗ та безпеки Далекосхідного регіону країни. Слід зазначити, що через внутрішні проблеми СРСР не був

готовий до широкомасштабного протистояння з Японією. Водночас не будучи членом Ліги Націй, СРСР повністю дистанціювався від її рішень, вважаючи їх потуранням агресору. Таким чином, політика радянського уряду була спрямована на запобігання будь-яким провокаціям, що могли б призвести до початку війни. У свою чергу, Японія також не була готова до ведення воєнних дій проти радянського режиму, тому звернулася до СРСР з пропозицією збереження нейтралітету, обіцяючи поважати права та інтереси, пов'язані з КСЗ. При цьому Японія відмовилася підписати договір про ненапад. Двосторонні відносини ускладнювалися й через те, що на території Маньчжурії знаходилося понад 50000 радянських громадян та п'ять консульств СРСР. В даних умовах радянський уряд прийняв рішення про фактичне визнання Маньчжоу-го, внаслідок чого у Читі та Благовещенську було відкрито консульства даної держави. Водночас СРСР дозволив Японії використовувати КСЗ для здійснення перевезень, а представники Китаю на залізниці були замінені відповідними чиновниками Маньчжоу-го.

Таким чином, політика СРСР щодо маньчжурської проблеми мала свої особливості, пов'язані з тим, що визнаючи Японію агресором, радянський уряд тим не менш намагався уникати загострення відносин з Японією, маневруючи та йдучи на компроміси. Певною мірою, ця політика перекликалася з діями західних країн, які не бажали втручатися у даний конфлікт, запроваджувати санкції проти агресора тощо. Ці обопільні дії стали важливим етапом у подальшому розпаді Вашингтонської системи міжнародних відносин.

США зробили ще одну спробу організувати переговори між Китаєм та Японією, пропонуючи виступити посередником та спостерігача. Однак Японія відкинула цю пропозицію. На думку японського уряду переговори мали бути прямими та без посередників за умови виконання Китаєм низки умов. До їхнього переліку входило припинення будь-якої антияпонської діяльності, свобода підприємницької діяльності та право екстериторіальності японських поселень на Північному Сході Китаю, визнання всіх двосторонніх договорів, що стосувалися даного регіону.

Слід зазначити, що Чан Кайші не одразу пішов на переговори з Японією, оскільки вимоги останньої викликали б обурення китайського суспільства.

Загарбання Японією Маньчжурії, її вихід з Ліги Націй та припинення виконання рішень Вашингтонської конференції призвели до кризи чинної міжнародної системи й створили нову геополітичну ситуацію в регіоні, яка характеризувалася укріпленням позицій агресора. В умовах відсутності реальної протидії з боку гарантів безпеки Вашингтонської системи міжнародних відносин становище нанкінського уряду виявилися надзвичайно складним. Фактично, Китай був змушений самотійно протистояти агресивній політиці Японії. Ситуація ускладнювалася і через необхідність ведення воєнних дій проти КПК та Червоної армії Китаю. У 1932 р. Гоміндан здійснив четвертий похід проти комуністів з метою ліквідації «радянських районів». Проти них було спрямовано армія, кількість якої перевищувала 500000 військових, у свою чергу, комуністи розраховували на підрозділи, загальна чисельність яких складала від 70000 до 100000 осіб. Отримавши низку перемог та звільнивши частину територій, що знаходилися під контролем комуністів, Національно-революційна армія не спромоглася повністю ліквідувати «Центральний радянський район».

В цих умовах він прийняв рішення про нормалізацію відносин з СРСР, який неодноразово заявляв про готовність співпрацювати з усіма сторонами, зацікавленими у вирішенні конфлікту на Далекому Сході та встановленні там справедливого миру. В червні 1932 р. представник Китаю на Лондонській конференції з роззброєння зробив офіційну пропозицію про відновлення дипломатичних відносин заступнику наркома закордонних справ СРСР М. Літвінову, обумовивши її одночасним укладенням двостороннього пакту про ненапад. 12 грудня 1932 р. було відновлено дипломатичні відносини. Японська дипломатія розцінила ці події як власну поразку, а подальше зближення Китаю та СРСР як загрозу своїм планам в регіоні. У свою чергу, японський уряд вирішив натиснути на Китай та СРСР, щоб не допустити подальшої нормалізації

відносин цих країн. Офіційний Токіо заявив про відмову підписувати пакт про ненапад з СРСР, посилаючись на його відносини з Китаєм. Одночасно китайський уряд було інформовано про те, що Комінтерн та радянський докладають активних зусиль до підтримки КПК і Червоної армії Китаю, які намагаються скинути офіційну владу. На переговорах з СРСР Чан Кайші вимагав перегляду відносин радянського уряду з Китайською Радянською Республікою, однак позитивної реакції на ці вимоги не отримав. Тоді, китайська делегація відмовилася підписувати пакт про ненапад і договір про торгівлю.

Таким чином, відносини СРСР та Китайської Республіки у повному обсязі відновлені не були через принципову розбіжність у питанні ставлення до КПК. Одночасно різко погіршилися відносини СРСР та Японії. Так, радянський уряд відмовився від подальших планів укладення двостороннього пакту про ненапад та юридичного визнання Маньчжоу-го. Крім того, було почато переговори про продаж КСЗ, які завершилися 23 березня 1935 р. підписанням угоди, за якою СРСР мав отримати 140 млн. ієн, частково, грошима, частково постачанням товарів з Японії. Значну увагу було приділено і посиленню боєздатності РСЧА на Далекому Сході СРСР. Так, зокрема, у квітні 1932 р. було ухвалено рішення про створення в регіоні Морських сил, які перетворилися на Тихоокеанський флот, у складі якого перебували надводні кораблі, підводні човни, авіація та підрозділи берегової оборони.

Важливим фактором, що змінив ситуацію в регіоні, стало встановлення дипломатичних відносин між СРСР та США в 1933 р. Невдовзі радянське керівництво виступило з ініціативою укладення Тихоокеанського пакту за участі США, СРСР, Китаю та Японії. Дана угода мала стабілізувати Вашингтонську систему міжнародних відносин та посилити регіональну безпеку. Але проект не був реалізований через небажання окремих держав брати на себе зобов'язання, що могли б призвести до початку війни проти Японії. Останній цей пакт взагалі не був потрібен, оскільки суперечив експансіоністській політиці країни. Ствердившись у Маньчжурії, вона стала готувати плацдарм до розширення

підконтрольної території. За рахунок японських інвестицій Маньчжоу-го активно розвивала свою економіку. Різко зросла чисельність та боєздатність Квантунської армії, а поблизу кордону з СРСР було побудовано наукові лабораторії з розробки біологічної та хімічної зброї. Також було розроблено плани воєнних дій у двох напрямках: північному – проти СРСР, південному – проти Китайської Республіки. Кінець кінцем японське командування зупинилося на південному плані, для реалізації якого йому були потрібні союзники. Його японці знайшли в особі нацистської Німеччини. Між країнами 25 листопада 1936 р. було підписано Антикомінтернівський пакт, який мав не допустити подальшого поширення комуністичного руху у світі. Крім того, у січні 1935 р. Японії припинила участь у Лондонській конференції з обмеження морських озброєнь, оскільки їй було відмовлено у визнанні принципу рівності у кількості, потужності та озброєнні кораблів поряд з США та Великою Британією.

Таким чином, у 1930-і рр. Японія відкрито демонструвала свою експансіоністську спрямованість, всі її дії свідчили про поступове формування в регіоні нового осередку воєнних дій. У той же час у Східній Азії не було сил, які могли б попередити цю агресію. США у 1935 р. ухвалили закон про нейтралітет і активно реалізували політику неоізоляціонізму. СРСР, у свою чергу, зосередився у посиленні свого впливу у Монголії. В 1936 р. було укладено договір про взаємодопомогу, відповідно до якого у МНР знову мали бути введені частини РСЧА, що покинули її у 1925 р.

Міжнародно-політичні процеси, що відбувалися в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, об'єктивно не сприяли безпеці Китаю. Він, фактично, опинився без союзників, до того ж уряд був змушений докладати значних зусиль до боротьби з КПК та Червоною армією Китаю. Зовнішня політика країни мала враховувати реалії громадянської війни, оскільки комуністи були головним ворогом для Чан Кайші. 31 травня 1933 р. у селищі Тангу неподалік від Пекіна було підписано японсько-китайську угоду про перемир'я. Згідно з її умовами нанкінський уряд погоджувався на визнання ситуації, що склалася у

Маньчжурії, створення демілітаризованої зони шириною у 100 км на південь від Великої Китайської стіни та відведення підрозділів китайської армії на рубежі, що були вказані японцями. Більш того, у 1935 р. під тиском японців китайська армія була змушена залишити ще дві північні провінції, зокрема, Хебей, де знаходилися міста Пекін та Тяньцзінь. Влада тут перейшла у руки Політичної Ради, яка хоч і була утворена за згоди Чан Кайші, але знаходилася під японським контролем. Трохи згодом на території провінції Хебей було проголошено владу «Антикомуністичного автономного уряду Східного Цзі», який очолив японський ставленик Інъ Жуген.

28 жовтня 1933 р. міністр закордонних справ Японії К. Хіроta висунув доктрину «Трьох принципів», які мали стати провідними у політиці офіційного Токіо щодо Китаю. Вони передбачали створення японсько-китайського-маньчжурського союзу, спільну боротьбу проти поширення комунізму та придушення антияпонських виступів у Китаї. На практиці це означало відмову Китаю від орієнтації на західні країни на користь Японії, визнання Маньчжоу-го та присутності японських військ на території країни. Прийняття цих принципів означало повну капітуляцію Китаю, втрату суверенітету, тому Чан Кайші відкинув пропозицію К. Хіроti. Це стало причиною подальшого погіршення двосторонніх відносин, однак чинне перемир'я надало можливість для подальшої боротьби проти комуністів. Навесні 1934 р. командування Національно-революційної армії зосередило близька 1 млн. солдатів для нового карального походу проти Червоної армії Китаю. Йому передувала ретельна підготовка. Крім того, США та Велика Британія надали кредити та озброєння для Гоміндану. З Німеччини прибули військові радники, які розробили план походу та нову тактику воєнних дій – повільне просування з усіх сторін на «радянські райони» із закріпленням на захоплений території та будівництвом укріплених блокгаузів. Водночас було проведено потужну пропагандистську кампанію, спрямовану на населення країни. Так, Чан Кайші обіцяв знизити податки та запровадити заходи з відновлення сільського господарства. Кінцевою метою походу була ліквідація «Центрального

радянського району», військові підрозділи якого не перевищували 100000 – 150000 солдатів.

У квітні 1934 р. Національно-революційна армія почала наступ на райони, що контролювалися комуністами у провінції Цзянсі. Поступово склалися умови для повного оточення та знищення «Центрального радянського району», тому керівництво КПК ухвалило рішення про прорив оточення і відхід на північ країни. Офіційно ж було оголошено про здійснення походу, спрямованого проти японської агресії. Вже у жовтні 1934 р. основна частина ЧАК, скориставшись домовленістю про перемир'я з губернатором провінції Гуандун, прорвала оточення та почала знаменитий «Великий похід», який мав завершитися утворенням нового «радянського району» у регіон Шеньсі. Разом із бійцями пішла і значна частина місцевого населення, якому загрожували репресії з боку урядових військ. Таким чином, стратегія «радянзації» Китаю, розроблена Комінтерном у 1920-і рр. зазнала провалу і призвела до величезних людських втрат та загального послаблення країни, яке фактично сприяло агресії Японії.

У січні 1935 р. через значні втрати через військових та помилки в організації походу від командування були відсторонені Бо Гу, О. Браун та Чжоу Еньлай. Замість них керівництво перебрав Мао Цзедун, якого було призначено головним політичним комісаром Червоної армії Китаю. Водночас посилювалися позиції групи Мао Цзедун, яка виступала за особливий соціалістичний шлях Китаю. У свою чергу, комуністичне крило, що було тісно пов'язане з Комінтерном на чолі з Ван Міном, який перебував у Москві, втратило свої позиції й відступило на другий план. Так завершилася внутрішня еволюція КПК, яка з секції Комінтерну перетворилася на самостійну політичну силу, яка користувалася широкою підтримкою, насамперед, серед селянства. У жовтні 1935 р. основна частина ЧАК на чолі з Центральним Комітетом КПК (ЦК КПК) вийшла у район Шеньсі. На той час чисельність цих підрозділів скористалася до 7000 – 8000 осіб внаслідок загибелі або дезертирства. Однак на новому місці комуністам вдалося швидко поповнити свої ресурси. Базою КПК став

«Особливий район» з центром у місті Яньань. Цей період діяльності КПК розтягнувся на 10 років, до 1945 р. «Особливий регіон» являв собою важкодоступну гористу місцевість, далеку від центральних провінцій Китаю. У китайського уряду, у свою чергу, не було вільних ресурсів для остаточного розгрому ЧАК. Тим більш, що територія, контрольована комуністами, була відносно невеликою і не відігравала вагомої ролі в економіці країни.

Фактична перемога Чан Кайші укріпила його владу та сприяла стабілізації внутрішнього становища Китаю. Коштом американських та британських інвестицій відбулося відновлення та зростання китайської економіки. Керівник Китайської Республіки робив ставку на відносини саме з цими країнами. Водночас події 1935 р. певним чином позначилися на зовнішній політиці Китаю. Почався поступовий процес поліпшення відносин між Китаєм та СРСР, що було обумовлено низкою факторів. Так, починаючи з 1933 р., радянський уряд різко знизив масштаби допомоги китайським комуністам. Це було, зокрема, пов'язано зі зростанням самостійності КПК та поступового відсторонення від влади в ній крила, що орієнтувалося на Комінтерн. До того ж VII Конгрес Комінтерну рекомендував КПК припинити боротьбу проти Гоміндану та створити з ним спільний антияпонський фронт. Зростання антияпонських настроїв рух за бойкот товарів агресора, вимога проводити більш жорстку політику щодо нього змусили Чан Кайші шукати собі союзників. СРСР, у свою чергу, після поразки китайських комуністів також став схилитися до співробітництва з Гомінданом як головною політичною силою у Китаї, яка здатна організувати збройний опір японській експансії.

В 1935 р. Чан Кайші запропонував СРСР укласти договір про дружбу та взаємодопомогу. Радянський уряд, остерігаючись провокаційних дій з боку Японії, відмовився від підписання такої угоди, однак спрямовував свої зусилля на створення єдиного антияпонського фронту всередині Китаю. 5 травня 1936 р. керівництво СРСР запропонувало всім політичним силам Китаю припинити військові дії. В листопаді 1936 р. війська Гоміндану спробували ще раз ліквідувати «Особливий район» у Шеньсі, однак були

розгромлені ЧАК. Це стало останнім бойовим зіткненням громадянської війни, що почалася у 1927 р.

Попри переговори, що відбувалися між КПК та китайським урядом та окремими військовими з'єднаннями НРА, Чан Кайші у грудні 1936 р. запланував новий каральний похід проти «Особливого району» в Шеньсі. Прибувши до адміністративного центру провінції Шеньсі міста Сіань керівник Китайської Республіки зажадав негайного початку походу проти комуністів. Однак на той час Ян Хучен, командувач 17-ї армії НРА, та Чжан Сюелян, командувач Північно-Східної армії, вже уклали союз з КПК, спрямований на боротьбу проти Японії. 12 грудня 1936 р. Чан Кайші було заарештовано разом з офіцерами Генерального штабу та чиновниками уряду. Після цього заколотники висунули свої вимоги, які передбачали припинення громадянської війни, включення до складу уряду представників всіх політичних сил Китаю, звільнення політв'язнів, гарантію політичних прав та свобод, створення єдиного патріотичного руху для врятування батьківщини. ЦК КПК підтримала ці вимоги, однак разом із тим, було вирішено утриматися від відкритого політичного протистояння з Гомінданом, зосередившись на підтримці заколотників у випадку наступу урядової армії.

Особливу позицію зайняв радянський уряд, який остерігався політичної кризи й розпаду Китаю у випадку ліквідації Чан Кайші та приходу до влади прояпонського крила Гоміндану на чолі з Вен Цзівеєм. Комінтерн також виступив за мирне врегулювання даного конфлікту. ЦК КПК було рекомендовано вжити всіх заходів для звільнення Чан Кайші та відмовитися від підтримки заколотників. До Сіаня було направлено представника ЦК КПК Чжоу Еньлая, який мав сприяти виробленню умов укладення союзу між комуністами та китайським урядом. Внаслідок переговорів Чан Кайші фактично погодився на припинення громадянської війни й політичних репресій та утворення єдиного антияпонського фронту. Однак після повернення до Нанкіна він наказав заарештувати Чжан Сюеляна та почав затягувати переговори. Лише у червні 1937 р., напередодні початку повномасштабного вторгнення японської армії, було досягнуто угоди про припинення

воєнних дій між НРА та ЧАК. Комуністична партія Китаю, у свою чергу, брала на себе зобов'язання перетворити ради в органи демократичної влади. Червона армія Китаю була реорганізована у Восьму армію НРА Китайської Республіки. Була розроблена спільна програма співробітництва КПК та Гоміндану, в основі якої були покладені «три народні принципи» Сунь Ятсена.

Таким чином, на середину літа 1937 р. Китай подолав розкол, громадянська війна завершилася, суспільство об'єдналося на основі спільних інтересів, пов'язаних з боротьбою проти Японії. Тим самим було створено базу для єдиного національного антияпонського фронту.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте вплив наслідків Першої світової війни на геополітичну ситуацію в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.
2. Які фактори впливали на формування зовнішньої політики Китаю в 1918 – 1925 рр.?
3. Охарактеризуйте роль Китаю у Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин.
4. Охарактеризуйте політику Японії щодо Китаю в 1918 – 1937 рр.
5. Проаналізуйте відносини США та Китаю в 1918 – 1937 рр.
6. Дослідіть політику СРСР щодо Китаю в 1918 – 1937 рр.

Список рекомендованої літератури

1. Гаврилова Н., Константинова Ю. Історія міжнародних відносин : Навчально-методичний посібник. Ч. III (1918 – 1945 рр.). Маріуполь : МДУ, 2017.
2. Дюрозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів; пер. Є. Марічев та ін. К. : Основи, 1999. 903 с.
3. Захарова Г. Политика Японии в Маньчжурии в 1931 - 1945 рр. М., 1990.
4. История Китая: Учебник. Под ред. А. Меликсетова. 2-е изд., испр. И доп. М. : Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 736 с.

5. *История международных отношений: В трех томах: Учебник. Под ред. А. Торкунова, М. Нарццкого. М.: Аспект Пресс, 2012. 496 с.*
6. *Каткова З. Китай и державы. 1927 – 1937 гг. М.: Восточная литература, 1995. 278 с.*
7. *Крюков М. Вокруг «Первой Декларации Карахана» по китайскому вопросу. 1919 г. Новая и новейшая история. 2000. № 5. С. 30–44.*
8. *Мировицкая Р. Отношения СССР с Китаем в годы кризиса Версальско-Вашингтонской системы международных отношений (1931 – 1937 гг.). URL: http://www.ifes-ras.ru/attaches/books_texts/Mirovickaya.pdf*
9. *Российско-китайские отношения. История и современность. Хрестоматия. Сост. Д. Кузнецов. URL : http://kuznetsov.ucoz.org/news/khrestomatija_rossijsko_kitajskie_otnoshenija_istorija_i_sovremennost/2014-09-15-30*
10. *Сафронов В. СССР, США и японская агрессия на Дальнем Востоке и Тихом океане: 1931 – 1945 гг. М.: 2001. 452 с.*
11. *Сидоров А. Внешняя политика Советской России на Дальнем Востоке: 1917 – 1922 гг. М.: Изд-во МГИМО, 1997. 173 с.*
12. *Сидоров А., Клейменова Н. История международных отношений 1918 – 1939 гг.: Учебник. М.: Центрполиграф, 2008. 640 с.*
13. *Системная история международных отношений. Под ред. А. Богатурова. М.: Изд-во НОФМО, 2004. 2087 с.*
14. *Хрестоматия по истории международных отношений. Сост. Д. Кузнецов. В 5-и книгах. Книга 4. Новейшее время. Благовещенск: 2013. 2010 с. URL: http://kuznetsov.ucoz.org/news/khrestomatija_po_istorii_mezhdunarodnykh_otnoshenij_kniga_4_novejshee_vre_mja/2013-11-11-23*
15. *Цветков Г. Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917 – 1945 рр.: Навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 232 с.*

ТЕМА 5.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: КИТАЙСЬКИЙ РАХУНОК

5.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в 1937 – серпні 1939 рр.

Легкість, з якою Японія завоювала Північний Схід Китаю, сприяла зростанню в країні мілітаристських настроїв, проект імперії, яка б охоплювала території від Байкалу до Тибету, отримував широку підтримку у всіх прошарках суспільства. Армія, у свою чергу, перетворилася на вирішальну політичну силу країни і була готова до продовження реалізації агресивних планів щодо Китаю. На 1937 р. Японія створила потужний військово-економічний комплекс, спираючись, зокрема, і на підтримку Великої Британії та США. Так, з цих країн вона отримувала необхідну сировину та промислову продукцію. Лише за 6 місяців 1937 р. експорт з США зріс на 87 %. Було створено могутнє військове угруповання з 12 дивізій, чисельність якої складала понад 300000 осіб. На її озброєнні знаходилися 1000 танків, 1200 літаків, 1500 гармат. За оцінками японських експертів військово-технічна відсталість Китаю, слабкість нанкінського уряду мали забезпечити перемогу імператорської армії впродовж 2 – 3 місяців.

Час, обраний для початку воєнних дій, також не був випадковим. В Європі продовжувався процес поглиблення політичної кризи. З'явився блок держав, орієнтованих на ревізію рішень Версальської та Вашингтонської конференцій, до якого належала і Японія. Світове суспільство було зайнято європейськими проблемами, пов'язаними з діями Німеччини та Італії. В цих умовах події у Китаї не були актуальними для більшості світових держав.

Приводом до початку японської агресії у Китаї стали події поблизу мосту Лугоу (Марко Поло) 7 липня 1937 р. поблизу Пекіну. Внаслідок провокації японських військових відбулося бойове зіткнення з китайською стороною. Ці події стали початком війни, яка стала складовою Другої світової війни й тривала до 1945 р.

На початковому етапі метою японського командування було захоплення району Пекін – Тяньцзінь та створення автономії Північного Китаю. Саме ці вимоги були заявлені в ультиматумі Хебейсько-Чахарській політичній раді. Вже 11 липня 1937 р. рада за відсутності її голови Сун Чжеюаня погодилася на ультиматум. Повернувшись, голова зайняв більш обережну позицію, не даючи письмової згоди, але й не відкидаючи вже досягнуті домовленості. У свою чергу, Чан Кайші 13 липня 1937 р. зажадав від Сун Чжеюаня, який ще й командував 29-ю армією НРА здійснювати жорсткий опір японцям. Зробити це китайський генерал не зумів і був змушений відступити на південь.

26 липня 1937 р. японські війська перейшли у наступальні дії, вже на 30 липня захопивши Пекін та Тяньцзінь. Таким чином, японці встановили контроль над Центральним Китаєм та розгорнули широкомасштабний наступ на центральні провінції. У серпні 1937 р. почалася Друга Шанхайська битва, яка тривала до початку листопада і завершилася захопленням міста. У листопаді 1937 р. розпочався наступ японської армії на столицю Китайської Республіки Нанкін. Чан Кайші ухвалив рішення про залишення міста та відступ до Уханя. Для оборони Нанкіна було залишено найменш підготовлені війська з новобранців, крім того, у місті залишалося багато мирних жителів. 13 грудня 1937 р. столиця Китаю була захоплена. При цьому японська армія демонструвала надзвичайну жорстокість щодо місцевого населення. Так, зокрема, під час «Нанкінської різанини», яка відбулася у грудні 1937 – січні 1938 рр. було вбито від 40000 до 300000 китайських громадян.

Перші поразки не змусили китайський народ капітулювати перед агресором. Навпаки, вони, а також насильство щодо мирного населення, сприяли зростанню антияпонських настроїв та об'єднанню політичних сил. У вересні 1937 р. Гоміндан та КПК ухвалили рішення про об'єднання в рамках «Єдиного антияпонського фронту». Військові підрозділи КПК були реорганізовані та включені до складу Національно-революційної армії, формально підпорядковуючись її командуванню. Насправді вони діяли автономно переважно у північних провінціях неподалік від

«Особливого району» в Шеньсі, часто переходячи до партизанських методів боротьби. Водночас командування комуністичних підрозділів дотримувалося установки ЦК КПК на уникнення великих зіткнень з японцями та мобілізацію сил. Обидві сторони розглядали утворення «Єдиного антияпонського фронту» як вимушений захід, тактичний компроміс, нездатний вирішити чинні суперечності між партіями. Тому, спільно воюючи проти Японії, Гоміндан та КПК час від часу здійснювали ворожі кроки щодо один одного, намагаючись послабити суперника.

Слід значити також, що на початковому етапі війни Японія фактично не визнавала самого факту її розв'язання. Так, в офіційних документах ці події іменувалися як «Китайський інцидент», тим самим підкреслюючи його тимчасовість та небажання захоплювати всю територію противника. Більш того, японська пропаганда поширювала інформацію про те, що імператорська армія діє у рамках самооборони. З іншого боку, і китайський уряд спочатку утримувався від офіційного оголошення війни, залишаючи можливість для дипломатичного маневрування. Чан Кайші прекрасно розумів різницю у військовому потенціалі Китаю та Японії, тому сподівався на міжнародне посередництво з пошуку певного компромісу у відносинах. Саме тому до грудня 1941 р., воюючи один проти одного, сторони підтримували дипломатичні відносини, офіційно не знаходячись у стані війни. Лише після вступу США у Другу світову війну китайський уряд офіційно розірвав відносини з Японією, оскільки нові реалії кардинально змінили геополітичну ситуацію в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Китай отримав могутнього союзника, а Японія – нового ворога.

Дипломатія китайського уряду на початковому етапі війни акцентувалася на кількох напрямках. В першу чергу, було необхідно домогтися підтримки з боку традиційних союзників – США, Великої Британії та Франції. Чан Кайші розраховував, що втручання цих держав та міжнародної спільноти в особі Ліги Націй змусить японський уряд відмовитися від своїх планів. Другим напрямом стали прагнення до мирного урегулювання конфлікту шляхом

переговорів з Японією. Слід зазначити, що саме на це його підштовхувала частина урядовців та партійного керівництва Гоміндану, зокрема, Вен Цзінвей, який очолював прояпонське політичне угруповання, відоме як «клуб низьких тонів». Надія на марні переговори з Японією виявилися ілюзією, оскільки та відмовилася щось обговорювати з нанкінським урядом. Натомість японці заявили про готовність обговорювати умови подальшого устрою китайських територій лише з владою окремих провінцій. Третім напрямом стали відносини з СРСР, який Чан Кайші намагався втягнути у війну проти Японії, уклавши пакт про взаємодопомогу.

В умовах нової агресії, Китай, як і в 1931 р. при загарбанні Маньчжурії, звернувся до Ліги Націй з вимогою запровадити політичні та економічні санкції проти Японії відповідно до ст. 16 Статуту організації. І знову ж таки, Ліга Націй фактично відмовила Китаю у підтримці. Питання про санкції було передано на індивідуальний розгляд держав-членів. Крім того, було узгоджено рішення про скликання міжнародної конференції з китайського питання, до участі в якій запросили в СРСР.

Міжнародна ситуація напередодні конференції у Брюсселі складалася для Китаю надзвичайно несприятливо. Певну роль у цьому відіграла японська дипломатія, яка прагнула будь-яким чином не допустити утворення антияпонського блоку у складі Китаю, США, СРСР, Великої Британії та Франції. Беручи до уваги зацікавленість західних держав в збереженні та розширенні експорту до Японії своїх товарів, до них було відправлено економічні місії. Як результат, було укладено багатомільйонні контракти на постачання до Японії товарів та сировини. Було також обіцяно залучити іноземний капітал до інвестування у розробку природних ресурсів Китаю. Ці дії вплинули на позиції західних держав і додали японському уряду впевненості у правильності обраної стратегії, тому він відмовився від участі в Брюссельській конференції. Брюссельська міжнародна конференція тривала з 3 до 24 листопада 1937 р. за участі 19 держав. Фактично одразу ж вона загрузла у безплідних дискусіях. Так, голова італійської делегації одразу ж заявив про

неможливість ухвалення будь-яких санкцій проти Японії. До того ж, ще до відкриття конференції відбулася таємна зустріч представників США, Великої Британії та Франції, на якій було вирішено обмежитися ухваленням резолюції, яка б пропонувала почати між Китаєм та Японією. Під час обговорення послы західних держав здійснювали тиск на китайську делегацію з метою підписання мирного договору з агресором.

Особливу позицію зайняла Німеччина. Тривалий час вона підтримувала тісні зв'язки з китайським урядом, надаючи йому військову та економічну підтримку, виступаючи союзником у боротьбі проти КПК. Саме тому Чан Кайші розраховував на посередницьку роль Німеччини у можливому врегулюванні конфлікту з Японією, беручи до уваги підписання Антикомінтернівського пакту. Китайський керівник переконував німецького посла О. Траутмана у необхідності збереження підтримки Китаю. Однак на той час німецьке керівництво вже було переконане у невідворотності перемоги Японії. Більш того, А. Гітлер та Й. фон Ріббентроп вважали, що це змусить Китай вступити до Антикомінтернівського пакту, тому, у свою чергу, також здійснювали тиск на китайське керівництво. Так, під час Брюссельської конференції, від участі в якій Німеччина відмовилася, О. Траутман на зустрічі з Чан Кайші передав японські вимоги щодо припинення війни, наголошуючи на необхідності їхнього прийняття. Зокрема, вони передбачали визнання автономії Внутрішньої Монголії, розширення демілітаризованої зони у Північному Китаї та навколо Шанхаю, припинення будь-якої антияпонської пропаганди, спільну боротьбу проти комуністичного руху, зниження митних тарифів на японські товари, визнання привілейованого статусу іноземців. Для Чан Кайші ці вимоги були неприйнятні, насамперед, через внутрішні фактори. У Китаї розгортався потужний антияпонський рух, війна поступово загальнонаціонального масштабу і будь-які кроки уряду щодо можливої капітуляції призвели б до його падіння та встановлення влади КПК.

Тим часом Брюссельська конференція виявилася нездатною до ухвалення рішення про реальну підтримку

Китаю та запровадження санкцій проти агресора. В цих умовах делегація СРСР підтримала вимоги Китаю щодо запровадження економічних санкцій проти Японії, однак це рішення ухвалено не було. 22 листопада 1937 р. делегатам конференції було запропоновано проект декларації, в якій містилися загальні фрази про необхідність припинення ворожих дій та встановлення миру. Жертва та агресор фактично опинялися в одному положенні. 24 листопада 1937 р. ця декларація була прийнята з доповненням, запропонованим китайською делегацією. В ньому говорилося про жаль щодо нерозгляду на конференції пропозицій, наданих Китаєм.

Таким чином, китайська дипломатія зазнала поразки. Брюссельська конференція стала ще одним свідченням кризи Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, орієнтації західних держав на проведення «політики умиротворення» і прямо вплинула на процеси, пов'язані з розгортанням Другої світової війни.

Як і у випадку з захопленням Маньчжурії провідні західні держави обрали для себе роль спостерігачів через низку причин. Так, Велика Британія не бажала ускладнювати відносин з Японією через побоювання щодо безпеки своїх колоній в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. В США домінували ізоляціоністські настрої, з якими мусив рахуватися Ф. Рузвельт. У своїй промові 5 жовтня 1937 р. він піддав Японію різкій критиці, закликаючи до її міжнародної ізоляції. У той же час, він заявив про те, що Японія не перебуває у стані війни з Китаєм, тому неможливо поширити дію закону про нейтралітет на Східну Азію. Тому американські компанії продовжували продавати зброю та матеріали стратегічного значення обом сторонам конфлікту, що, у першу чергу, було вигідно Японії, яка мала значно більші ресурси ніж Китай і, відповідно, отримувала набагато більше. Більш того, у військово-морський флот Китаю було або знищено, або захоплено японцями, тому після встановлення блокади тихоокеанського узбережжя країни, торгівля з США та Великою Британією практично припинилася. У найтяжчі, перші роки війни проти Японії Китай фактично був позбавлений військової допомоги з боку західних держав і змушений спиратися на власні сили.

Це, у свою чергу, приводило до значних втрат серед військових та мирного населення. Вже у перші місяці війни загинули понад 1 млн. китайців.

В цих умовах СРСР, виходячи з власних інтересів, продовжував реалізовувати політику, спрямовану на підтримку Китаю. Вибір Японією південного напрямку експансії знизив вірогідність нападу на Радянський Союз. Разом із тим, швидке завершення війни з Китаєм надало б його ресурсну базу у розпорядження Японії, що значно збільшило б військовий потенціал останньої та створило б додаткову загрозу для СРСР. Таким чином, радянський уряд був зацікавлений у максимальному продовженні війни проти Японії, тому не лише засудив агресію, але й вжив низку заходів з підтримку Китаю. 21 серпня 1937 р. у Нанкіні було підписано договір про ненапад строком на 5 років, який, зокрема, передбачав відмову від надання будь-якої допомоги агресору. Цей договір суттєво укріпив міжнародні позиції Китаю, фактично ставши угодою про взаємодопомогу. Водночас СРСР не бажав на пряму втягуватися у війну проти Японії. Саме тому у 1937 – 1938 р. офіційна Москва відмовилася від укладення запропонованого Чан Кайші договору про повномасштабне військово-технічне співробітництво. Разом із тим, вже у липні 1937 р. повноважний представник СРСР у Китаї повідомив керівництво країни про готовність надати військово-технічну та іншу допомогу. У вересні 1937 р. було затверджено перелік товарів, що мали відправлятися до Китаю в рамках довгострокового кредиту, наданого радянським урядом. Незабаром до Китаю було почалося постачання літаків, танків, автомобільної техніки, зброї, продовольства тощо. Крім того, СРСР спрямував туди військових та технічних спеціалістів, які мали навчати місцевий персонал. Іншим напрямом співробітництва стала політична підтримка Китаю на міжнародній арені, у першу чергу, в Лізі Націй. При цьому США, Велика Британія та Франція чинили опір діяльності СРСР, оскільки не бажали посилення його впливу у Китаї.

У січні 1938 р. перед Китаєм гостро постало питання про закупку за кордоном військового озброєння. У зв'язку з цим, китайський уряд направив надзвичайні місії до

Великої Британії, США, Франції та СРСР. Західні країни ухилилися від надання допомоги. СРСР, у свою чергу, 1 липня 1938 р. підписав нову угоду з Китаєм, яка передбачала постачання 300 літаків, 300 гармат, 300 вантажних машин, 1500 ручних та 500 станкових кулеметів, а також інших озброєнь. 13 червня 1939 р. СРСР надав Китаю новий кредит у розмірі 150 млн. дол. США на закупівлю радянського озброєння. Так, до Китаю було відправлено літаки, автомобільна техніка, боєприпаси та паливно-мастильні матеріали. Усього за 1937 – 1941 рр. СРСР поставив у Китай 1285 літаків, 1600 гармат, 82 танки, 1850 автомашин та тракторів, 14000 кулеметів, 50000 гвинтівок, інше спорядження та продовольство. На території Китаю у провінції Сіньцзян було радянськими спеціалістами було побудовано два заводи: нафтоперегінний та авіаційний. Загальна сума пільгових кредитів сягнула 450 млн. дол. США, значення радянської допомоги для Китаю було неоціненним, оскільки СРСР став єдиним джерелом військової допомоги. Навесні 1938 р. у Китаї з'явилися радянські радники, кількість яких спочатку становила 150, а згодом сягнула 300. До того ж СРСР відіграв важливу роль у процесі єднання китайського суспільства, наполегливо рекомендуючи керівництву КПК налагоджувати тісніші відносини з Гомінданом. Слід зазначити, що китайських комуністів до цього підштовхувало і те, що радянська допомога йшла лише офіційному уряду, оминаючи КПК. В цих умовах Мао Цзедуну залишалося лише визнавати верховну роль Чан Кайші, підкоряючись йому в рамках «Єдиного антияпонського фронту».

Війна попри запеклий опір розвивалася не на користь Китаю. Військова перевага японської армії дозволяла їй продовжувати наступ у Центральному Китаї. Наприкінці жовтня 1938 р. китайський уряд був змушений залишити Ухань. НРА відступила до важкодоступних районів провінції Сичуань, а її адміністративний центр Чунцін став новою столицею і був нею до 1945 р. На початок 1939 р. японці зуміли захопити практично всі великі міста та порти Китаю, 90 % промислових підприємств та всю мережу залізниць. Водночас можливості імператорської армії не

дозволяли контролювати сільську місцевість, де проживала абсолютна більшість населення Китаю. Саме воно і стало соціальною базою партизанського руху, який розгортався в тилу японської армії. Контроль над ним ділили Гоміндан та КПК.

У 1939 р. поступово склалися передумови для переходу до позиційної війни. Попри обмін наступальними операціями на Південному Сході Китаю суттєво змінити загальний хід війни не вдалося жодній зі сторін. Ситуація у Східній Азії в 1938 – 1939 рр. продовжувала загострюватися, як і у світі в цілому. Так, у 3 листопада 1938 р. було надруковано офіційну заяву японського уряду, у якому заявлялося про «встановлення нового порядку у Східній Азії» як головне зовнішньополітичне завдання. Нова стратегія передбачала визнання Китаєм Маньчжоу-го, його приєднання до Антикомінтернівського пакту, розміщення японських військ у Північному Китаї, Внутрішній Монголії тощо. Західні країни, що були поглинені європейськими справами ніяк не відреагували на цю заяву. У той же час Японії вдалося суттєво покращити відносини з Німеччиною, яка негативно поставилася до вторгнення у Китай, оскільки вважала, що основною метою імператорської армії мав стати напад на СРСР. У травні 1938 р. німецький уряд остаточно змінив свою позицію щодо конфлікту. Так, було встановлено дипломатичні відносини з Маньчжоу-го, припинено військову допомогу китайському уряду та відкликано радників, що знаходилися у країні з початку 1930-х рр. Німеччина також відмовлялася від претензій на колонії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні за умови виплати фінансової компенсації. Японія та Німеччина вели таємні переговори про поглиблення співпраці, що непокоїло Велику Британію, яка для захисту своїх володінь в регіоні була готова йти на поступки офіційному Токію.

Так, у травні 1939 р. Квантунська армія блокувала британський сетльмент у Тяньцзіні, вимагаючи видати китайців, що були звинувачені у вбивстві японського військовослужбовця. Внаслідок переговорів англійського посла у Токіо Р. Крейгі та міністра закордонних справ Японії Х. Аріти 24 липня 1939 р. було підписано угоду,

названу на честь обох дипломатів, в якій Велика Британія визнавала японську гегемонію у Китаї, брала на себе зобов'язання не заважати японській армії «забезпечувати свою безпеку та порядок на окупованих територіях», а також обіцяла не надавати допомогу Гоміндану. Японія, у свою чергу, зобов'язувалася поважати інтереси Великої Британії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні й не укладати з Німеччиною угоди, спрямовані проти офіційного Лондона. Ця угода увійшла в історію, як «далекосхідний Мюнхен». В ім'я своїх національних інтересів Велика Британія відмовилася від своїх зобов'язань перед Китаєм, гарантом безпеки якого вона була відповідно до «Договору дев'яти держав». З гострою критикою даного документу виступили СРСР та США. Як відповідь, американський уряд офіційно оголосив про денонсацію торговельної угоди між США та Японією від 1911 р. разом із тим, попри цей крок економічні відносини між двома державами зберігалися до 1941 р. також різко відреагувала Німеччина, для якої ця угода стала несподіванкою, оскільки йшла всупереч бажанню А. Гітлера втягнути Японію у війну проти Великої Британії. В цих умовах він став вважати себе вільним від зобов'язань в рамках Антикомінтернівського пакту і не повідомив офіційний Токіо про намір підписати з СРСР договір про ненапад. Пакт Молотова – Ріббентропа, у свою чергу, став неприємним сюрпризом для японського уряду, яка планувала активізувати експансіоністські плани на півночі.

Допомога, що надавалася СРСР китайському уряду, відіграла значну роль в організації національно-визвольної війни проти Японії. Саме тому в Токіо було ухвалено рішення про проведення військових операцій на кордоні СРСР з метою примушення до припинення підтримки Чан Кайші. Перша спроба була здійснена 29 липня 1938 р., коли японські війська здійснили спробу відтіснити радянські підрозділи з території поблизу озера Хасан на півдні Приморського краю. Однак внаслідок боїв японська армія була змушена відступити.

11 травня 1939 р. Японія здійснила другу спробу, ввівши свої війська до Монгольської народної республіки.

Основні бої розгорнулися на берегах річки Халхин-Гол і тривали до 16 вересня 1939 р. В них узяли участь понад 130000 військових, 1000 танків, 1200 літаків. Воєнні дії показали перевагу РСЧА, підрозділи Квантунської армії, що воювали проти радянсько-монгольських військ, були розгромлені й змушені відступити. Ця перемога мала великі наслідки. Зокрема, під її впливом Японія пішла на укладення 13 квітня 1941 р. пакту про нейтралітет з СРСР. Більш того, поступово у військових колах Японії почала превалювати думка про необхідність реалізації «південної» стратегії експансії у напрямку Південно-Східної Азії. Велике значення бої на Халхин-Голі мали для китайського національно-визвольного руху, адже довели, що японську імператорську армію можна і треба бити.

В цих умовах японці зробили спробу завершити китайську кампанію, запропонувавши США скликати міжнародну тихоокеанську конференцію за участі Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції. На ній мала б вирішитися доля Китаю за прикладом Мюнхенської конференції щодо Чехословаччини. Однак ця пропозиція американським урядом була відкинута.

Як вже зазначалося, події на Халхин-Голі збіглися у часі з укладенням пакту Молотова-Ріббентропа між СРСР та Німеччиною, що викликало шок у Японії. Договір відкрито порушував засади Антикомінтернівського пакту і позначився на тимчасовому припиненні переговорів про укладення військово-політичного союзу між Німеччиною та Японією. Уряд К. Хірануми, який виступав за зближення з Німеччиною, був змушений подати у відставку. Новий кабінет міністрів на чолі з Н. Абе, 4 вересня 1939 р. в умовах початку Другої світової війни оголосив про нейтралітет Японії.

У 1939 р. Чан Кайші ще раз звернувся за допомогою до Ліги Націй, однак та обмежилася лише двома резолюціями. У першій організація виражала підтримку китайському народу в його героїчній боротьбі. Друга ж засуджувала бомбардування міст та мирного населення. Ніяких конкретних заходів, спрямованих проти агресора і на допомогу Китаю, запропоновано не було.

Таким чином, дипломатія гомінданівського уряду, спрямована на пошук союзників серед західних країн, зазнала поразки. Визнаючи пагубність укладення миру з Японією, Чан Кайші пішов на союз з комуністами. Китайському уряду не вдалося безпосередньо втягнути СРСР у широкомасштабну війну проти Японії, однак відносини ним стали одним з визначальних факторів, що вплинули на боротьбу проти агресора. Радянський Союз став фактично єдиним джерелом озброєнь, паливно-мастильних матеріалів та інших, необхідних Китаю, товарів.

5.2. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю у вересні 1939 – листопаді 1941 рр.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу, почавши тим самим Другу світову війну. Франція та Велика Британія, у свою чергу, оголосили війну Німеччині, і Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин рухнула, поховавши під своїми уламками чинний розклад сил у світі. Почала формуватися нова геополітична ситуація, в якій чітко позначилися два табори. Один – на чолі з Німеччиною, який включав до себе її союзників та сателітів, інший – об'єднав ті країни, що прагнули протистояти агресору. На першому етапі війни їх очолили Велика Британія та Франція. У свою чергу, до 1941 р. інші провідні світові гравці: США, СРСР та Японія офіційно дотримувалися нейтралітету.

Зовнішня політика китайського уряду у нових міжнародних умовах була визначена Чан Кайші в його виступі на сесії Національної політичної ради 9 вересня 1939 р. Основними її напрямками було визначено: опір японській агресії; захист суверенних прав та територіальної цілісності Китаю; підтримка дії міжнародних договорів, у першу чергу, Статуту Ліги Націй, «Договору дев'яти держав», Пакту Бріана-Келлога; відмова від приєднання до Антикомінтернівського пакту; захист та дотримання національних інтересів Китаю як основи його зовнішньої політики. У цій промові він також намагався переконати «великі держави», що конфлікт у Китаї має світове значення. Таким чином, у нових геополітичних умовах Чан

Кайші достатньо чітко окреслив сутність своєї зовнішньої політики, її мету та завдання. Однак її реалізація зіткнулася зі значними проблемами, що змусило керівника Гоміндану коректувати свої більш ранні твердження.

Відхилення від наміченого курсу було обумовлене цілою низкою факторів. Початок війни в Європі став сигналом для японського керівництва до встановлення «нового порядку в Азії». Це вимагало найскорішого завершення війни в Китаї. Тому, уряд Японії ухвалив рішення про невтручання у війну в Європі. Водночас було посилено дипломатичний тиск на західні країни з вимогою припинення будь-якої допомоги режиму Чан Кайші. Воюючи з Німеччиною у Європі, Франція та Велика Британія були надзвичайно зацікавлені у нейтралітеті Японії й виразили готовність узгодити всі суперечливі моменти коштом Китаю. Обидві країни вивели свої військові контингенти з Північного Китаю, де вони знаходилися у відповідності до «боксерського протоколу». Велика Британія також відвела більшу частину своїх військово-морських суден, що перебували у водах Китаю. Крім того, у Гонконзі та Індокитаї було затримано та конфісковано вантажі, що призначалися для Китайської Республіки. До того ж японські спецслужби стимулювали зростання суперечностей всередині Гоміндану, де зростав вплив потужного прояпонського крила на чолі з Вен Цзінвеем. Воно вимагало відставки Чан Кайші та припинення війни з Японією на користь спільних дій проти КПК.

В цих умовах китайські дипломати за вказівкою Чан Кайші вжили заходів для пошуку шліхів укладення компромісної угоди з Японією через залучення посередника. Ним мали стати США, однак Ф. Рузвельт відмовив і тоді Чан Кайші звернувся до Німеччини, однак переговори про посередництво також завершилися невдачею. Зазнавши невдачі, Чан Кайші відмовився від ідеї переговорів з агресором, а діяльність Вен Цзінвея оцінив як зрадництво. В 1939 р. Чан Кайші продовжував спроби укріпити міжнародне положення Китаю. Так, було висунуто пропозицію щодо скликання міжнародної конференції з китайського питання, однак Ф. Рузвельт знов відмовився

від участі в її організації. До того ж невдачею завершилася і спроба нового зближення з Німеччиною, якій було запропоновано постачання сировини протягом 50 років та відмову від американських і британських кредитів в обмін на військову допомогу.

У листопаді 1939 р. японська армія здійснила новий наступ на півдні Китаю, провівши Панкхойську десантну операцію. Захопивши низку міст у провінції Гуансі, імператорська армія не спромоглася розвинути генеральний наступ. Вже в середині грудня 1939 р. НРА силами 24-ї армії зуміла зупинити агресора і здійснила спробу розгрому Уханського угруповання японської армії, однак вона завершилася невдачею через помилки командування.

Попри великі втрати китайської армії стратегія скосування японської армії та розширення партизанського руху мала й позитивні наслідки. Половина імператорської армії була залучена у воєнні дії на території Китаю, морська блокада узбережжя якого також вимагала значних зусиль з боку військово-морських сил Японії. Війна проти Китаю віднімала значні ресурси, що були потрібні для здійснення експансії у Південно-Східній Азії. В цих умовах японські дипломати вжили нових заходів з розколу китайського суспільства та Гоміндану і примушення Чан Кайші до укладення миру. Йому знов було запропоновано укласти мирний договір на вигідних для Японії умовах і після чергової відмови, японські спецслужби інспірували створення у Нанкіні маріонеткового «центрального уряду», очоленого Вен Цзінвеем, який ще в грудні 1938 р. втік з Чунціну. Перебуваючи у Японії, він підписав договір про капітуляцію, невизнаний китайським урядом, а в січні 1940 р. став виконувачем обов'язків голови «центрального уряду» Китайської Республіки. Також було підписано «Основні принципи для встановлення нових японсько-китайських відносин», що базувалися на «трьох принципах» Ф. Коное, сформульовані ще у грудні 1938 р. вони фактично позбавляли Китай самостійності у внутрішній та зовнішній політиці. У 30 листопада 1940 р. «центральный уряд» підписав з Японією договір про

співпрацю, за яким зобов'язувався підтримувати імператорську армію у війну в Китаї.

Завдяки японській допомозі колабораціоністи створили власну армію з раніше розгромлених підрозділів НРА, що здалися у полон імператорській армії. Її загальна чисельність становила понад 800000 осіб, хоча боєздатність залишалася на низькому рівні. Завданням «центрального уряду» була боротьба з непримиренними елементами всередині патріотичному табору, зокрема, КПК. Водночас він мав забезпечити стабільний мир в тилу японської армії, не допустити розгортання партизанського руху. Слід зазначити, що японський уряд докладав певних зусиль до підвищення популярності «центрального уряду» серед китайців, зокрема, 9 січня 1943 р. було підписано договір про скасування нерівноправних умов двосторонніх відносин, зокрема права екстериторіальності японських громадян. У відповідь Вен Цзінвей оголосив про вступ Китаю у Другу світову війну на боці Японії. Практичних наслідків, разом із тим, це рішення не мало.

Створений японцями «центральный уряд» не був визнаний міжнародною спільнотою. Навіть Німеччина та Італія, схваливши його утворення, не поспішали відкривати свої посольства у Нанкіні, мотивуючи це воєнними діями в Європі. Попри відсутність дипломатичного визнання утворення «центрального уряду» стало дестабілізаційним фактором у внутрішньому житті Китаю, оскільки сприяло розколу суспільства, посиленню колабораціоністських настроїв в країні. Ще однією обставиною, що дестабілізувала політичну ситуацію, стало поглиблення суперечностей між Гомінданом та КПК, які на початку 1940-х рр. призвели до прямих воєнних зіткнень.

Стабілізація воєнної ситуації та нестача військової техніки, озброєнь, продовольства змусила Чан Кайші знов активізувати дипломатичні кроки з пошуку підтримки з боку західних держав. На жаль, переважно вони були невдалими. Уряди провідних західних держав тиснули на китайський уряд, намагаючись змусити його сісти за стіл переговорів з Японією. Цей тиск посилювався після нових воєнних успіхів Японії та її створення нею маріонеткового уряду у Нанкіні. У свою чергу, японський уряд також

висував пропозиції про мирні переговори, звісно ж на своїх умовах. Так, Чан Кайші пропонувалося розпустити свою армію, увійти до «центрального уряду», посилити економічну співпрацю і зосередитися на боротьбі з КПК та комуністичними військовими загонами. Слід зазначити, що Вен Цзінвей погодився на ці вимоги, однак Чан Кайші послідовно відкидав їх. Тиск з боку Японії він використовував, щоб довести пагубність європейської політики невтручання у конфлікт. Він зауважував на японській загрозі інтересам західних держав в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Однак ця спроба також провалилася. Більш того, Франція відмовила китайському уряду у можливості використання Індокитайської дороги для переправляння вантажів. У свою чергу, англійці заявили, що характер відносин з Японією не дозволяє їм надавати допомогу Гоміндану. Наприкінці 1939 р. Ліга Націй відхилила прохання китайського уряду про допомогу. Таким чином, підтримка з боку СРСР ставала все більш актуальною.

Напередодні початку Другої світової війни у червні 1939 р. між двома державами було підписано торговельну угоду, яка передбачала зростання поставок товарів до Китаю. Одночасно Чан Кайші намагався добитися головної мети – втягнути СРСР у повномасштабну війну проти Японії. Саме тому звістка про укладення японсько-радянського договору про нейтралітет стала для китайського уряду повною несподіванкою, що поховала надії Чан Кайші.

Політика СРСР щодо Китаю у роки Другої світової війни розвивалася під впливом кількох факторів. Насамперед, обидві держави були учасницями Антигітлерівської коаліції. По-друге, перед СРСР стояло завдання нейтралізації загрози виникнення воєнних дій на Далекому Сході. Саме тому, радянський уряд був напряму зацікавлений у продовженні Китаєм війни проти Японії. По-третє, на китайсько-радянські відносини впливала діяльність КПК, яка мала розгалужену мережу територіальних осередків, власні збройні підрозділи. Китайські комуністи розглядалися Й. Сталіним як впливова сила, що може протидіяти антирадянським настроям та тим

силам, що могли піти на мирні переговори з Японією. Крім того, КПК була ефективним інструментом протидії посиленню впливу Великої Британії та США в Китаї. У той же час уряд СРСР орієнтував Мао Цзедуна, в особливості до 1945 р., на тісну співпрацю з Гомінданом. Не бажаючи поновлення громадянської війни, радянське керівництво побоювалося у цьому випадку капітуляції Китаю і вторгнення японської армії на територію СРСР. Слід також зауважити, що Й. Сталіна непокоїла самостійність КПК у прийнятті рішень, в особливості після того, як до влади у партії прийшов Мао Цзедун. Не бажаючи ставати радянською маріонеткою, він впроваджував власне бачення комуністичної ідеології з опорою на китайські реалії, тим самим створюючи СРСР певні проблеми. Суперечливий вплив на китайсько-радянські відносини мав і американський фактор. З одного боку, США були зацікавлені у продовженні японсько-китайської війни, а тому виступали за максимальну співпрацю всіх сил, зокрема, Гоміндану та КПК. Враховуючи це, американський уряд орієнтував Чан Кайші на збереження сприятливих відносин з СРСР, розглядаючи їх як запоруку посередницької ролі Радянського Союзу у нормалізації відносин між двома провідними політичними силами Китаю. З іншого боку, тісні відносини між урядами Китайської Республіки та США, активна політика останніх в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, особливо, на останньому етапі Другої світової війни, викликали значне занепокоєння в СРСР. Воно було пов'язане з побоюванням встановлення монопольного американського контролю над цією азійською державою.

Загалом, характер радянсько-китайських відносин аж до 1945 р. можна охарактеризувати як конструктивний. Більш того, до вступу СРСР у війну проти Німеччини, саме він здійснював основну допомогу у рамках забезпечення Національно-революційної армії зброєю, боєприпасами, нафтою та іншими товарами. На території Китаю діяли підприємства, побудовані радянськими спеціалістами, загальна чисельність яких перевищила 5000 осіб. До червня 1941 р. загальна сума кредитів, отриманих китайським урядом від СРСР, склала майже 300 млн. дол.

США. Останній кредит у розмірі 50 млн. дол. США було отримано у липні 1941 р. Тоді ж було відправлено останній потяг зі зброєю та боєприпасами. В умовах війни СРСР більш не міг надавати матеріальну допомогу Китаю. Однак продовження міжнародної підтримки Китаю стало важливим фактором укріплення режиму Чан Кайші.

Військові успіхи Німеччини в Європі, поразки Франції, Бельгії, Голландії створили надзвичайно сприятливі умови для активізації експансіоністської політики Японії у Східній Азії. З метою подальшої ізоляції Китаю японські дипломати посилили тиск на французький та британський уряди, вимагаючи повного перекриття шляхів постачань вантажів. Під загрозою початку воєнних дій проти своїх колоній у Південно-Східній Азії офіційний Париж 20 червня 1940 р. погодився на це. Так, японська поліція отримала доступ до французьких концесій, було арештовано запаси срібла, що належали китайському уряду. Тоді ж на поступки Японії пішов і уряд Великої Британії, який уклав аналогічну угоду. 17 липня 1940 р. було підписано ще один договір, за яким Бірманська залізниця та Гонконг закривалися на три місяці для вантажів, призначених на відправлення до Китаю. Більш того, не бажаючи загострювати відносини з Японією, США відмовили Чан Кайші у наданні чергового кредиту. Позиції західних демократій почали змінюватися лише після 27 вересня 1940 р., коли Німеччина, Японія та Італія уклали Берлінський або Троїстий пакт. За його умовами європейські союзники визнавали права Японії на встановлення «нового порядку» в Азії. У свою чергу, китайський ряд виступив із заявою, в якій говорилося про те, що Китай ніколи не визнає «новий порядок», а також підкреслювалося ігнорування у даній угоді інтересів інших держав.

Відповіддю США на укладення Троїстого пакту стало надання Китаю займу у розмірі 25 млн. дол. США, виведення американського капіталу з Японії та посилення своїх військових баз на Філіппінах та острові Гуам. Велика Британія, у свою чергу, також запровадила низку заходів, спрямованих на обмеження експорту до Японії. Більш того, 18 жовтня 1940 р. прем'єр-міністр В. Черчилль ухвалив рішення про відкриття Бірманської дороги для вантажів,

що постачалися у Китай. У той же час США відмовили Чан Кайші у постачанні 500 літаків та наданні займу в обсязі 300 млн. дол. США.

Надання допомоги Китаю у значних обсягах не входило у плани США та Великої Британії. Метою було підтримка достатньої боєздатності НРА, щоб вона могла продовжувати військові дії проти Японії. У свою чергу, дипломатичні зусилля китайського уряду були спрямовані на широкомасштабне залучення західних демократій до боротьби з агресором. Так, було розроблено та запропоновано на розгляд партнерів план подальшого співробітництва трьох держав. Він, зокрема, передбачав ухвалення спільної Декларації, а також надання Китаю значної економічної та військової допомоги. Розгляд цього плану розтягнувся на кілька місяців. У той же час Японія та її союзники посилювали тиск на Гоміндан з метою примушення до укладення мирної угоди. Під час попередніх консультацій Чан Кайші висунув вимогу про виведення японської армії з території Китаю як передумови початку мирних переговорів. У свою чергу, американський уряд висловив незадоволення фактом можливого укладення миру, і переговори було зірвано.

Активізація дипломатичних зусиль Японії з укладення мирного договору з Китаєм все ж таки вплинула на позиції США та Великої Британії з питання надання допомоги Чан Кайші. 28 жовтня 1940 р. було заявлено про збільшення допомоги. Водночас американський уряд ухвалив рішення про розширення санкцій проти Японії, заборонивши постачати у цю країну нафту, сталь та залізо. У пошуках виходу з кризи Японія почала переговори з США, однак через діаметрально протилежні інтереси сторін вони провалилися. Одночасно офіційний Вашингтон активізував відносини з Чан Кайші, прагнучи поглибити проблеми Японії у Китаї. Було погоджено надання кредиту на суму у 100 млн. дол. США в обмін на постачання вольфрамової руди. Однак одночасно з цим, американський уряд відмовився від пропозиції Чан Кайші щодо розміщення на території Китаю власних військових баз.

На початку 1941 р. до Китаю було відправлено особистого посланця Ф. Рузвельта Л. Керрі, який дослідити

економічний та військовий стан країни. Згодом, влітку 1941 р. до Чан Кайші прибула фінансова комісія на чолі з О. Латимором, яка мала оцінити потреби Китаю у зброї та іншій допомозі. Крім того, американські військові мали контролювати підготовку китайських аеродромів та складів до можливої війни Японії й Великої Британії. Наслідками роботи комісії стало рішення про виділення китайському уряду озброєння та кредитів на суму 50 млн. дол. США. До того ж на Китай було поширено дію закону про ленд-ліз. Так позиція американського уряду змінила політичну риторику китайського керівництва. Тепер воно сприймало військову та фінансову підтримку з боку США скоріше як обов'язок, а не добру волю останніх. Вже у травні 1941 р. у програмі співробітництва, наданого США вказувалося на необхідність надання Китаю 1000 літаків, а також зброї та боєприпасів, розрахованих на забезпечення 30 дивізій. У свою чергу, США ухвалили рішення про надання допомоги за чотирма напрямками: розширення можливостей Бірманської дороги, сприяння у розвитку військово-повітряних сил, забезпечення озброєннями 30 китайських дивізій та збільшення потужності військових арсеналів НРА.

Напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. повністю змінив ситуацію у світі, зокрема, вплинувши на міжнародні відносини у Східній Азії. У перші дні війни про свою підтримку СРСР заявили уряди США та Великої Британії. Оцінивши ситуацію, 2 липня 1941 р. Чан Кайші заявив про розрив дипломатичних відносин з Німеччиною та Італією. Приєднавшись до антифашистського блоку держав, китайський уряд тим не менш не оголосив війну Японії. Більш того, навіть в умовах радянсько-німецької війни, китайський уряд не полишав думки про втягування СРСР у масштабну війну проти Японії. Зокрема, Чан Кайші висунув ідею про утворення єдиного фронту у складі Китаю, СРСР та США, на що Й. Сталін відповів відмовою, заявивши, що антияпонський фронт у Тихому океані є частиною спільної боротьби проти країн-агресорів, тому воюючи з Німеччиною, Радянський Союз вже забезпечує перемогу Великої Британії, США та Китаю. Війна з Японією мала б непередбачені наслідки для СРСР, послабленого

перемогами Німеччини в європейській частині країни, людськими та матеріальними втратами, що накопичилися до осені 1941 р. Недопущення початку збройної агресії Японії проти СРСР стала головним завданням радянської дипломатії. Тим часом, японський уряд значно посилив Квантунську армію, довівши її чисельність від 700000 до 1000000 осіб. В цих умовах СРСР був змушений тримати близько 40 дивізій на Далекому Сході країни для оборони від можливого нападу. У першій половині 1942 р. генеральний штаб імператорської армії розробив план «Операції № 51», який передбачав завдання удару по території СРСР силами авіації, 23 піхотних та трьох танкових дивізій.

Після вступу СРСР у війну склалася міжнародна ситуація, яка поставила перед Китаєм нові зовнішньополітичні завдання. Поряд з отриманням економічної та військової допомоги Чан Кайші прагнув підвищити міжнародний статус Китайської Республіки. Так, у відносинах з США та Великою Британією китайське керівництво знов поставило питання про скасування нерівноправних договорів та здійснення співробітництва у майбутньому на рівних началах. Більш того, воно розглядало можливість участі Китаю у вирішенні післявоєнного устрою світу на рівних з провідними державами.

У контексті цього пильну увагу республіканський уряд надавав переговорам, що почалися у березні 1941 р. між новим японським послом К. Номура та держсекретарем США К. Голлом. Вимоги Японії передбачали визнання з боку США Маньчжоу-го та «центрального уряду» у Нанкіні, припинення надання допомоги Чан Кайші, проведення спільної антикомуністичної політики в Азійсько-Тихоокеанському регіоні тощо, відновлення повномасштабного економічного співробітництва, проголошення «незалежності» та нейтрального статусу Філіппін тощо. 21 червня 1941 р. К. Голл дав офіційну відповідь на вимоги Японії. Зокрема, було відмовлено у визнанні права Японії на перебування її армії у Китаї, питання визнання «центрального уряду» було відкладено, водночас пропонувалися кроки з нормалізації відносин з

Чан Кайші. Слід зазначити, американський уряд затягував переговори, прагнучи встигнути завершити підготовку до початку воєнних дій. Одночасно він впровадив нові обмеження на торгівлю з Японією. Так, в серпні 1941 р. було введено заборону на експорт нафти та нафтопродуктів, які могли використовуватися як авіаційне паливо.

Разом із тим, тоді ж було відновлено переговори у форматі Номура – Голл. Зокрема, США були готові піти на поступки у питанні виведення японських військ з Китаю. З іншого боку, вони наполягали на фактичному розриві союзницьких відносин Японії з Німеччиною та Італією, впровадження рівних економічних можливостей у Китаї. У листопаді 1941 р. на допомогу Нумура було відправлено спеціального посланця С. Курусу, який мав передати нові пропозиції Японії. Вони передбачали обопільну відмову від воєнних вторгнень у країни Південно-Східної Азії, рівні можливості у торгівлі з Індонезією, відновлення економічної співпраці, зобов'язання з боку США «не потурати заходам та діям, що шкодять спробам відновлення миру між Японією та Китаєм», виведення імператорської армії з Французького Індокитаю після встановлення миру з Китаєм та загалом у Тихоокеанському регіоні. Ці вимоги були неприйнятні для США і в Японії це прекрасно розуміли. Вони мали створити сприятливі умови для початку воєнних дій. Разом із тим, американське керівництво, намагаючись відстрочити війну, вирішило залучити до переговорів інші держави: Велику Британію, Китай, Австралію та Голландію. 24 листопада 1941 р. К. Голл провів конференцію з представниками цих країн, де їм було запропоновано проект тимчасової угоди з Японією. Вона знов передбачала низку поступок офіційному Токію. Так, зокрема, була відсутня вимога про виведення японських військ з території Китаю. Учасники конференції, окрім Австралії, не підтримали цього проекту, особливо жорстко протестувала китайська делегація. Чан Кайші розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану на зрив японсько-американських домовленостей. Так, він напрямку звернувся до Ф. Рузвельта, вимагаючи від нього не підписувати цю угоду.

Під тиском союзників американський уряд був змушений відмовитися від компромісів у відносинах з Японією. 26 листопада 1941 р. представникам офіційного Токіо було вручено ноту, в якій викладалися пропозиції США щодо «широкого розв'язання спірних питань». Вони включали: укладення багатостороннього пакту про ненапад, виведення японських підрозділів з Китаю та Французького Індокитаю, визнання та підтримка лише уряду Китайської Республіки на чолі з Чан Кайші, укладення нової торговельної угоди, відмову від арештів банківських рахунків та стабілізацію валютних курсів. В Японії цю ноту розцінили як неприйнятний ультиматум. Було активізовано підготовку до початку воєнних дій з США, зокрема, посилено військове угруповання у Французькому Індокитаї. Було завершено остаточні приготування до нанесення авіаційного удару по Гавайських островах, куди відпливла японська ескадра. Крім того, 25 листопада 1941 р. у Берліні було відновлено Антикомінтернівський пакт, до якого приєдналися Маньчжоу-го та «центральный уряд» Китаю на чолі з Вен Цзінвеем.

Таким чином, початок Другої світової війни призвів до ускладнення внутрішнього та міжнародного становища Китаю. Західні країни в умовах воєнних дій в Європі були схильні до компромісів у відносинах з Японією, які б, у першу чергу, зачіпали інтереси Китаю. До літа 1941 р. основну підтримку китайському уряду та НРА надавав СРСР, що було обумовлено прагненням не допустити широкомасштабної війни з Японією. США та Велика Британія лише у 1940 р. почали надавати Чан Кайші військову та фінансову допомогу, значно розширивши її у 1941 р.

В цих складних умовах китайське керівництво не пішло на капітуляцію перед Японією, обравши своєю головною метою боротьбу з агресором. Однак в реалізації цієї політики Чан Кайші не був послідовним і неодноразово робив спроби домовитися з японським урядом про умови компромісного миру, який не враховував думки китайського суспільства. Подальше розширення Другої світової війни, вступ до неї більшості провідних держав

світу змушував Чан Кайші шукати шляхи до підсилення міжнародного статусу Китаю, скасування нерівноправних договорів, укладених раніше.

5.3. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю у грудні 1941 – вересні 1945 рр.

Напад Японії на Перл-Харбор, азійські володіння Великої Британії, Франції та Голландії призвів до вступу західних демократій у війну проти останньої. 8 грудня 1941 р. американський та британський уряди оголосили про початок воєнних дій проти Японії, трохи згодом до них приєдналися Голландія та рух «Вільна Франція». Це нарешті дозволило Чан Кайші також офіційно заявити про оголошення стану війни проти Японії. За словами китайського прем'єр-міністра з моменту нападу Японії на США війна увійшла у нову фазу. Міжнародне становище Китаю змінилося, що позначилося і на зовнішній політиці. Вже 8 грудня 1941 р. Чан Кайші запропонував союзникам укласти пакт між США, Великою Британією, СРСР, Голландією та Китаєм, розробити єдиний план воєнних дій, об'єднавшись під керівництвом американських військових. Цей план, на думку китайського керівництва на першому етапі мав передбачати повітряні удари по японській армії, блокування маршрутів постачання вантажів зі зброєю та боєприпасами. Лише після досягнення сталої переваги у широкомасштабні воєнні дії мала вступити Національно-революційна армія, яка б завершила розгром агресора. Одночасно китайський уряд планував укріпити позиції Гоміндану у країні, підвищити її роль на міжнародній арені, розповсюдити свій вплив на сусідів, зокрема, Бірму та Таїланд.

Необхідно зазначити, що на даному етапі Другої світової війни інтереси Китаю та США збіглися. Американський уряд прагнув до продовження участі Китаю у війні проти Японії, намагаючись скувати військові сили останньої у Східній Азії. У майбутньому Китай мав перетворитися на головний інструмент у процесі реалізації інтересів США в регіоні. В цих умовах американське керівництво почало просувати тезу про те, що Китай є великою державою, яка має брита активну участь у

післявоєнному устрої світу. У свою чергу, Велика Британія бачила у Китаї лише тимчасового союзника у війні проти Японії і не підтримувала позиції свого північноамериканського партнера.

1 січня 1942 р. Чан Кайші підписав у Вашингтоні «Декларацію Об'єднаних Націй», яка містила засади подальшої боротьби проти держав-агресорів. При цьому підпис китайського лідера стояв поряд з підписами представників СРСР, Великої Британії, США. Зроблено це було на вимогу останніх. Новий статус дозволив китайському керівництву вимагати від союзників рівних прав у вирішенні воєнно-стратегічних та політичних питань в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Так, Чан Кайші було призначено командувачем всіх союзних сил на китайському театрі воєнних дій. Крім того, представник Китаю увійшов до Воєнної Ради, створеної у Вашингтоні у березні 1942 р.

На початку 1942 р. до Китаю було направлено особистого посланця Ф. Рузвельта генерала Дж. Стілвелла, який в 1935 – 1938 рр. працював тут військовим аташе. Як радник Чан Кайші він мав добиватися активізації воєнних дій з боку НРА, а також контролювати постачання вантажів за системою ленд-лізу і слідкувати за тим, щоб вони не розграбовувалися. У березні 1942 р. він був призначений начальником штабу Чан Кайші, також відповідаючи за Китайсько-Індійсько-Бірманський театр воєнних дій. Так, Дж. Стілвелл почав реорганізацію китайської армії, прагнучи підвищити боєздатність в умовах війни з Японією. Його зусиллями було створено кілька нових китайських дивізій, як в Китаї, так і в Індії. Для підтримки НРА американським командуванням у березні 1943 р. було створено 14-у Повітряну армію на чолі з генералом К. Л. Шеннолтом.

Беручи до уваги нову геополітичну ситуацію, Чан Кайші у грудні 1941 р. зажадав від США та Великої Британії надання значної фінансової допомоги. Американський уряд погодився на це, однак у свою чергу поставив умовою чітке роз'яснення, на які цілі буде витрачено ці кошти. Таким чином, Китай отримав від США 500 млн. дол., одночасно було посилено контроль за використанням допомоги. Так, американські урядовці мали можливість радити яким

чином її використовувати й запобігати нецільовому використанню. У свою чергу, виділення допомоги з боку Великої Британії затягувалося. Спочатку було запропоновано 20 млн. дол. США, згодом 50 млн. дол., однак надання цих коштів обумовлювалося використанням лише у військових цілях. Загалом, цей кредит Китай отримав лише у 1944 р. Таким чином, ставка Чан Кайші на відносини стратегічного союзництва з США вкотре підтвердила свою актуальність. Водночас, у 1941 – 1942 рр. відносини з СРСР суттєво погіршилися. Так, у 1942 р. через насильство та поліцейське свавілля щодо радянських громадян було закрито спільні заводи у Сіньцзяні, а устаткування було демонтовано та вивезено. Також було припинено торговельно-економічні відносини з цією провінцією. Значно ускладнилося становище радянських військових радників, які стикалися з негативним ставленням з боку офіцерського корпусу НРА. Вже з березня 1942 р. їх почали відкликати з Китаю. До того ж, в умовах війни з Німеччиною та її сателітами СРСР не міг надавати військову та фінансову допомогу Китаю, останні 2000 т вантажу були відправлені у серпні 1941 р. Обсяг допомоги, отриманої Китаєм від СРСР до 1941 р. склав близько 300 млн. дол. США, що становило 50 % від загальної суми, наданої цій азійській країні.

У розпал воєнних дій Чан Кайші підтримав вимогу американського уряду до СРСР про надання своїх баз для військової авіації союзників, яка здійснювала бомбардування території Японії. Й. Сталін відмовив у цьому проханні через небажання втягуватися у війну у Східній Азії. У той же час радянський уряд докладав зусиль до міжнародної підтримки Китаю. Так, на противагу Великій Британії він підтримав пропозицію США про надання Китаю статусу великої держави. Вона прозвучала на міжнародній конференції, що відбулася у грудні 1941 р., де Й. Сталін заявив про неможливість продовження широкомасштабної допомоги Китаю, однак запевнив про повну підтримку уряду Чан Кайші на міжнародній арені та необхідність його участі у післявоєнному устрої світу. Таким чином, попри певні складнощі радянсько-китайські

відносини зберегли в цілому конструктивний характер аж до закінчення Другої світової війни.

Воєнні успіхи Японії у Південно-Східній Азії зумовили активізацію прибічників курсу на вихід Китаю з війни, що підривало єдність патріотичного руху. Чан Кайші, у свою чергу, вважав, що союзники не надають достатньої допомоги у війні проти Японії, не розуміючи, що США та Велика Британія вважали саме Німеччину головною загрозою своїй національній безпеці. В середині коаліції зростали суперечності, насамперед, між Чан Кайші та британським урядом, який був категорично заперечував можливість відступу китайської армії у Бірму, вважаючи, що у даному випадку вони вже не залишать територію цієї країни. Крім того, обурення китайського лідера викликав факт захоплення британцями американського вантажу у порту Рангун (суч. Янгон, М'янма), що було відправлено в рамках ленд-лізу.

Маючи розвідувальні дані про настрої частини політичного та військового керівництва Китайської Республіки, Ф. Рузвельт відправив до Китаю свого посланця Л. Керрі, який, ознайомившись з ситуацією, констатував, що двосторонні відносини між союзниками значно погіршилися проти 1941 р. Зокрема, китайське керівництво було незадоволені малими обсягами військової допомоги, а також безцеремонним втручанням Дж. Стілвелла у командування НРА. Між ним та Чан Кайші розгорівся конфлікт, що тривав до самого відкликання американського генерала і безпосередньо впливав на китайсько-американські відносини в цілому. Дж. Стілвелл прямо вказував, що Чан Кайші не бажає переходити до наступальної фази війни проти Японії. У свою чергу, Чан Кайші висловлював обурення з приводу його незапрошення на союзницьку конференцію у Касабланці (Марокко), що тривала з 14 по 24 січня 1943 р.

В цих умовах США не могли допустити подальшого загострення у відносинах з Китаєм, тим більш, що Чан Кайші погрожував почати мирні переговори з Японією. Він заявив про необхідність сприяння західних союзників у створенні китайської військової авіації, що нараховувала б не менш 500 літаків, а також забезпеченні

широкомасштабних вантажних поставок повітряним шляхом. Фактично, це був прямий шантаж з боку китайського керівництва, однак США були надзвичайно зацікавлені у сковуванні японської армії силами НРА. Саме тому американський уряд надав черговий кредит у розмірі 600 млн. дол. США Китаю, який мав бути використаний на військові цілі. Нарешті, 11 січня 1943 р. було підписано американсько-китайську угоду, що анулювала всі раніше укладені нерівноправні двосторонні договори. Аналогічний документ було підписано і з Великою Британією. Разом із тим, в цих угодах зберігалось право на утримання військових контингентів США в окремих районах Китаю, у свою чергу, Велика Британія залишала за собою Гонконг та порт Цзюлун. Підписання договорів мало укріпити позиції Чан Кайші та Гоміндану всередині Китаю, тим більш, що уряд США відмовлявся від будь-яких офіційних контактів з лідерами КПК попри прагнення останніх.

Розгром німецьких військ під Сталінградом вплинув на розвиток подій в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та поставив хрест на планах щодо можливого вторгнення японської армії у східні регіони СРСР. На південному театрі воєнних дій Японія також була змушена перейти до оборони через активізацію дій союзників. В цих умовах у січні 1943 р. імператорський уряд ухвалив новий курс щодо Китаю, що передбачав збільшення популярності «центрального уряду» на чолі з Вен Цзінвеем. З метою доведення його самостійності було вирішено відмовитися від практики активного втручання у справи місцевих колабораціоністів, повернути селіменти та скасувати право екстериторіальності японських громадян. Все це, на думку керівництва Японії, мало позбавити китайський уряд Чан Кайші доводів на користь продовження війни. 9 січня 1943 р. у Нанкіні було підписано спільну декларацію японського та «центрального» урядів про співробітництво у питанні завершення війни, яка насправді стала оголошенням війни з боку китайських колабораціоністів США та Великій Британії. Водночас офіційний Токіо оголосив про поступки у вище зазначених питаннях щодо селіментів, концесій та права екстериторіальності. Згодом, 30 жовтня 1943 р. Японія підписала з «центральним

урядом» у Нанкіні «Союзний договір», який замінив раніше чинну угоду від 30 листопада 1943 р. В його тексті говорилося про суверенітет Китаю та повне виведення японських військ після припинення війни.

Загострення воєнних дій на Тихому океані вимагало від японського Генерального штабу перекидання елітних частин, залучених у Китаї, на південний театр воєнних дій. Тому було активізовано роботу зі створення так званої «армії миру», яка підпорядковувалася «центральному уряду» і мала поступово замінити японських військових в Китаї. Водночас у 1943 р. імператорська армія перейшла до стратегії так званих «рисових наступів», що мали позбавити супротивника родючих долин та запасів продовольства, вимотувати його та примусити Чан Кайші до переговорів про мир. Ці сподівання мали певні об'єктивні підстави, оскільки всередині Гоміндану відчутними були антиамериканські та антибританські настрої, зумовлені історичними й політичними суперечностями, а також втомою від війни, що тривала з 1937 р.

Ставка на китайські колабораціоністські формування не заважала японцям проводити власні широкомасштабні воєнні операції. Так, у березні 1943 р. у провінції Цзянсу на сході Китаю було здійснено спробу оточення угруповання НРА, а у травні того ж року почався наступ на тимчасову столицю Китайської Республіки Чунцін. Наприкінці 1943 р. розгорнулася битва за місто Чанде у центральнокитайській провінції Хунань, в якій брали участь понад 300000 військових з обох сторін. Попри застосування японською армією бактеріологічної та хімічної зброї Національно-революційна армія зуміла зупинити та оточити вороже угруповання.

Бажання укріпити відносини всередині коаліції змусили керівництво США та Великої Британії більш активно залучати китайський уряд до участі у міжнародних конференціях. Об'єктивно це сприяло формуванню нового статусу Китаю як великої держави. Особливо успішним для Чан Кайші стала участь у Каїрській конференції союзників, що відбувалася 22 – 26 листопада 1943 р. Зокрема, під тиском китайської делегації було ухвалено низку положень Каїрської декларації, опублікованої 1 грудня 1943 р., в яких

говорилося про домовленість щодо подальших воєнних дій проти Японії, звільненні захоплених територій тощо. Так, Китайській республіці мали повернути Маньчжурію, Формозу (Тайвань) та Пескадорські острови (суч. архіпелаг Пенху).

Саме у даний період Чан Кайші та його оточення фактично увірували в особливу роль Китаю після завершення Другої світової війни. На їхню думку, він мав стати гегемоном регіону, лідером азійських країн. Це витікало не з реальної політичної ролі в регіоні, або економічного потенціалу, а з необхідності заповнення вакууму, що утвориться після поразки Японії та послаблення таких «старих» колоніальних гігантів, як Велика Британія, Франція, Нідерланди та Німеччина. Водночас плани китайського уряду передбачали здійснення експансії щодо сусідніх країн, про що свідчить утворення різноманітних товариств та комітетів з дослідження кордонів республіки. Серед них: «Наукове товариство нової Азії», «Громадська думка про прикордонну політику» та низка інших, які активно мусували тезу про «втрачені китайські території». У надрукованих в цей період китайських картах територія країни не відповідала її кордонам, визначеним міжнародними угодами. Зокрема, як китайські позначалися Північна Бірма, Північний В'єтнам. Про плани Гоміндану після війни переконливо свідчив і твір «Долі Китаю», виданий Чан Кайші у 1943 р. Він відкидав ідеї західної демократії, ідеалізував традиційні конфуціанські цінності та минуле Китаю, пропагував єдність народів, що його населяли. Зокрема, у книзі містився заклик до відновлення території Китаю у межах імперії Цін.

Увага до Бірми, як і Таїланду, була особливою. Вже у серпні 1941 р. Чан Кайші звернувся до Великої Британії з пропозицією перегляду угоди про кордон між Китаєм та Бірмою, укладеної у квітні того ж року. Претендуючи на ці країни, китайський уряд прагнув реалізувати свою стратегічну мету – отримати прямий вихід до Індійського океану. У 1942 р. попри британський опір на бірманську територію, окуповану Японією, було введено 50000-е угруповання НРА.

Водночас Чан Кайші втрутився у відносини між британським урядом та Індійським національним конгресом. Так, він здійснив візит до Індії, де зустрівся з лідерами конгресу М. Ганді та Дж. Неру. Після цього Чан Кайші запропонував Великій Британії надати своєму домініону самостійність, чим остаточно зіпсував відносини з В. Черчиллем. Вже з кінця 1943 р. прямі контакти було заморожено, а посередником у відносинах стали США.

Таким чином, на початок 1944 р. китайський уряд на чолі з Чан Кайші зумів зберегти боєздатність НРА і не пішов на мирні переговори з Японією попри впливові групи всередині Гоміндану, що підштовхували до цього. Водночас і китайська армія, і комуністичні загони не прагнули до активізації воєнних дій проти армії агресора, зберігаючи сили на випадок відновлення громадянської війни. КПК в основному зосередилася на партизанських діях, які переважно відбувалися у північно-західній частині Китаю, де японці не мали особливих інтересів. Уряд Чан Кайші зумів укріпити свої міжнародні позиції в Антигітлерівській коаліції завдяки підтримці США та СРСР, отримавши статус великої держави та визначивши свою стратегію щодо післявоєнного устрою світу.

Успіхи китайської делегації на Каїрській конференції обумовили зростання вимог Чан Кайші щодо допомоги з боку союзників. Так, китайський лідер зажадав виділення 1 млрд. дол. США, збільшення у два рази військово-повітряних сил НРА, доведення обсягу постачання вантажів до 20000 т. Відповідь Ф. Рузвельта розчарувала Чан Кайші, фактично, його вимоги було відхилено. Навпаки, китайському уряду було запропоновано активізувати зусилля зі звільнення Бірми. Така позиція США була обумовлена рішеннями Тегеранської конференції союзників, на якій Й. Сталін пообіцяв вступити у війну проти Японії, але лише після перемоги над Німеччиною. Всі зусилля було кинуто на розгром останньої, тому китайський фронт розглядався на той момент лише в якості фактору стримування. В цій ситуації Чан Кайші вирішив відмовитися від перекидання своєї армії в Бірму, хоча це дало б можливість різко збільшити можливості транспортного коридору, що сполучав союзників з Китаєм.

Заради справедливості слід зазначити, що і Велика Британія не поспішала звільняти територію Бірми. Дискусії з питання доцільності цієї операції були перервані наступом японської армії, що почався у березні 1944 р. на індійські провінції Ассам і Маніпур. Постала загроза захоплення британських володінь в Індії та припинення постачань військових вантажів для союзних військ в Китаї, що зумовило посилення тиску з боку США на Чан Кайші з метою більш активної участі НРА у війні проти Японії. Попри це Чан Кайші погоджувався виділити на операцію в Бірмі лише 1 – 2 дивізії, чого було явно недостатньо. Більш того, він ще раз спробував шантажувати США, погрожуючи вийти з війни, однак на цей раз це не спрацювало. На початку 1944 р. американська армія вже навчилася ефективно воювати проти японців, до того ж Ф. Рузвельт сподівалися на широкомасштабну допомогу СРСР у розгромі Японії. Американський президент, у свою чергу, пригрозив припинити постачання допомоги по ленд-лізу у випадку, якщо у Бірму не буде перекинуто угруповання НРА з південної китайської провінції Юньнань. Лише після цього Чан Кайші був змушений віддати наказ про відправлення чотирьох дивізій у кількості 40000 осіб на Бірманський фронт, які взяли участь у звільненні північної частини цієї країни. Напруга в американсько-китайських відносинах зберігалася і в 1944 р., що було пов'язано з різкою зміною ситуації в самому Китаї.

Внаслідок воєнних дій на Тихому океані становище Японії суттєво ускладнилося. В цих умовах контроль над Китаєм набував стратегічного значення, командування імператорської армії вирішило перетворити його на міцну материкові базу. Зокрема, передбачалося з'єднати між собою в єдине ціле всі захоплені території в Китаї, створивши плацдарм від Маньчжурії та Індокитаю. З цією метою було розроблено кілька воєнних операцій, що мали охопити простір від провінції Хенань в Центральному Китаї до Гуансі на півдні. 14 квітня 1944 р. розпочався наступ 12-ї японської армії в рамках Пекінсько-Ханькоуської операції. До 9 травня 1944 р. більша частина провінції Хенань була окупована, що дозволило встановити контроль над залізницею Пекін – Ханькоу. У травні – вересні 1944 р.

японцями було проведено Хунань-Гуйлінську наступальну операцію, внаслідок якої китайські війська були змушені залишити міста Шанша та Хеньян. Таким чином, окупаційна армія поступово просувалася на південь, розширюючи зону контролю над східною частиною Китаю. На початку жовтня перейшли у наступ японські частини, що базувалися на півдні Китаю у провінціях Гуансі та Фуцзянь. Наприкінці грудня 1944 р. окупаційні війська зуміли з'єднати контрольовані території, встановивши контроль над залізничним сполученням, що проходило з півночі на південь Китаю. Таким чином, попри запеклий опір та допомогу 14-ї повітряної армії США Національно-революційна армія зазнала поразки. Її втрати за зазначений період перевищили 1 млн. військових, 2 млн. кв. км з населенням 60 млн. осіб було захоплено японцями. Крім того, союзники втратили 10 великих авіаційних баз, 36 аеродромів, значну частину озброєння, боєприпасів та матеріального забезпечення. Так, від тилу НРА було відрізано території прибережного Китаю, що планувалося використати як плацдарм для наступу американської армії.

Чан Кайші, прагнучи знайти виправдання, намагався перекласти провину за поразку на США, однак справжня причина полягала в остаточному розколі «Єдиного антияпонського фронту». Комуністи фактично припинили координацію дій з китайським урядом, більш того, їхня боротьба з окупантами переважно звелася до пасивної оборони, що було вигідно японцям. Обидві провідні політичні сили Китаю не стільки вели національно-визвольну війну, скільки готувалися до воєнно-політичного протистояння або боротьби за владу після звільнення країни союзниками. Так, біля «особливих районів», контрольованих КПК концентрувалися найбільш підготовлені та найкраще озброєні підрозділи НРА, плануючи широкомасштабний наступ після завершення Другої світової війни.

Тим часом, в Китаї посилювалася економічна криза, поглиблена стихійними лихами 1943 – 1944 рр., що призвели до голоду та епідемій. В 1944 р. додалися політичні потрясіння. Почалися повстання у національних районах Китаю, було розкрито змову молодих офіцерів,

спрямовану проти верхівки Гоміндану, загрузлої у корупції та нездатної ефективно протистояти окупантам. Все позначилося на зростанні антигомінданівських настроїв, які буквально охопили китайське суспільство. Воно коливалося між прагненням до миру, погоджуючи навіть на фактичну капітуляцію перед Японією, та переходом на позиції КПК, яка вдало використовувала всі недоліки у функціонуванні Гоміндану.

Своє невдоволення проявляли й США, які вклали мільйони доларів у підтримку Національно-революційної армії, однак не змогли добитися підвищення ефективності у веденні воєнних дій проти Японії. Американські політики, що відвідували Китай, схилилися до думки про необхідність постового відходу від виключної орієнтації на Гоміндан та Чан Кайші, які втрачали популярність серед населення. Відзначаючи зростання рівня підтримки КПК, вони пропонували перевести контакти з нею на офіційний рівень. До того ж, під час воєнних дій комуністичні підрозділи неодноразово демонстрували вищий рівень боєздатності та моральної витримки. Також американців турбував той факт, що у випадку подальшого ігнорування КПК, її лідери посилять орієнтацію на СРСР, внаслідок чого США втратять контроль над Китаєм.

До цієї думки схилився і Дж. Стілвелл, невдоволений пасивною позицією Чан Кайші щодо війни з Японією. Останній, у свою чергу, звинувачував американського генерала у поразках китайської армії, а також був невдоволений діями союзників, які ігнорували статус «великої держави» відносно Китаю. Так, він не був запрошений на нараду у Квебеку, що відбулася у вересні 1944 р. за участі Ф. Рузвельта та В. Черчилля. Невдоволення китайського лідера також викликало бажання американських радників відвідати «особливі райони», контрольовані комуністами. Так звана місія «Діксі» мала відбутися ще у березні 1944 р., однак Чан Кайші не дав згоди на її реалізацію. Лише після втручання Ф. Рузвельта було отримано дозвіл на відвідування Яньаня – «столиці» КПК, де перебували лідери партії.

Представники США доповідали у Вашингтон про те, що влада Чан Кайші ослабла у порівнянні з довоєнними

часами. Постало питання про те, чи зможе Гоміндан втримати владу після закінчення Другої світової війни. Влітку 1944 р. до Чунціну було відправлено нового посланця Ф. Рузвельта Г. Воллеса з метою оцінки ситуації та вироблення рекомендацій щодо стабілізації політичного становища. Висновки американського дипломата були невтішними, він підтвердив твердження щодо можливості втрати Китаю після закінчення війни. В цих умовах урядові експерти запропонували об'єднати всі наявні військові підрозділи, зокрема, і ті, що підпорядковувалися КПК, та передати їх під командування Дж. Стілвелла з метою активізації бойових дій проти Японії. 6 липня 1944 р. ці пропозиції були передані Ф. Рузвельтом в особистому посланні Чан Кайші. Той погодився на цей план, однак додав власні умови. Зокрема, він вимагав визнання повноважень уряду Гоміндану з боку КПК як передумови підпорядкування Дж. Стілвеллу, чіткого визначення положення американського генерала щодо самого Чан Кайші та передачі постачань за системою ленд-лізу у відання китайських чиновників. Ці вимоги американським урядом були відкинуті, більш того, він виснув фактичний ультиматум Чан Кайші, який передбачав об'єднання з комуністами, передачу командування Дж. Стілвеллу та реорганізацію китайського уряду. Однак тепер вже китайський воєначальник опинився в ситуації, коли він не міг прийняти дані вимоги. Свідомо йдучи на загострення відносин з основним союзником, він наказав вивести підрозділи НРА з Бірми у Китай для стримування наступу японської армії. Таким чином, Чан Кайші намагався шантажувати США та Велику Британію загрозою нового вторгнення японської армії в Індію.

У серпні 1944 р. до Китаю було відправлено бізнесмена Д. Нельсона, які мали знайти точки порозуміння з китайським урядом. Вони запропонували Чан Кайші широкомасштабну програму допомоги в рамках відновлення післявоєнного Китаю, пообіцяли передати контроль над постачанням вантажів в рамках ленд-лізу та виплатити 210 млн. дол. США як погашення заборгованості. Однак всього цього Чан Кайші було замало, він вимагав відкликання Дж. Стілвелла, якого звинувачував

у нездатності до стратегічного мислення та неприязному ставленні до китайських військових. Американський президент, прагнучи розрішити конфлікт, пожертвував Дж. Стілвеллом, якого було відкликано у Китай. Чан Кайші було запропоновано взяти на себе повну відповідальність за ведення війни у Південному Китаї та Бірмі. Водночас Ф. Рузвельт продовжував наполягати на спільних діях з китайськими комуністами. Так, американці висунули ініціативу щодо утворення коаліційного уряду, який об'єднав би всі антияпонські сили у Китаї. З цією метою у листопаді 1944 р. до Чунціну відправився генерал П. Херлі, який рекомендував Чан Кайші укласти договір з Мао Цзедуном. Під час переговорів з комуністами проект такої угоди було розроблено, однак генералісимус відмовився його підписати. Місія П. Херлі завершилася невдачею, а американцям нічого не залишилося як зосередитися на наданні допомоги Гоміндану та НРА.

Зміни в американській адміністрації, що відбулися навесні 1945 р., позначилися на політиці США щодо Китаю. Новий президент Г. Трумен прагнув бачити у Китаї інструмент свого впливу у Східній Азії, для чого Чан Кайші підходив краще, ніж комуністи. Було збільшено військову та економічну допомогу Китайській республіці з метою недопущення укладення миру з Японією. Ще восени 1944 р. японський уряд у черговий раз звернувся до Чан Кайші з пропозицією укладення мирного договору. Зокрема, офіційний Токіо брав на себе зобов'язання вивести війська з окупованих територій після того, як Китай покинуть американські та британські підрозділи. Крім того, японці були готові відмовитися від визнання «центрального уряду» у Нанкіні. Керівництво Китайської Республіки, у свою чергу, зажадало негайного виведення імператорської армії з країни, відшкодування збитків від окупації та ліквідації уряду Вен Цзінвея. Таким чином, переговори завершилися, не почавшись.

Принципове значення для Китаю мали рішення Ялтинської конференції союзників, які підтвердили зобов'язання СРСР вступити у війну проти Японії після розгрому Німеччини. У контексті цього рішення Китай для США остаточно перестав відігравати ключову роль для

США у питанні війни з Японією. Завершення воєнних дій у Європі створили сприятливі умови для остаточного розгрому імператорської армії, яка зазнала значних втрат і була змушена залишити раніше захоплені території.

З 17 липня до 2 серпня 1945 р. відбувалася Потсдамська міжнародна конференція, в якій брали участь США, Велика Британія, СРСР та Китай. На ній 26 липня було ухвалено декларацію, яка вимагала беззастережної капітуляції від Японії. Однак через два дні офіційний Токіо відхилив цю декларацію та ухвалив рішення про тривалу оборону метрополії та окупованих територій в Китаї й країнах Південно-Східної Азії. Навіть після ядерних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі 6 – 9 серпня 1945 р. японський уряд не пішов на припинення воєнних дій. Більш того, намагаючись забезпечити міцний тил, японці відновили спроби схилити Чан Кайші до переговорів про мир. Між тим, ситуація у світі докорінно змінилася, і китайський лідер прагнув до радикального розв'язання проблеми окупації країни. 5 квітня 1945 р. СРСР денонсував договір про нейтралітет з Японією, армія США звільнила Філіппіни, успішно просувалися територією Бірми, а наприкінці березня – на початку квітня почали захоплення островів Іводзіма та Окінава. До того ж Сан-Франциська міжнародна конференція підтвердила статус Китаю як великої держави, що дозволяло розраховувати на посилення впливу Чан Кайші в Азії після завершення Другої світової війни. У травні 1945 р. він визначив нові завдання перед урядом в області зовнішньої політики – переможне завершення війни з Японією, реалізація рішень, ухвалених на Каїрській конференції, розвиток дружніх двосторонніх відносин з іншими державами.

Основні проблеми для китайського прем'єр-міністра тепер зосередилися у внутрішньополітичній площині. Багаторічна політична криза, сутність якої полягала у конфлікті з КПК, не знайшла вирішення навіть в умовах спільних воєнних дій проти Японії. Навпаки, загроза відновлення громадянської війни посилювалася. Найбільш боєздатні військові підрозділи обох сторін готувалися до зіткнень за владу в країні, тим самим послаблюючи фронт проти японських агресорів, що, звісно, викликало

невдоволення партнерів по коаліції. Навесні 1945 р. Національно-революційна армія, що підпорядковувалася уряду, нараховувала 4,6 млн. осіб, у свою чергу, чисельність комуністичних військ становила 1,5 млн. осіб. У той же час імператорська армія складалася лише з 2 млн. військових, що давало Китаю значну перевагу над агресором. Попри це навіть спільними зусиллями китайці не були спроможні на широкомасштабні наступальні дії, які б могли призвести до розгрому Японії. До того ж армія Чан Кайші знаходилася на стадії реорганізації та переозброєння, що відбувалося під керівництвом американських військових радників. Комуністичні війська, у свою чергу, вирізнялися високим моральним духом та стійкістю, однак рівень забезпечення озброєнням та боєприпасами залишався на недостатньому рівні. Водночас вони були змушені забезпечувати оборону значних територіальних масивів у північних та центральних провінціях Китаю як від японців, так і гомінданівців. Активізація воєнних дій між двома китайськими арміями відбулася після зробленої у квітні 1945 р. заяви американського посланця П. Херлі про припинення співпраці з КПК та організаціями, що підкоряються уряду країни.

9 серпня 1945 р. частини РСЧА перейшли кордон та почали наступальні дії проти Квантунської армії Японії у Північному Китаї та Кореї. Це різко змінило воєнно-стратегічну ситуацію у Східній Азії. Японська армія виявилася нездатною стримувати радянський наступ вкупі з американськими ядерними бомбардуванням, і вже 10 серпня 1945 р. пролунали перші заяви японського командування про можливість капітуляції. Того ж дня військові підрозділи, підпорядковані КПК почали наступ у Маньчжурії, користуючись важким становищем Квантунської армії та намагаючись встановити контроль над Північним Сходом Китаю. Спільні дії дозволили вже 20 серпня 1945 р. завершити розгром японських військ в регіоні. На кінець серпня 1945 р. радянські війська встановили контроль над Маньчжурією, Південним Сахаліном та Курильськими островами. 19 серпня 1945 р. внаслідок авіадесантної операції було захоплено у полон правителя Маньчжоу-го Пуї. Таким чином за підтримки

СРСР китайські комуністи встановили контроль над Маньчжурією, а також отримали трофейне озброєння та майно Квантунської армії. Надалі це дозволило комуністам успішно протистояти спробам США та китайського уряду встановити контроль над північними провінціями Китаю.

Стрімке звільнення Північного Китаю поставило перед Чан Кайші у складну ситуацію. За допомоги американських ВВС та ВМФ він почав перекидати частини Національно-революційної армії на північ та схід, намагаючись встановити контроль над узбережжям Китаю та його основними містами. Одночасно було перейнято контроль над колабораціоністською «Армією миру», чисельність якої складала близько 750000 осіб. Їм було наказано охороняти територію розміщення від спроб захоплення з боку комуністів. Разом із тим, радянське командування та керівництво КПК намагалися запобігти поширенню впливу Гоміндану на територію Маньчжурії навіть попри загрозу загострення відносин з США, які утримували на території Китаю коло 113000 військових. Комуністи активно розбудовували владну та господарчу інфраструктуру, намагаючись перетворити регіон на тилу базу у подальшій війні проти Гоміндану. Було здійснено низку соціально-економічних реформ, спрямованих на розширення соціальної бази КПК, одночасно відбувалася мобілізація людських та матеріальних ресурсів на потреби комуністичної армії. Слід зазначити, що СРСР надавав широкомасштабну допомогу КПК, розраховуючи на посилення свого впливу у Китаї.

В цих умовах Чан Кайші та керівництво Гоміндану вдалися до спроб відновити тісні партнерські відносини з радянським урядом. Попередні консультації відбулися ще навесні 1945 р., а влітку почався основні переговори, якій відбувалися достатньо складно. Так, китайська делегація відмовлялася визнавати незалежність Монгольської народної республіки, хоча це було записано у документах Ялтинської міжнародної конференції. Гострі дискусії розгорілися з питань належності КСЗ, портів Далянь (Дальній) та Люйшунь (Порт-Артур). Нарешті 14 серпня 1945 р. було підписано Договір про дружбу та союз, також низку інших двосторонніх документів. 28 серпня 1945 р. цей

договір був ратифікований обома сторонами та набрав чинності.

Друга світова війна принципово змінила статус Китаю, перетворивши його на велику державу. Трансформувавшись з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин Китайська Республіка стала членом Ради безпеки ООН, беручи активну участь у післявоєнному устрої світу. Її зовнішня політика стала важливим фактором нової системи міжнародних відносин, що формувалася у даний період. Але всередині Китаю продовжувалося гостре протистояння між Гомінданом та КПК, які прагнули захопити контроль над всією територією країни. На жаль, політичне протистояння супроводжувалося воєнними зіткненнями, які поступово переростали у нову громадянську війну. До того ж обидві сторони конфлікту мали союзників серед провідних світових держав, які, у свою чергу, активно втручалися у внутрішні політичні процеси в Китаї.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте причини та передумови японсько-китайської війни.
2. Охарактеризуйте фактори, що впливали на зовнішню політику китайського уряду в 1937 – 1941 рр.
3. Дослідіть еволюцію політики США щодо Китаю в 1937 – 1945 рр.
4. Британсько-китайські відносини у період 1937 – 1945 рр.: основні напрями співробітництва та проблемні питання.
5. Проаналізуйте радянсько-китайські відносини в 1937 – 1945 рр.
6. Визначте фактори, що сприяли перетворенню Китаю на велику державу.
7. Охарактеризуйте роль КПК у боротьбі проти Японії в 1937 – 1945 рр.

Список рекомендованої літератури

1. Гаврилова Н., Константинова Ю. Історія міжнародних відносин: Навчально-методичний посібник. Ч. III (1918 – 1945 рр.). Маріуполь : МДУ, 2017.
2. Ди Нольфо Э. История международных отношений (1918 – 1999 гг.). М. : Логос, 2003. 1306 с.
3. Дюррозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів ; пер. Є. Марічев та ін. К. : Основи, 1999. 903 с.
4. Захарова Г. Политика Японии в Маньчжурии в 1931 - 1945 рр. М., 1990.
5. История Китая: Учебник. Под ред. А. В. Меликсетова. 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 736 с.
6. История международных отношений : В трех томах : Учебник. Под ред. А. В. Торкунова, М. М. Нарццкого. М. : Аспект Пресс, 2012. 496 с.
7. Козлітін В. Друга світова війна (1939-1945 рр.) : Навч. посібник. Харків : Каравела-РА, 2001. 335 с.
8. Лиддел Гарт Б. Г. Вторая мировая война. М. : АСТ, СПб. : Terra Fantastica, 1999. URL: <http://militera.lib.ru/h/liddel-hart/index.html>
9. Российско-китайские отношения. История и современность. Хрестоматия. Сост. Д. Кузнецов. URL: http://kuznetsov.ucoz.org/news/khrestomatija_rossijsko_kitajskie_otnoshenija_istorija_i_sovremennost/2014-09-15-30
10. Сафронов В. СССР, США и японская агрессия на Дальнем Востоке и Тихом океане: 1931 – 1945 рр. М. : 2001. 452 с.

ТЕМА 6.

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ КИТАЮ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1946 – 1949 РР.)

6.1. Міжнародне становище Китаю після завершення Другої світової війни

Завершення Другої світової війни створило передумови для утворення нової системи міжнародних відносин, що стала відома як Ялтинсько-Потсдамська. Її принципи та структура були сформовані членами Антигітлерівської коаліції вже під час війни, а найважливішим елементом мала стати Організація Об'єднаних Націй (ООН), створена у вересні 1945 р. Однак вже у 1946 р. колишні союзники вступили у жорстке протистояння, сутністю якого стала «Холодна війна», яка тривала до розпаду СРСР та соціалістичного табору. Початок цьому було покладено у березні 1946 р. у Фултоні, до В. Черчилль виголосив промову, в якій закликав до боротьби проти комунізму.

В умовах «Холодної війни» Китай, поряд з Кореєю, В'єтнамом та іншими державами став одним з головних об'єктів боротьби США та СРСР в Азії. Разом із тим, на формування нової регіональної системи міжнародних відносин впливала поразка Японії у Другій світовій війні, зростання національно-визвольного руху у країнах Азії. Крім того, становище Китаю та його зовнішню політику визначали політичні процеси, що відбувалися всередині самої країни, насамперед, боротьба між КПК та Гомінданом.

На кінець війни, у зв'язку з розгромом Китаю, склалися надзвичайно сприятливі умови завершення процесу національного звільнення Китаю. Так, в 1943 р. США, Англія та Франція денонсували нерівноправні договори з Китаєм. У свою чергу, при створенні ООН Китай став постійним членом Ради Безпеки поряд з США, СРСР, Великою Британією та Францією. тим самим остаточно було ліквідовано напівколоніальний статус Китаю, який було визнано однією з великих світових держав. Завершення війни збіглося у часі з надзвичайно важливим

для Чан Кайші підписанням радянсько-китайського договору про дружбу та союз. Ця угода стала апофеозом співробітництва СРСР та Китайської республіки, визначивши перспективи та напрями подальшого співробітництва. Вона отримала високу оцінку з боку союзників, зокрема, лідерів США та Великої Британії. Китайський лідер, у свою чергу, виступив зі спеціальною заявою, в якій відзначив велику роль СРСР у звільненні його країни.

Особлива увага в тексті договору надавалася Маньчжурії, яка визнавалася невіддільною частиною Китаю, однак уряд останнього мав визнавати особливі інтереси СРСР у регіоні. Так, йому поверталися права, якими володіла Російська імперія за договором 1896 р., зокрема, можливість використання військово-морської бази Люйшунь (Порт-Артур) та порту Далянь (Дальній). Крім того, поновлювалася спільна експлуатація Китайсько-Східної та Південно-Маньчжурської залізниць, а також військово-промислового та господарчого комплексів області. Все це відчутно посилило оборонний потенціал СРСР, його економічні та політичні позиції у Східній Азії. Було створено передумови для подальшого розвитку китайсько-радянського співробітництва, що могло дати потужний стимул для розвитку радянського Далекого Сходу. Підписавши цей договір, Чан Кайші отримав низку необхідних йому гарантій збереження влади. Так, радянський уряд зобов'язувався не втручатися у внутрішні справи Китаю, зокрема, у провінції Сіньцзян, де поширеними були антиханьські настрої серед уйгурів та інших народів. Вони вимагали відокремлення від Китаю та утворення власної держави. Також СРСР брав на себе зобов'язання вести переговори лише з урядом Китайської Республіки як єдиною законною владою країни. Чан Кайші розцінив цей пункт договору як відмову офіційної Москви від підтримки китайських комуністів. Це мало особливе значення для Гоміндану через зростання суперечностей з КПК, які переростали у відкриті зіткнення. Підписавши цей договір, СРСР чітко визначив свою позицію щодо політичних процесів у Китаї, виступивши за мирне розв'язання конфлікту між Гомінданом та КПК.

На кінець Другої світової війни у Китаї фактично сформувалося дві влади. Офіційний уряд контролював більшу частину країни, де проживало понад 70 % населення. Водночас під час воєнних дій проти Японії було втрачено значну частину Північного та Східного Китаю з населенням понад 150 млн. осіб, де в 1945 р. владу захопили комуністи на чолі з Мао Цзедунем. Радянська допомога дозволила розширити територію, контрольовану КПК, посилити військовий потенціал її збройних підрозділів. Спроби китайського уряду та західних союзників повернути втрачені провінції на півночі та сході країни наразилися на рішучий опір комуністичних загонів, які були підтримані частинами РСЧА. Таким чином, у другій половині 1945 р. в Китаї склалося становище, що характеризувалося певною рівновагою сил. Так, комуністична армія мала у своєму складі понад 1,2 млн. військових, бронетехніку, артилерію, ВМС тощо. Національно-революційна армія, у свою чергу, нараховувала близько 4 млн. військовослужбовців з різними типами озброєння. Елітні частини гомінданівської армії пройшли підготовку в американських радників та під час війни переважно залишалися у тилу, готуючись до воєнних дій проти комуністів.

Базою для КПК стала Маньчжурія, звільнена у 1945 р. радянськими військами. Там було створено систему управління, контрольовану КПК. Водночас розвинутий промисловий комплекс області, майно розгромленої Квантунської армії дозволили почати процес переозброєння комуністичної армії. В 1946 – 1947 рр. тут було проведено земельну реформу, внаслідок якої незаможне селянство отримало наділи й почало масово поповнювати збройні загони КПК. Влітку 1946 р. була проведена реформа, покликана створити регулярні збройні сили під контролем китайських комуністів. Вони отримали назву «Народно-визвольна армія Китаю» (НВАК), у складі якої в 1948 р. нараховувалося 2,8 млн. осіб, а в 1949 р. – понад 4 млн. осіб. Розуміючи важливість контролю над Маньчжурією, Чан Кайші восени 1945 р. перекинув на північ понад 1 млн. військових, які мали захопити регіон. Досить швидко НРА, контрольована Чан Кайші, зуміла захопити південну частину Маньчжурії, однак просунутися

далі не спромоглася через опір комуністів та побоювання втручання частин РСЧА.

Воєнні дії між Гомінданом та КПК не відкидали можливості проведення переговорів між ними. Китайське суспільство, втомлене війною проти Японії та протистоянням всередині країни, прагнуло до миру. Того ж самого вимагали і союзники, зокрема, США та СРСР. Ще з 1944 р. американські дипломати та військові виступали посередниками між двома провідними політичними силами Китаю. Цю ж саму місію вони узяли на себе і восени 1945 р., спочатку посол США у Китаї П. Херлі, а згодом – особистий посланець Г. Трумена Дж. Маршалл. Перший тур переговорів відбувся у Чунціні з 28 серпня до 10 жовтня 1945 р. Пропозиції, що були висунуті сторонами, були взаємовиключними. Так, комуністи прагнули до легітимізації своїх збройних підрозділів та збереження контролю над так званими «звільненими районами». Чан Кайші, у свою чергу, вимагав встановлення єдиної системи управління, яка б підпорядковувалася центральному уряду. До того ж, переговори супроводжувалися локальними зіткненнями комуністів та НРА. Під тиском США та СРСР 10 жовтня 1945 р. було підписано так званий «Протокол переговорів між урядом та представниками КПК» або «Угоду подвійної десятки» (через дату підписання). Відповідно до неї Гоміндан погоджувався дотримуватися громадянських прав та свобод, дозволити діяльність політичних партій, звільнити політв'язнів, відновити дію конституції та визнати роль КПК у новій політичній системі Китаю. Водночас комуністи зобов'язувалися вивести свої підрозділи з Південного Китаю, а також погодилися скоротити свою армію до 20 дивізій. Практичних наслідків угода не мала через продовження громадянської війни.

Ставка на її розгортання викликала акції протесту по всій країні, під час яких китайське населення вимагало припинення воєнних дій. Цього ж вимагали уряди СРСР, США та Великої Британії, ухваливши відповідну резолюцію на Московській конференції міністрів закордонних справ цих держав. В ній відзначалася необхідність мирного об'єднання Китаю та припинення громадянської війни. Підписанти брали на себе зобов'язання не втручатися у

внутрішні справи Китаю, а також сприяти найскорішому виведенню радянських та американських військ з його території. Крім того, була досягнута домовленість про вивезення японських військовополонених з Китаю. СРСР цей процес завершив у травні 1946 р., США, у свою чергу, останні підрозділи вивели лише у 1949 р.

Примирення у Китаї стало однією з головних проблем міжнародних відносин у Східній Азії, зокрема, відносин США та СРСР. Американський уряд, маючи досвід комунікації як з комуністами, так і з Чан Кайші, вважав за можливе стабілізувати ситуацію у Китаї, водночас роблячи ставку на керівництво Китайської Республіки. Прагнучи посилити свій вплив над Китаєм, США намагалися закріпитися у Маньчжурії та Північному Китаї з метою подальшого створення військових баз, де у перспективі можна було б розмістити ядерну зброю на випадок початку нової війни з СРСР. В цих умовах уряд США продовжував відстоювати політику «відкритих дверей» у Китаї, різко розкритикувавши домовленість СРСР та Китаю про спільну експлуатацію промислових підприємств у Маньчжурії. Так, у ноті американського посольства від 11 лютого 1946 р., направлений у радянський Наркомат закордонних справ, стверджувалося, що цей крок є проявом дискримінації щодо США. На їхню думку, питання належності промислових підприємств у Маньчжурії мало бути пов'язаним з репараціями з боку Японії, оскільки більшість з них належали останній. Крім того, занепокоєння США викликала заява радянського уряду про те, що всі японські підприємства у Маньчжурії є воєнним трофеєм СРСР, і лише частина з них буде передана Китаю, інші ж залишаться у спільному користуванні. В цих умовах США вимагали передачі контролю над Маньчжурією уряду Китайської Республіки з подальшим створенням міжнародної репараційної комісії, яка мала розглянути питання належності захоплених японських підприємств.

Офіційна позиція СРСР наприкінці 1945 – початку 1946 рр. полягала у намаганні зберегти партнерські відносини з гомінданівським урядом, а також недопущення переростання зіткнень між ним та КПК у військове втручання США та європейських союзників у даний

конфлікт. Як свідчать документи, Й. Сталін прагнув не перетнути межу у відносинах з «головним противником» (малися на увазі США) та провокувати його на конфлікт. Таким чином, СРСР певним чином дистанціювався від внутрішнього конфлікту у Китаї, віддаючи право посередництва США. На зустрічі Й. Сталіна та Цзян Цзін-го, яка відбулася у січні 1946 р., радянський диктатор заявив про визнання уряду Китайської Республіки як єдиного законного, однак відкинув можливість посередництва у конфлікті між Гомінданом та КПК через побоювання, що остання не прийме порад від СРСР. Водночас він заявив про відсутність глибоких суперечностей між двома провідними політичними силами Китаю, а наявність лише ободистої недовіри між Чан Кайші та Мао Цзедун. Таким чином, на початку 1946 р. Й. Сталін коливався у питанні підтримки тієї чи іншої сторони конфлікту, з одного боку, а з іншого, прагнув перекласти відповідальність за посередництво у питанні примирення на плечі США, можливо, через невіру у його можливість.

Наприкінці грудня 1945 р. до Китаю було відправлено Дж. Маршалла, який мав організувати новий раунд переговорів між КПК та Гомінданом. Він почався у Чунціні 3 січня 1946 р. в рамках так званої «комісії трьох» у складі представників США та двох китайських політичних партій. Вже 10 січня 1946 р. було досягнуто домовленостей про припинення воєнних дій та відновлення транспортних зв'язків. Крім того, було створено Виконавчий штаб зі спостереження за припиненням громадянської війни з представників ворожих сторін та США. Передбачалося, що його представники мали б розглядати всі спірні ситуації в регіонах Китаю та попереджувати потенційні воєнні конфлікти. Укладені угоди не мали торкатися Маньчжурії, однак згодом представники КПК запропонували розповсюдити їхню дію і на зазначений регіон.

Слід зазначити, що американську карту розігрували обидві сторони конфлікту. Мао Цзедун вважав, що зможе домовитися з США про розподіл влади у Китаї. Інший лідер КПК Чжоу Еньлай у бесіді з радянськими дипломатами високо оцінював роль США в регіоні, вважаючи, що вони

запобігли розгортанню широкомасштабної громадянської війни та прагнуть припинити хаос у Китаї. Намагаючись заручитися підтримкою КПК, американці пропонували підвищити статус комуністичної армії, включивши її до складу окупаційних військ союзників в Японії, надати озброєння та матеріальну допомогу за умови скорочення чисельності складу та часткового переведення з Маньчжурії до північної частини Китаю. У свою чергу, підтримка з боку США була умовою виживання для Чан Кайші, який не довіряв ні комуністам, ні радянському уряду.

Однією з домовленостей, досягнутих під час засідань «комісії трьох», стало скликання Політичної консультативної наради, яка мала розглянути питання припинення громадянської війни та майбутнього політичного устрою Китаю. Ця нарада відбувалася 10 – 31 січня 1946 р. у Чунціні за участі представників Гоміндану, КПК, інших політичних партій та громадських діячів. Саме вона дала старт діяльності Виконавчого штабу зі спостереження за припиненням громадянської війни. Водночас було узгоджено засади майбутньої конституції, визначено квоти політичних партій у коаліційному уряді – Державній Раді, де Гоміндан мав отримати лише 50 % міністерських посад. На нараді було ухвалено рішення про скликання Національних зборів з представників різних політичних сил, надання самоуправління провінціям, проведення земельної реформи в інтересах селянства та створення єдиної армії з включенням до неї 50 дивізій Національно-революційної армії та 10 дивізій, що підпорядковувалися КПК, а також демобілізацію інших частин.

6.2. Міжнародне становище Китаю в умовах відновлення громадянської війни

Таким чином, здавалося б, були створені передумови для мирного об'єднання країни на демократичних засадах. Однак проти цих домовленостей рішуче виступило вище командування НРА, а також праве крило Гоміндану. Оточення Чан Кайші також не бажало втілювати укладені пункти, бачачи в них бажання комуністичного керівництва отримати передишку та легалізувати свою присутність у

політичному житті Китаї. Вже у лютому 1946 р. у Чунціні та інших містах відбулися масові антикомуністичні та антирадянські демонстрації, напади на представників КПК та демократичних політичних партій Китаю, а також погроми редакцій газет, що критично ставилися до діяльності Гоміндану. Поступово, радянський фактор ставав одним з основних у протистоянні китайських політичних сил.

Відносини СРСР та Китайської Республіки мали надзвичайно суперечливий та навіть драматичний характер. Сформувавши принципи двосторонніх взаємин у договорі, підписаному у серпні 1945 р., СРСР та Китайська Республіка постійно його порушували. Насамперед загострилася ситуація навколо Маньчжурії, яка стала основною проблемою у відносинах СРСР та Китайської Республіки. Радянський уряд всіляко допомагав КПК та її армії у Маньчжурії, передаючи трофейне японське озброєння та налагоджуючи військово-промисловий комплекс у провінції. Офіційна Москва всіляко намагалася укріпити економічні зв'язки з китайськими підприємцями, активізувати гуманітарне співробітництво. У 1946 р. відновила свою діяльність ціла низка радянських закладів, що функціонували раніше, зокрема, відкрито радянське торгове представництво у порту Далянь (Дальній). Також, відповідно до попередніх домовленостей, СРСР у 1946 р. почав поступове виведення своїх військ з Маньчжурії.

В цілому політика СРСР щодо Гоміндану визначалася кількома чинниками. Серед них першу роль відігравав початок нового ідеологічного, політичного та військового протистояння, що стало відоме як «Холодна війна». Поява ядерної зброї у США створила реальну загрозу інтересам СРСР у світі, змушуючи радянський уряд терміново шукати відповіді на нові виклики. До того ж, в умовах жорсткого протистояння, що почалося після завершення Другої світової війни, армії держав-переможниць ставали запорукою функціонування лояльних режимів у раніше звільнених країнах.

На позицію СРСР щодо Китаю також вплинуло зростання національно-визвольного руху в Азії. Й. Сталін виходив з того, що у випадку приходу до влади у Китаї КПК

країна перетвориться на центр антиколоніального руху в регіоні. Крім того, радянський уряд був змушений враховувати нову геополітичну ситуацію, що склалася у Східній Азії, зокрема, той факт, що переможена Японія знаходилася під повним контролем США. На її території знаходилися американські війська, які потенційно могли бути застосовані у новій світовій війні проти СРСР. Тим самим, підтримуючи китайських комуністів, Й. Сталін у першу чергу намагався укріпити позиції на Далекому Сході, насамперед, у Маньчжурії, зберігши монопольний контроль над нею. Вимоги США щодо режиму «відкритих дверей» в цьому регіоні турбували радянського керівника, оскільки в умовах важкого економічного становища СРСР та Китаю Маньчжурія перетворилася б на зону пріоритетного впливу США. Беручи до уваги вищезначені фактори, уряд СРСР надавав широкомасштабну допомогу КПК, зокрема, у створенні Народно-визвольної армії Китаю. У свою чергу, Мао Цзедун обіцяв після перемоги та приходу до влади підтримувати відносини тісного союзництва та вічної дружби.

Посилення радянського впливу у Китаї не входило у плани США. Підтримуючи мирний процес, американці водночас посилювали військову підтримку уряду Чан Кайші, збільшуючи кількість радників та надаючи сучасне озброєння НРА. У відповідь офіційний Вашингтон вимагав активізувати процес витіснення комуністичної армії з Маньчжурії. Більш того, у 1946 р. морська піхота США безпосередньо брала участь у зіткненнях з частинами КПК вздовж Пекінсько-Мукденської залізниці. Таким чином, у 1946 – 1949 рр. Китай перетворився на об'єкт жорсткого протистояння СРСР та США, які підтримували протилежні політичні сили країни. Їхня перемога або поразка мала визначити, який саме з двох полюсів нового світового порядку встановить свій контроль над Китаєм.

Влітку 1946 р. Чан Кайші завдяки американській допомозі сформував військове угруповання у складі 113 дивізій чисельністю до 2 млн. осіб. У травні 1946 р. гомінданівські війська перейшли у наступ у провінціях Хенань та Хубей. Наприкінці червня 1946 р. те саме почалося у провінціях Шаньдун та Аньхой. Воєнні дії, що

відбувалися у внутрішніх районах Китаю, виявили, з одного боку, нездатність комуністичних частин ефективно протистояти гомінданівській армії у відкритих зіткненнях, а з іншого, неспроможність останньої остаточно розгромити НВАК і не допустити відновлення партизанської війни. Завдяки перевазі у людській силі та техніці у червні – жовтні 1946 р. Національно-революційною армією було захоплено понад 100 великих населених міст, у свою чергу, територія, контрольована КПК, скоротилася до 200000 кв. км. В цих умовах НВА Китаю перейшла до маневрової війни, що поєднувала досвід рейдових дій з партизанською тактикою. Однак на відміну від воєнних дій 20 – 30-х рр. ХХ ст. КПК мала тепер потужну базу у Маньчжурії та СРСР як безпосереднього союзника, який надавав значну військову допомогу.

На початку 1947 р. Національно-революційна армія Китаю продовжила наступ у Північному Китаю. Так, 19 березня 1947 р. була захоплена «столиця» КПК – Яньань у провінції Шеньсі. Однак це біло останнім великим успіхом НРА у громадянській війні. Втрати НРА Китаю внаслідок воєнних дій 1946 – початку 1947 р. становили близько 1,2 млн. осіб, які уряд Чан Кайші не міг відновити у повній мірі. Допомога США попри її великі обсяги не могла повністю забезпечити потреби в озброєнні, продовольстві, паливно-мастильних матеріалах тощо. У свою чергу, завдяки популярній соціальній політиці комуністи зуміли забезпечити собі підтримку з боку населення контрольованих територій та створити сприятливий імідж в очах китайського суспільства в інших провінціях. Значну роль у зміні настроїв китайців зіграли також такі негативні прояви політики Гоміндану, як корупція, політичні репресії та свавілля щодо місцевого населення. Одночасно з воєнними діями проти КПК Чан Кайші прагнув завершити процес оформлення своєї влади у Китаї. Так, ним було скликано Національні збори, що відбувалися у листопаді – грудні 1946 р. Одним з безпосередніх наслідків зборів стало ухвалення нової Конституції Китайської Республіки 25 грудня 1946 р. Відповідно до її положень 20 травня 1948 р. Чан Кайші було обрано президентом Китаю. Однак слід зауважити, що КПК одразу ж заявила про невизнання

Конституції, заявивши про незаконність проведення Національних зборів без участі комуністів. Таким чином, дія Конституції поширювалася лише територію, контрольовану Гомінданом, однак навіть там її дія обмежувалася воєнними діями та правовим нігілізмом місцевої влади.

Напередодні проведення Національних зборів США та Китайська Республіка 4 листопада 1946 р. уклали Договір про дружбу, торгівлю та мореплавство, який фактично надавав американцям необмежені можливості в економічній сфері. У 1947 – 1948 рр. також було підписано низку угод, які фактично поставили уряд Чан Кайші під зовнішній контроль з боку США. все це призвело до активного проникнення американського капіталу на китайський ринок, витісняючи місцевий китайський з цілої низки сфер економіки. Китайська буржуазія не витримувала конкуренції з іноземними компаніями, внаслідок чого почався процес закриття промислових підприємств. Це ще більш поглибило кризові явища в китайській економіці, послабленій багаторічною війною.

У 1946 – 1949 рр. військова допомога з боку США склала близько 6 млрд. дол. США. Для контролю за її використанням у Китай було відправлено місію на чолі з генералом А. Ведеймером. Було озброєно 70 нових дивізій НРА, підготовлено понад 200000 китайських солдатів та офіцерів, більш того, американські військові брали участь у низці зіткнень з НВАК. Також було побудовано мережу військових аеродромів та доріг, які були використані під час наступу гомінданівської армії у Північному Китаї. Під час зіткнень з китайськими комуністами уряд США активно використовував колишніх військових японської імператорської армії, які спільно з американською морською піхотою узяла під контроль територію навколо Нанкіну та Шанхаю.

Економічна криза, корумпованість гомінданівської влади, активна діяльність підпільних структур КПК стали причинами демонстрацій, страйків та збройних повстань проти уряду Чан Кайші. У потужну антигомінданівську силу перетворився студентський рух, водночас його характерною рисою став радикальний антиамериканізм. Він поширився

на широкі верстви китайського населення, поєднуючи ліві настрої, націоналізм та ксенофобію. Чан Кайші був надзвичайно стурбований такими настроями, оскільки прекрасно розумів, що без допомоги США протистояти комуністам буде надзвичайно важко. Тому, всупереч громадській думці він наполіг на тому, щоб на конференції міністрів закордонних справ країн Антигітлерівської коаліції, що відбувалася у березні 1947 р. питання перебування американських військ у Китаї не розглядалося. На той момент радянські війська були вже виведені з Маньчжурії, і уряд СРСР вимагав відповідних рішень з боку Чан Кайші та США.

Договір США та Китайської Республіки мав і міжнародні наслідки, зокрема, пов'язані зі змінами у східноазійській політиці СРСР. Офіційна Москва побачила у ньому загрозу своїм інтересам на Далекому Сході. Закріплення позицій США у Китаї робило неможливою реалізацію головної мети СРСР – перетворення цієї країни на центр антиколоніального руху в Азії з подальшим поширенням комуністичної ідеології й утворенням сателітних політичних режимів у звільнених країнах. В цих умовах СРСР, декларативно вимагаючи не втручатися у внутрішні справи Китаю, насправді узяв курс на свідоме порушення умов договору від 26 серпня 1945 р. Зокрема, було значно збільшено обсяги військової та економічної допомоги КПК, зросла кількість військових радників. Водночас радянські спеціалісти почали ремонт старих та будівництво нових транспортних комунікацій на територіях підконтрольних комуністам. Лише у 1948 р. було відремонтовано та побудовано понад 1200 км доріг. Поряд з військовою допомогою до Північного Китаю відправлялися вантажі з продовольством, медикаментами, обладнанням для лікарень та шкіл. Особлива увага надавалася підготовці військових та цивільних спеціалістів. Вона відбувалася як у СРСР, так і безпосередньо у Китаї.

У 1947 р. керівництво КПК перейшло до нової стратегії боротьби за владу. Було висунуто гасло єдиного загальнонаціонального антигомінданівського фронту, який включив би до себе всі соціальні верстви китайського суспільства. Він мав складатися з двох компонентів.

Перший – це наступ НВА Китаю на армію Чан Кайші, і другий, який передбачав підпільну та партизанську боротьбу населення у регіонах, підконтрольних Гоміндану. Таким чином, у 1947 р. за підтримки КПК почалося активне зростання кількості партизанських загонів, які діяли у Центральному, Східному та Південному Китаї. Мао Цзедун відкрито заявив про припинення мирних переговорів з Чан Кайші та скинення його режиму як головну мету Комуністичної партії Китаю.

Момент переходу до реалізації нової стратегії було обрано надзвичайно вдало. На початку 1947 р. уряд Китайської Республіки зіткнувся з різким зростанням активності етнічних меншин країни, які вимагали права на самовизначення. Того ж року на Тайвані спалахнуло повстання, відоме, як «Інцидент 228». Тайванці вимагали надання автономії, припинення репресій та реальної боротьби з корупцією. Гомінданівські війська придушили виступи населення, знищивши при цьому від 10000 до 30000 осіб. Протестний рух зростав і через невирішеність земельного питання. Селяни, не дочекавшись від уряду Китайської Республіки обіцяної аграрної реформи, активно приєднувалися до прокомуністичного партизанського руху, натхненні чутками про перерозподіл поміщицьких маєтків у Маньчжурії. Слід зазначити, що всередині Гоміндану також не було єдності. Партія об'єднувала політиків з протилежними поглядами. Чітко виокремлювалося дві фракції – праву та ліву. Перші вимагали застосування жорстких заходів з придушення опозиційних рухів, активізації боротьби з КПК та тісного союзу з США. Ліве крило Гоміндану схилося до компромісу з комуністами, створення єдиного національного руху та протидії американській експансії у Китаї. Політична та ідеологічна криза всередині Національної партії Китаї послаблювала позиції режиму Чан Кайші, водночас вплив КПК в країні зростав. Її вирізняв жорсткий централізм, орієнтація на єдиного керівника – Мао Цзедуна. Потенціал Народно-визвольної армії Китаю також зростав через допомогу з боку СРСР, розгортання власної військової промисловості та захоплення великих складів НРА Китаю з озброєнням, продовольством тощо.

Таким чином, всі вищеозначені фактори дозволили КПК отримати стратегічну перевагу і вже у 1947 р. перейти у наступ проти військ Чан Кайші в Маньчжурії, долині річки Хуанхе, провінціях Хенань та Шаньдун. Досягнуті результати стали запорукою успішного проведення стратегічних наступальних операцій у 1948 р. Навесні було проведено наступ у Південній Маньчжурії, внаслідок якого практично весь регіон перейшов під контроль комуністів. Влітку 1948 р. захоплено більшу частину провінції Хенань з найбільшими містами: Лояном та Кайфином. З 12 вересня по 2 листопада 1948 р. відбувалася Ляошенська операція, яка завершила захопленням останніх міст у Маньчжурії, що контролювалися гомінданівською армією. З 550000 військових вона втратила близько 470000 загиблими, пораненими та полоненими. Успіх у Маньчжурії дозволив командуванню НВАК перейти до двох наступних операцій: Хуахайської (6 листопада 1948 – 10 січня 1949 рр.) та Бейпін-Тяньцзінської (29 листопада 1948 – 31 січня 1949 рр.). Внаслідок їхнього проведення було захоплено територію Центрального Китаю та завдано величезних втрат Національно-революційній армії Китаю. Стратегічна ініціатива остаточно перейшла до КПК на чолі з Мао Цзедунем.

Воєнні дії у 1948 р. супроводжувалися не менш активними політичними та міжнародними процесами. Так, на початку 1948 р. КПК висунула гасло про доведення до кінця національно-визвольної революції, скинення режиму Чан Кайші та утворення демократичного коаліційного уряду. В травні 1948 р. комуністами було запропоновано скликати нову Політичну консультативну конференцію за участі політичних партій та рухів, які виступали проти Гоміндану. Таким чином КПК поступово перебирала на себе роль політичного центру Китаю, об'єднуючи всіх незадоволених правлінням Чан Кайші та засиллям іноземців.

Воєнні та політичні поразки змусили керівника Гоміндану перейти до старої тактики поєднання військових методів боротьби з мирними переговорами. Багато у чому це було викликано нездатністю США та Великої Британії здійснити пряму воєнну інтервенцію у Китай. Це було

пов'язано із загостренням «Холодної війни», зокрема, подіями в Європі. Так, на сьогодні низка істориків вважає, що так звана Берлінська криза 1948 – 1949 рр., пов'язана з блокадою західних секторів окупованої німецької столиці, була покликана відволікти союзників від далекосхідних подій та надати можливість НВА Китаю на чолі з комуністами вести успішні військові дії проти Гоміндану.

Отримавши згоду американського та британського урядів, Чан Кайші 8 січня 1949 р. звернувся до КПК з пропозицією відновити переговорний процес про припинення громадянської війни та майбутній політичний устрій країни. Перед цим він особисто попросив Й. Сталіна про посередництво у переговорах. Спочатку той був готовий піти на це, однак дізнавшись про негативне ставлення Мао Цзедуна до ідеї примирення з Гомінданом, був змушений відмовитися. Самі ж комуністи, знаючи про прагнення китайського суспільства до миру, заявили про готовність до перемовин, однак висунули низку неприйнятних для Чан Кайші умов. Так, було заявлено про необхідність покарання всіх воєнних злочинців на чолі з самим президентом, скасування Конституції, ухваленої 25 грудня 1946 р., реорганізацію підрозділів Національно-революційної армії Китаю, проведення радикальної аграрної реформи, скасування всіх міжнародних договорів, підписаних з західними державами, скликання Політичного консультативної наради, але без участі реакційних політиків. Ознайомившись з вимогами комуністів, Чан Кайші залишив пост президента, передавши його Лі Цзунженю, який дав згоду на початок переговорів. Їхнім результатом стало підписання угоди, що базувалася на восьми пунктах, запропонованих комуністами. Однак вона не була затверджена урядом Китайської Республіки, який вважав, що договір містить забагато поступок КПК і фактично означає відсторонення Гоміндану від влади.

Мирні переговори супроводжувалися активними міжнародними консультаціями обох сторін. Так, у лютому 1949 р. до Китаю прибув особистий посланець Й. Сталіна А. Мікоян, який мав зустрітися з керівництвом КПК, насамперед, Мао Цзедуном. Предметом обговорення було майбутній устрій Китаю, його внутрішня та зовнішня

політика після перемоги комуністів. А. Мікоян запевнив Мао Цзедуна та інших лідерів КПК у незмінній всебічній підтримці з боку СРСР, а також обговорив можливість зустрічі лідера китайських комуністів з Й. Сталіним у Москві. Одночасно уряд Китайської Республіки проводив консультації з США про розширення військової допомоги, зокрема, підготовку та озброєння нових частин Національно-революційної армії, яка концентрувалася південніше річки Янцзи, плануючи новий наступ.

У квітні 1949 р. після відмови гомінданівського уряду ратифікувати підписану мирну угоду частини НВА Китаю перейшли у наступ. Національно-революційна армія Китаю не змогла організувати дієвий опір і перестала існувати як єдина структура. Наприкінці травня 1949 р. комуністична армія захопила Шанхай та територію Північного Заходу країни. У другій половині 1949 р. було захоплено південно-східні та південно-західні провінції Китаю, а залишки гомінданівців були змушені відступити на острів Тайвань та країни Південно-Східної Азії.

21 вересня 1949 р. за ініціативи КПК у Пекіні було скликано сесію Народної політичної консультативної ради. На ній було затверджено статут ради як органу управління єдиного демократичного фронту Китаю. Також було ухвалено закони про засади державного управління Китаєм в умовах перемоги КПК. 1 жовтня 1949 р. було проголошено Китайську Народну Республіку, столицею якої ставав Пекін (або Бейцзін – «Північна столиця»). Мао Цзедун очолив Центральний народний уряд КНР, а з 27 вересня 1954 р., у зв'язку з реорганізацією, був обраний Головою КНР. Чжоу Еньлай, у свою чергу, став прем'єром Державної адміністративної ради та міністром закордонних справ КНР. Таким чином, громадянська війна у Китаї завершилася перемогою КПК, яка стала провідною політичною силою країни, контролюючи її розвиток до сучасного періоду.

Залишки Національно-революційної армії Китаю та бюрократичного апарату Китайської Республіки разом із біженцями відступили на Тайвань. Фактично, постало питання про негайне завоювання комуністами цієї останньої бази Чан Кайші, але незадовільний стан ВМС

КНР та американська допомога змінили ситуацію. Уряд США забезпечили військовий захист Тайваню, водночас повністю контролюючи уряд Гоміндану. Завдяки міжнародній підтримці США, Китайська Республіка зберегла міжнародне визнання та понад 20 років представляла країну в ООН. Таким чином, виникла проблема «двох Китаїв», яка існує до сьогодні, хоча і не в такій гострій фазі, як у 50 – 60-і рр. XX ст. Проблема Тайваню поряд з Корейською війною та антиколоніальним рухом у країнах Південно-Східної Азії сприяли посиленню суперечностей в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та загостренню протистояння СРСР та США в умовах «Холодної війни».

Китайська Народна Республіка після проголошення стала союзником СРСР, залишаючись ним до кінця 50-х рр. XX ст. Вже у перші місяці існування КНР радянський уряд надав їй кредит у розмірі 300 млн. дол. 14 лютого 1950 р. було підписано «Договір про дружбу, союз та взаємну допомогу», який передбачав відмову обох сторін від укладення коаліцій, що були б спрямовані проти іншого підписанта, проведення консультацій з питань міжнародних відносин, розвиток економічних та культурних відносин тощо. На користь КНР СРСР відмовився від низки своїх територій, зокрема, портів Далянь (Дальній) у 1950 р. та Люйшунь (Порт-Артур) у 1954 – 1955 рр. У 1952 р. було укладено договір про передачу у китайську власність КСЗ, який було реалізовано вже у 1953 р. СРСР надав широкомасштабну економічну підтримку, допомагаючи відновити сільське господарство та промисловість Китаю.

Одночасно з розвитком КНР продовжувала існувати Китайська Республіка на Тайвані. Острів перетворився на плацдарм США у Східній Азії під час «Холодної війни». Разом із тим, американський уряд активно інвестував у тайванську економіку, насамперед, ті галузі, що були пов'язані з військово-промисловим комплексом та сферою обслуговування.

Події 1946 – 1949 рр. довели ефективність політики СРСР щодо Китаю. Зайнявши вичікувальну позицію на початковому етапі громадянської війни, радянський уряд

зробив ставку на КПК лише після того, як Гоміндан та США, що його підтримували, остаточно дискредитували себе. Отримавши у Китаї союзний комуністичний режим, СРСР зробив заявку на панування у Східній Азії. Надалі китайський плацдарм активно використовувався для ведення воєнних дій проти західних держав та активізації антиколоніальної боротьби. Починаючи з 1949 р., геополітична ситуація в регіоні змінювалася відповідно до світових тенденцій. Отримавши статус «великої держави» під час Другої світової війни, Китай на початку ХХІ ст. нарешті досяг істинного сенсу цього терміну, маючи високорозвинену економіку, величезний науково-технічний та культурний потенціал, могутню армію тощо.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте внутрішньополітичну ситуацію у Китаї після завершення Другої світової війни.
2. Як змінилася роль Китаю в міжнародних відносинах після завершення Другої світової війни.
3. Охарактеризуйте радянсько-китайські відносини у 1945 – 1949 рр.
4. Проаналізуйте американсько-китайські відносини у 1945 – 1949 рр.
5. Визначте причини поразки Гоміндану та Чан Кайші у громадянській війні.

Список рекомендованої літератури

1. *История Китая: Учебник. Под ред. А. Меликсетова. 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 736 с.*
2. *Российско-китайские отношения. История и современность. Хрестоматия. Сост. Д. Кузнецов. URL: http://kuznetsov.ucoz.org/news/khrestomatija_rossijsko_kitajskie_otnoshenija_istorija_i_sovremennost/2014-09-15-30*
3. *Соколов В. Советско-китайские отношения 1947 – 1949 гг. Новые документы. Новая и новейшая история. 2006. № 3. С. 108–115.*

4. *Ледовский А. Переговоры Сталина с Мао Цзедунгом в декабре 1949 – 1950 гг. Новые архивные документы. Новая и новейшая история. 1997. № 1. С. 23–47.*
5. *Крутиков К. На китайском направлении. Из воспоминаний дипломата. М., 2003.*
6. *Юрьев М. История стран Азии и Северной Африки после Второй мировой войны (1945 – 1990) : Учебн. М., 1994.*

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

ВЕЙ – 1) держава, що існувала на сході сучасного Китаю (пров. Хенань, Хебей, Шаньсі, Шаньдун) у період Чжаньго (Царств, що воюють) з 445 до 225 рр. до н.е. Було підкорено царством Цін; 2) держава, що існувала у період Саньго (Трьох царств) у 220 – 260 рр. зі столицею у м. Лоян.

ДАВАНЬ (Паркан, Даюань, Сугуда, Фергана) – давньоазійська держава, що існувала на території центральної та східної частини Ферганської долини (у складі сучасних Узбекистану, Таджикистану та Киргизії). Вперше згадується в III ст. до н.е. Займала важливе місце як частина Великого шовкового шляху.

БАКТРИЯ (кит. Да Ся) – історична область, що частково охоплювала територію сучасних Афганістану, Узбекистану та Таджикистану. Столицею було місто Бактри (суч. Балх в Афганістані), засноване у середині II тис. до н.е. У різні часи входило до складу Ассирійської Перської імперій, держав Александра Македонського, Селевкідів. Бактрійські правителі підтримували тісні контакти з давнім Китаєм, зокрема, у 126 р. до н.е. відомий дипломат та мандрівник Чжан Цянь відвідав країну з метою пошуку союзників проти племен юечжі (кушанів). Через територію Бактриї проходив Великий шовковий шлях.

ДЖУНГАРИЯ (монг. – «довга рука») – географічна та історична область, що знаходиться на Північному Заході сучасного Китаю. У XVII – XVIII ст. існувало Джунгарське ханство зі столицею у Кульджі (Сіньцзян-Уйгурський автономний район КНР). Досягло піку могутності у першій половині XVIII ст., однак згодом, у 1755 – 1759 рр. внаслідок поразки від імперії Цін було приєднане до Китаю.

КАШГАРИЯ – об'єднання шести міст, що існувало у давні та середні віки на території сучасного Сіньцзян-Уйгурського автономного району на чолі з Кашгаром, які відігравали

провідну роль у забезпеченні функціонування Великого шовкового шляху з Китаю на захід. Перші згадки про Кашгарію припадають період правління династії Хань. Входила до складу Китайської імперії, Тюркського каганату, Монгольської імперії тощо. У 1755 р. була завойована Цінською імперією.

КОГУРЬО – давньокорейська держава у період Трьох царств, що існувала з 37 р. до н.е. до 668 р. н.е. зі столицями у Чжольбоні (37 р. до н.е. – 3 р. н.е.), Куннесоні (3 – 427 рр.), Пхеньяні (427 – 668 рр.). У різні часи ставала данником Китаю, звільняючись від цієї залежності під час внутрішніх усобиць в імперії Хань. У 244 – 246 рр. царство Когурьо вело війну проти китайського царства Вей, яка завершилася поразкою давніх корейців. Наприкінці VI – початку VII ст. відбувалися переможні війни проти імперії Суй, внаслідок яких остання припинила своє існування. Внаслідок тривалих війн проти імперії Тан Когурьо у 668 р. було розбито, а територію приєднано до Китаю у якості Аньдунського намісництва.

МІН – династія, яка правила Китаєм з 1368 до 1644 рр. Прийшла до влади внаслідок повстання Червоних пов'язок проти правління монгольської династії Юань. Засновником династії тсав один з керівників повстання – Чжу Юаньчжан, який у 1368 р. прийняв титул імператора під іменем Хун У. Перші роки правління Мін позначилися політичною та соціально-економічною стабілізацією, активізацією зовнішньої політики, зокрема, було проведено сім широкомасштабних військово-торгівельних експедицій до Південно-Східної та Південної Азії, Аравійського півострова та Східної Африки. Останні десятиріччя правління Мін стали періодом занепаду Китаю, внутрішніх потрясінь та зовнішніх вторгнень. З початку XVII ст. на імперію здійснювали напади маньчжурські племена, які невдовзі об'єдналися у нову державу під керівництвом Абахая. У 1644 р. маньчжури захопили Пекін та більшу частину Китаю, приєднавши її до власної імперії Цін. Залишки мінських володінь було завойовано у 1662 р.

МАНВ'ЄТ, (кит. Міньюе) – давня держава, що існувала на території сучасної південнокитайської провінції Фуцзянь у 334 – 110 рр. до н.е. За легендами було утворене втікачами з китайського царства Юе. У 183 р. до н.е. було завойовано армією царства Нам В'єт, у 110 р. до н.е. увійшло до складу Китаю.

МАНЬЧЖУРІЯ – історична область на Північному Сході КНР. Назва походить від народу маньчжурів. Вже у давні часи тут утворилися перші удільні держави, одночасно дана територія піддавалася культурному та політичному впливу з боку Китаю. На початку XII ст. на території Маньчжурії утворилося царство Цзінь, яка невдовзі підкорила Північний Китай. У 1234 р. територія провінції була завойована Монгольською імперією. Після повалення династії Юань південь Маньчжурії увійшов до складу Китайської імперії на чолі з династією Мін. На початку XVII ст. вождь Нурхаці об'єднав удільні князівства Маньчжурії в єдину державу, проголосивши її імперією Пізня Цзінь. У 1636 р. правитель Абахай перейменував її на Цін, почавши боротьбу за підкорення Китаю. Під час правління династії Цін Маньчжурія не була інтегрована до складу Китайської імперії, залишаючись родовим володінням маньчжурів. Наприкінці XIX – початку XX ст. в умовах послаблення Цін Маньчжурія перетворилася на об'єкт боротьби між Російською та Японською імперіями. Так, у 1898 р. російський уряд орендував Ляодунський півострів, побудувавши там свої військово-морські бази. Крім того, було побудовано Китайсько-Східну залізницю, що з'єднала Східний Сибір з Примор'ям. У 1904 – 1905 рр. під час російсько-японської війни Південна Маньчжурія перетворилася на театр воєнних дій. За Портсмутським миром 1905 р. Ляодунський півострів перейшов до Японії. Після завершення Першої світової війни більша частина Маньчжурія перебувала під фактичним контролем Японії, яка намагалася не допустити посилення впливу інших держав. У 1931 р. японська армія вдерлася до Маньчжурії, захопивши її. 1 березня 1932 р. було проголошено державу Маньчжоу-го, яку очолив останній імператор з династії Цін

– Пуї. Вона проіснувала до 1945 р., коли радянська армія увійшла до Маньчжурії в рамках війни проти Японії. В період громадянської війни, що тривала до 1949 р., Маньчжурія перетворилася на тилову базу КПК та Народно-визвольної армії Китаю.

НАМ В'ЄТ (в'єтн.), НАНЬЮЕ (кит.) – давнє царство, що існувало у 207 – 111 рр. до н.е. на півночі сучасного В'єтнаму та китайських провінцій Гуандун та Гуансі. Було утворене після розпаду імперії Цінь китайським воєначальником Чжао То (в'єтн. Чьєу Да). Формально визнаючи протекторат імперії Хань, намв'єтські царі не допускали її втручання у свої справи. В 111 р. до н.е. китайський імператор У-ді зумів розгромити державу Нам В'єт і включити її до своїх володінь.

СУЙ – китайська династія, що правила у 581 – 618 рр. Була заснована полководцем Ян Цзянем, який у 581 р. прийняв титул імператора під ім'ям Вень-ді. Династія Суй вперше після розпаду імперії Хань зуміла об'єднати більшу частину Китаю. Проводила активну зовнішню політику, невдало воюючи проти Тюркського каганату та корейських держав Пекче та Когурьо. Була повалена внаслідок народних повстань та змови частини аристократії, яка проголосила правління нової династії Тан.

СУН – китайська династія, яка правила у 960 – 1279 рр. Була заснована воєначальником Тай-цзу (960 – 976 рр.) внаслідок державного перевороту у царстві Пізня Чжоу. Хронологічно період правління династії ділиться на два етапи: Північна Сун (960 – 1127 рр.) та Південна Сун (1127 – 1279 рр.), що було пов'язано зі втратою частини провінцій імперії внаслідок експансії племен чжурчженів у першій половині XII ст. У 1235 – 1279 рр. Південна Сун вела війни проти Монгольської імперії, що завершилися поразкою китайців та ліквідацією залишків держави Сун.

ТАН – китайська династія, яка правила у 618 – 907 рр. Її засновником став полководець Лі Юань, який у 618 р. прийняв титул імператора з ім'ям Гаоцзу (618 – 626 рр.).

Йому вдалося придушити народні повстання та сепаратистські рухи серед регіональної аристократії, об'єднавши країну. Правителям Тан у 630 р. вдалося розгромити Східно-тюркський каганат, а в 668 р. приєднати державу Когурьо. У VIII ст. держава Тан поступово почала занепадати внаслідок поширення корупції, економічної кризи та народних повстань. У 907 р. останній імператор династії Тан Ай-ді був відсторонений від влади власним оточенням, що дало початок «Епосі п'яти династій та десяти царств» (907 – 960 рр.).

ТЮРКСЬКИЙ КАГАНАТ – азійська держава, яка була утворена племенами тюрків у 552 р. й проіснувала до 603 р. Наприкінці VI ст. досягла розквіту і об'єднувала територію Північно-Східного Китаю, Монголії, Південного Сибіру, Середньої Азії та Кавказу. Термін «тюрк» перекладається як «міцний» і вперше зустрічається у китайських джерелах у середині VI ст. Кочова тюркська імперія проіснувала до 603 р., коли внаслідок міжусобних війн розпалася на Західно-тюркський (603 – 704 рр.) та Східно-тюркський (603 – 630, 682 – 744 рр.) каганати.

УСУНІ (УСУНСЬКА ДЕРЖАВА) – кочовий народ індоевропейського або тюркського походження, що проживав на півночі Сінцзяну з II ст. до н.е. Мали власну державу зі столицею в м. Чугучен (суч. с. Кизил-Суу у Киргизії).

ХАНЬ – 1) давньокитайське царство, що існувало у період Чжаньго (Царств, що воюють) з 403 до 230 рр. до н.е., коли було розгромлене та приєднане державою Цінь; 2) китайська династія, що правила з 206 р. до н.е. до 220 р. Була заснована Лю Баном, який скинув династію Цінь та прийняв імператорський титул з ім'ям Гао-цзу.

ХЕНАНЬ – провінція у Центральному Китаї з адміністративним центром у місті Чженчжоу. Територія провінції входила до складу держави Чжоу, а згодом – царств Цзінь, Вей та Хань та наступної імперії Цінь. У

першій половині ХХ ст. Хенань стала оплотом мілітаристської Бейянської кліки.

ХУННУ (СЮННУ) – давній тюркський народ, що в II тис. до н.е. – II ст. н.е. населяв території сучасної Монголії, північної частини Китаю, Південного Сибіру тощо. У V ст. до н.е. почали здійснювати напад на північні провінції давнього Китаю, які з III ст. до н.е. перетворилися на постійні. Для боротьби з ними китайські правителі були змушені будувати фортечні мури, що наприкінці III ст. до н.е. були об'єднані у т.зв. Велику китайську стіну. Тоді ж хунну об'єдналися у союз племен на чолі з шаньюєм, який поступово надбав рис ранньодержавного утворення зі спадковою владою правителя.

ЦЗІНЬ – 1) Давньокитайська держава, яка існувала у період Чуньцю (Весни та осені, 722 – 481 рр. до н.е.); 2) Чжурчженська династія, яка правила у Північному Китаї та Монголії у 1115 – 1234 рр. Її засновником був вождь Агуда, який очолив боротьба проти киданської держави Ляо. У 1115 р. Агуда прийняв імператорський титул, а в 1122 р. уклав союз з Китайською імперією, де правила династія Сун. Вже у 1125 р. держава Ляо була розгромлена, після чого почалася боротьба між колишніми союзниками. У 1127 р. чжурчжені захопили Північний Китай зі столицею імперії Кайфеном. У 1142 р. між Сун та Цзінь було підписано Шаосінський мирний договір, який легалізував чжурчженські завоювання. У першій половині XIII ст. держава Цзінь була знищена внаслідок поразки у війнах з монголами.

ЦІН – маньчжурська династія, що правила Китаєм у 1644 – 1912 рр. була заснована вождем Нурхаці та його спадкоємцем Абахаєм. Пік могутності Цін припав на XVIII ст., однак вже у першій половині XIX ст. імперія зіткнулася за негативними наслідками політики самоізоляції, корупцією, народними повстаннями тощо. В другій половині XIX ст. посилювалося втручання іноземців у справи Китаю, який фактично перетворився на

напівколонію. Династія Цін втратила владу внаслідок Синьхайської революції, яка відбувалася у 1911 – 1912 рр.

ЦІНЬ – китайська династія, яка правила у 221 – 206 рр. до н.е. Її засновником став Цінь Ши Хуан-ді, який об'єднав країну та проголосив себе імператором Китаю. Під час правління династії Цінь почалося будівництво Великої китайської стіни, що мала захистити країну від нападів з боку кочових племен на півночі від Китаю, було створено мережу доріг, єдину систему мір та ваг, грошову систему тощо. Водночас цей час став періодом міжусобної боротьби за владу, народних повстань, внаслідок яких у 206 р. до н.е. династія Цінь пала.

ЧЖАО – давньокитайська держава періоду Чжаньго (Царств, що воюють), яка існувала у 403 – 222 рр. до н.е. Столицею царства було місто Ханьдань (суч. провінція Хебей КНР). У III ст. до н.е. Чжао вела багаторічні війни з царством Цінь, що завершилися у 222 р. до н.е. ліквідацією та приєднанням до останнього.

ЧЖОУ – давньокитайська держава, яка існувала у 1046 – 256 (249) рр. до н.е. Виникла після розгрому держави Шан-Інь. Час її існування поділяється на два періоди – Західна Чжоу (1046 – 771 рр. до н.е.) та Східна Чжоу (770 – 249 рр. до н.е.)

ЧОСОН – корейська держава, яка існувала у 1392 – 1897 рр. Офіційна назва – Держава Великий Чосон. Була заснована воєначальником Лі Сонге внаслідок повалення династії Корьо. Піку розвитку королівство досягло у XVI ст., однак вже наприкінці століття королівство вступило у стадію війн проти Японії. Після встановлення правління династії Цін у Китаї держава Чосон перетворилася на данника імперії. У XVII – XVIII ст. правителі Чосон реалізували політику самоізоляції, яка призвела до послаблення країни та відставання від провідних держав світу. У 70 – 80-і рр. XIX ст. Корей були нав'язані нерівноправні договори з іноземними країнами, які посилили втручання у внутрішні справи Чосон. Внаслідок японсько-китайської війни 1894 –

1895 рр. Корея формально була проголошена незалежною, але фактично потрапила під протекторат офіційного Токіо. У 1897 р. король Коджон реорганізував країну, проголосивши утворення Корейської імперії (1897 – 1910 рр.).

ШАНЬДУН – провінція на сході Китаю з центром у місті Цзінань. Перші державні утворення з'явилися ще в II тис. до н.е. Згодом, в епоху Чжоу почалося завоювання Шаньдуну китаїцями. Внаслідок завоювань Цінь увійшов до складу єдиної Китайської імперії. У 1898 р. місто Циндао перейшло під контроль Германської імперії, яка утворила тут колонію Цзяо-Чжоу. Під час Першої світової війни Шаньдун було захоплено японськими військами, які залишили його лише у 1922 р. Під час епохи мілітаристів провінція знаходилася під контролем губернатора Чжан Цзунчана. У 1828 р. наслідок Північного походу Чан Кайші захопив Шаньдун. На початку японсько-китайської війни провінція практично без опору перейшла під контроль імператорської армії. Водночас на території Шаньдуну розгорнувся партизанський комуністичний рух, який дозволив КПК утворити потужні бази для подальшої боротьби проти Гоміндану та Чан Кайші.

ШАН-ІНЬ – ранньодержавне утворення, яке виникло приблизно у 1600 р. до н.е. та проіснувало до 1046 р. до н.е. Влада у державі належала правителю – вану, який одночасно виконував обов'язки первосвященика. В XI ст. до н.е. держава Шан-Інь зіткнулася з експансією племен чжоу, які об'єднали навколишні варварські племена. В 1046 р. до н.е. у битві при Муе армія чжоу розгромила останнього шанського царя Шоу Сіня та утворили власну державу.

ШАНЬСІ – провінція на півночі КНР з центром у місті Тайюань. У період Чуньцю (Весни та осені) на території Шаньсі існувала держава Цзінь, після розпаду якої утворилися царства Чжао, Вей, Хань. Згодом увійшла до складу Китайської імперії на чолі з династією Цінь. У першій половині XX ст. Шаньсі стала базою одного з

представників мілітаристів Янь Сішаня, який утримував контроль над нею до 1949 р.

ШЕНЬСІ – провінція у Центральному Китаї. Адміністративний центр – місто Сіань. На території провінції розселилися племена чжоу, які у 1046 р. до н.е. розгромили державу Шан-Інь. Увійшла до складу царства, пізніше – імперії Цінь. Під час громадянської війни у Китаї Шеньсі стала оплотом Комуністичної партії Китаю.

ШУ – китайська держава, яка існувала у період Саньго (Трьох царств) з 221 до 263 рр. Заснував царство воєначальник Лю Бей, який прийняв імператорський титул під ім'ям Чжаоле. Після його смерті почалася міжусобна боротьба, наслідками якої скористалася держава Вей, війська якої у 263 р. захопили Шу.

ЮЕЧЖІ (КУШАНИ, ЕФТАЛІТИ) – давній народ, що проживав на території сучасного Сінцзян-Уйгурського автономного району КНР. Відомі своїми війнами з хунну, внаслідок яких в II ст. до н.е. були змушені мігрувати до Бактрії, а пізніше Північної Індії, де в I ст. до н.е. заснували Кушанське царство.

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Вей – 13, 15-20, 23-27, 32, 46-48, 223-224, 227, 230-231
 Давань – 33, 35-36, 223
 Бактрія – 33-34, 223
 Джунгарія – 59, 61, 74, 223
 Кашгарія – 42-43, 48, 61, 74, 223
 Когурьо – 49-50, 224, 226-227,
 Мін – 52, 54-57, 59, 63, 85, 224-225
 Міньюе (Манв'єт) – 27, 37-38, 225
 Маньчжурія – 47, 49, 56-57, 59-63, 66-70, 71, 73, 81-82, 84-
 87, 90-91, 93-107, 109, 114-116, 120, 133, 135-137, 139, 144-155,
 157, 161, 166, 168, 192, 194, 200-201, 203, 205-213, 215-218,
 224-226, 228,
 Нам В'єт – 37-38, 226
 Суй – 48-49, 224, 226
 Сун – 11, 13-18, 21, 51-52, 57, 226, 228
 Тан – 49-51, 226-227
 Тюркський каганат – 49-50, 224, 226-227
 Усуні – 33, 36, 43, 227
 Хань – 16-20, 23-25, 27-47, 224, 226-227, 230
 Хенань – 7, 14, 18, 25, 194, 213, 217, 223, 227-228
 Хунну – 27-36, 39-45, 47, 228, 231
 Цзінь – 11, 14-17, 47-48, 52, 225, 227-228, 230
 Цін – 57, 59-66, 67-70, 74-82, 84, 86-87, 89, 92-93, 95-102,
 105-108, 110-111, 116, 149, 223-225, 228-229
 Цінь – 11, 14, 17-20, 21-27, 34, 37, 39, 223, 226-227, 229-230
 Чжао – 16-18, 20, 23-26, 229
 Чжоу – 7-13, 15-19, 37, 48, 51, 226-227, 229
 Чосон – 38-40, 59, 79-80, 229
 Шаньдун – 12, 14, 19, 82, 86, 89, 91-92, 113-115, 122, 126-127,
 133, 141, 213, 217, 223, 230
 Шан-Інь – 7-8, 229-231
 Шаньсі – 7, 14, 24, 29, 41, 223, 230
 Шеньсі – 7, 41, 51, 94, 158-160, 165, 213, 231
 Шу – 17, 23, 46-47, 231
 Юечжі, кушани – 28, 30-31, 33, 44, 223, 231

Навчальне видання

**Булик Максим Володимирович
Гаврилова Ніна Василівна**

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ
ПОЛІТИКА КИТАЮ В ІСТОРИЧНІЙ
РЕТРОСПЕКТИВІ**

Навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти

В авторській редакції